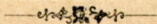

ПИСЬМА ИВАНА ФРАНКА.

II.

Ч. 79 а

БОРИСЛАВЪ.

КАРТИНЫ

ЗЪ ЖИТЯ ПОДГОРСКОГО НАРОДА.

Передрукъ зъ „Друга“.

ЛЬВОВЪ 1877.

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка,
підъ зарядомъ Фр. Сарницкого.

Зр.

V-3573
2

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 36 879

И. 34221/2

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Тымъ спольнымъ наголовкомъ обнятый цълый рядъ оповѣданъ, повѣстокъ, та картинъ, котрыхъ цълъ — представити вѣрно житє Пбдгбрянъ Самбѣрскаго та Стрыйскаго околу. Кѣлька слѣвъ для выясненя наголовка.

Борыславъ, зѣвскый на цѣлу Галичину, ба ѡ на цѣлу Европу, яко копальня нафты и земнаго воску, — та зѣвскый певно лишъ зъ имени. Не знаю, ци приходило ѡ на думку тысячамъ а тысячамъ образованыхъ людей, що тамъ рѣкъ-рѣчно зѣпздыть задля интересѣвъ, хоть поглянути на житє тои незличимой силы „рѣч-никѣвъ“, що для нихъ выдобувають скарбы земнѣ. А справдѣ нѣ одно мѣсце въ цѣлѣй Галичинѣ не представляе бѣльшого поля для студѣй — не такъ поетичныхъ, якъ бѣльше соціальныхъ. Сли де у насъ, то певно въ Борыславѣ найсильнѣйше заступлена кляса робѣтницка — а нужда, трата силъ и здоровля, зледащѣне тыхъ людей пѣдѣ зглядомъ моральнымъ — найгрознѣйше и найголоснѣйше вѣщуютъ, що може статися зъ нашихъ хлѣборобѣвъ въ протягу якихъ-де двоухъ десяткѣвъ лѣтъ, коли недостача поля, хлѣба и грошей, коли наслѣдки вѣслякихъ хлѣбъ теперѣшного суспѣльного устрою — змусять ихъ ити на роботу фабрѣчну, продавати свое здоровле и свою силу за нужденне пропитанє. А що саме теперъ найбѣльше до того ѡде не лишъ на западъ Европы, але ѡ у нашѣй сторонѣ, показуе щоденный досвѣдъ, — показуе щоразъ то бѣльша маса робучихъ рукъ, якѣ тиснуть ся зъ нашихъ селъ до вѣсѣхъ фабрѣчныхъ заводѣвъ.

Борыславъ, хотъ достатчивъ нашому краёви цѣл-ного матерьялу для освѣтленя и про домашній ужитокъ и про вывѣзъ за границу, ставъ ся мѣжь тымъ западнею, въ котрѣй гине и пропадае наше щасливе Подгѣре, въ котрѣй марнуе ся безъ лику здоровыхъ силъ нашего народа. Борыславъ ставъ ся для него осередкомъ експлоатаціи у всѣхъ можливыхъ видахъ, почавши вѣдъ тысячъ жертвѣ, що гинуть рѣкъ-рѣчно въ ямахъ, ажъ до тыхъ тысячъ, що вертають вѣдтамъ съ протраченою силою фізичною, та звихненою моральною пѣдставою въ серци, — що вертають передчасными старцями.

Таке значѣне наголовка тыхъ картинъ.

Довгій лѣта мавъ я способнѣсть придивляти ся тѣй страшнѣй експлоатаціи, що, мовъ зараза, ширитъ ся щоразъ дальше, росте уразъ изъ зростомъ нужды и недостатку въ народѣ, — мавъ я способнѣсть оглядати й немало сумныхъ-сумныхъ наслѣдкѣвъ ей. Не говорю уже о жителяхъ самого колишнѣго села Борыслава, що зъ малыми выимками майже всѣ пѣшли по жебрахъ. Борыславъ высысае вздовжъ и виширь всѣ сусѣднѣ села, — пожирае молоде поколѣне, лѣсы, часть, здоровле и моральнѣсть цѣлыхъ громадъ, цѣлыхъ масъ.

Перша група обнятыхъ тымъ наголовкомъ оповѣданъ представитъ кѣлька интереснѣйшихъ эпизодѣвъ изъ житя „рѣпникѣвъ“. У другѣй стрѣбую подати деякі та-кожъ не менше цѣкаві уступы изъ дотеперьшюи и-сторіи Борыслава.

І.

Р Ѡ П Н И К ъ.

Błogosławiony, kto ma serce!
On jeszcze zbawion być może.
Z. Krasinski (Nicboska. Komedya).

— Иване, Иванчику, соколе мѡй дорогой!...
— Чого хочешъ?
— Табо ты такій теперь острый, — неприступный
якійсь...

— Говори, чого потребуешъ?

Осѣнный вѣтеръ шумѣвъ и свистѣвъ по узкихъ
уличкахъ Борыслава и розмѣтувавъ мокру глину, свѣ-
жо за дня выдобуту зъ ямъ. Нѡчь була темна.

— Ну, — доки ту буду чекати на твою бесѣду?
Говори, чогось мя выкликала сюда на улицу въ такій
вѣтеръ?

— Я хотѣла поговорити съ тобовъ такъ... якъ да-
внѣйше бувало... знаешъ — у селѣ...

— Не нагадуй ми того гнѣзда мого сорому! Гово-
ри прудше! Не видишь, — я весь продрогъ.

— Виджу, виджу! (Єи голосъ дрожавъ) Иване, —
ты бачу вже мене не любишь, — бодай не такъ, якъ
давнѣйше.

— Га, га, га! По чѣмъ такъ судишь?

— А тота Ганка круглолица... Ты зъ невъ що ве-
чѣръ водишь ся...

— Хибажъ їй забороню, — сли ся сама за мновъ
тягає?

— А менѣ пощо заборонюешъ?

Е, — ты все себе сунешъ напередъ! Чого тобѣ

треба? Хибуе ти чого? Скажи, ты знаешь, я ти нѣколи не вѣдказувавъ помочи въ нуждѣ.

— Такъ, — грошей! Але инчои нужды моєи ты й не бачишь, — инчои помочи вѣдказуєшь!

— Якои?

— Чомужь за мою любовь щирю ты мене хоть троха не любишь?

— Етъ, — дурна ты, тай годѣ! Гадає що я за Ганковъ гину! А менѣ Ганка й не въ головѣ. Не бѣй ся, Фрузю, — я тебе не зражу. Але теперь часть до хаты. Ту студѣнь. Що, — ты не йдешь до Кирницкого? Ходи, розбѣйся.

Тотѣ слова посыпалися прудко, мовъ перлы у Фрузине сердце. Не слова самѣ, — а тонъ ихъ бувъ бальзамомъ для зболѣлои груди. Вѣнъ давно уже не говоривъ до неи такъ ласкаво.

— Иванчику мѣй, — я ти прийшла новину сказати.

— Яку? говори!

— Я надѣюся незадовго гостя...

— Гостя?... Якого?... И що вѣнъ мене обходить.

— О, — вѣнъ тебе обходить, — и дуже, Иванчику, обходить.

— Ну, хтожь вѣнъ такѣй?

— Ану згадай! Ахъ, недогадливый!

— Чортъ тамъ догадає ся! Де менѣ до того? казавъ Иванъ дрожачи вѣдъ холоду въ легкѣй, проношенѣй и мазею зачорненѣй полотнянцѣ.

— Се дитина! Твоя дитина, Иванчику, — знаешь?...

Фрузя сказала тотѣ слова такъ весело, съ такимъ трепечущимъ щастемъ въ голосѣ, — що Ивана они глубоко вразили въ сердце.

— А, — такъ? сказавъ вѣнъ сухо, протягло. — Ну, — идешь до гостинницѣ?

— Нѣ. Иду до дому, ще маю шити, — сороччатко...
Добранѣчь тобѣ!...

— Добранѣчь, Фрузю! сказавъ Иванъ и пошовъ до
гостинницѣ.

На самѣмъ кѣнци Борыслава, на пустѣй голотечи
стоявъ великѣй малязинъ, де складувавъ ся земный
вѣскъ выдобутый изъ ямъ, власнѣсть жида Лѣнденбау-
ма. Се будынокъ великѣй, деревяный, — кругъ нѣго по-
вно ямъ, а по пѣдъ стѣнами стырчатъ кушы илястои,
бѣлои глины, выдобутои изъ закопѣвъ.

Въ задѣ, въ кутику того малязину живъ сторожъ
у двохъ добудованыхъ цюпкахъ. Но позаякъ сторожъ
бувъ удовецъ, — то вѣднаймавъ одну цюпку для нѣч-
лѣгу рѣпникамъ, а самъ доволявъ ся одною.

Вже пѣзно въ ноци. Тѣсна, брудна и задушна
цюпка наповнена рѣбѣтницами. Бабы, дѣвчата, моло-
дицѣ, що ту злягають зъ далекихъ сторѣнъ, при-
гнанѣй недолею, — що черезъ день надрывають си
груди и руки крутячи разъ у разъ корбою, ко-
трою вытягають глину або й людей изъ ямъ, —
теперь лежать покотомъ на холоднѣй, деревянѣй пѣдло-
зѣ, — кулакъ пѣдъ головою, одна попри другу стисне-
нѣй — и для недостацѣ мѣсця и для теплоты.

Ихъ лица пожовклѣй зъ нужды, — ихъ руки не-
мовъ обросли глиновъ и воскомъ земнымъ, — ихъ о-
дѣжъ, то посшиване лахмане, що ось ледви-ледви дер-
жить ся на нихъ. Ту старѣй, недугами и грыжею поо-
ранѣй лица лежать обѣчь молодыхъ, хорошихъ ще, —
котрыхъ цвѣтъ однакожъ звѣяла передчасна тяжка пра-
ця и нужда и рознуста. И выразъ кождога лица вѣд-
мѣнный. Ту молодиця розмахуе отяжѣлыми руками —
обнимае коханка. Тамъ старуха, колись порядна газды-

ня, нынѣ мало що розлична вѣдъ жебрачки, — пышно похитує головою, — се бесѣдує зъ давними сусѣдками и хвалить ся новыми коралями, — то зновъ поцмокує губами, — горѣвку смакує. А пятнадцатилѣтне дѣвча зъ запалыми очима и синими перстениями кругъ нихъ кричить и треплеса и рвеса, — видко боронить ся передъ напасникомъ, що насилу хоче ѣи вѣдобрати того, — чого не куплять нѣякї скарбы, — добру честь и дѣвичу невиннѣсть.

На маленькомъ столику пѣдъ вѣнкомъ палахкотить свѣчечка, улѣплена изъ жовтого, нечищеного земного воску. Михтить еи свѣтло и блымає нерѣвно, — кїдає непевный блескъ на сплячї женщины. Та не для нихъ оно ѣ свѣтитъ ся.

Надъ столикомъ сидить похилена дѣвчина, — едина не спляча людина вѣ цѣломъ будынку. Еи сумне, тужливе око слѣдитъ за быстрыми рухами иглы. Она шиє сороччину, — малесеньку-малесеньку, — шиє пильно по ночахъ, — бо вѣ день работа инча.

Чого затремтѣли твои губы, бѣдна дѣвчино? Ци молитва замерла на нихъ, ци прокляте?...

— Казавъ, що Ганка му не вѣ головѣ!... Се правда. Ба, — алеж не казавъ, що мене любить! Нѣ, вѣнъ мене не любить! Вѣнъ забувъ про бѣдну, нещасливу, що для нѣго покинула батька, матѣрь, хату, — ба, покинула свою славу дорогу! Всѣ, всѣ я дала ёму, — повергла для нѣго. А теперь, коли вже нема що бѣльше взяти вѣ мене, — я ёму непотрѣбна, ненависна! Боже, Боже! за якї грѣхи ты такъ тяжко покаравъ мене? Що я завинила?

Игла зупинилася. Фрузя глядѣла, сама не знала чого, вѣ поломѣнь нафтовки. Синїй дымъ буявъ поверхъ поломѣни, — синїй, густый, одурюючїй дымъ.

Вѣтеръ свиставъ на дворѣ, — вѣявъ крѣзь шпарки до хаты и протягавъ холодомъ.

Фрузи чогось повеселѣйшало на души.

— Нѣ, вѣнъ мене любить! Я бы вмерла, якъ бы вѣнъ переставъ мя любити. И щожь я му зробила такого, щобы мавъ мя забути? Нѣ, нѣ! Прецѣнь бы такъ щиро не бесѣдувавъ зо мною, сли бы мя не любивъ!...

Єи сердце забило живѣйше зъ радости! Ъй здавалося, що цѣла оживає, сильнѣйшає вѣдъ тыхъ чудовыхъ слѣвъ: „Вѣнъ мя любить!“ Бачилось ѣй, — що игла теперь недослѣдимо швидко лѣтає въ єи рукахъ, — що корба неувовимо прудко и легко крутить ся, — що ослаблена нѣякого й послыхомъ незнає... Любовь, — безмѣрна, щаслива любовь заповнила єи сердце. Ту вѣнъ, — усмѣхненный, любый, говѣркій, — рука объ руку зъ нею, — ту хлопчикъ маленькій, у тонкѣй, стебнованѣй сороччинѣ такожь усмѣхає ся и рученята простягає до нихъ и ленече: та-та! ма-ма! Щезла душна, перелюднена цюпка, щезъ поганый Борыславъ, гнѣздо нужды, сонуху и сорома, — и памятнику не осталось у єи серци по тыхъ сумныхъ дняхъ, що ту прожила... Весело кругъ неї, ясно кругъ неї, — тепло кругъ неї... Вѣтеръ свище и гудить, — но для єи уха се чудова музыка любви... Сонъ перемѣгъ утомлене тѣло. Фрузя похилила голову на стѣлъ и заснула.

А зъ далека, вѣдъ Борыслава доносивъ вѣтеръ глухій, помѣшаній крики и спѣвы. Се кричали и спѣвали рѣнники, вертаючи зъ гостинницѣ Кирицкого. Межи ними вѣма голоснѣйшій и веселѣйшій бувъ спѣвъ Ивана.

Ранокъ наставъ холодный, спокойный, а хмарный и прогнавъ любовнй сны Фрузѣ. Она умылася швиденько и не слухаючи гамору решты жѣноцтва, побѣгла на роботу. По дорозѣ постановила собѣ уважати пыльно на Ивана. У еи серци зачалася зъ новою силою ворущити недовѣрчивѣсть. Щось, мовъ зъ-умысна шентало їй, що Иванъ брехавъ, що забуває про ню.

— Нѣ; треба подстерѣгати го. Побачу, переконаюся, — а тогды!...

Не докѣнчила. Виръ снѣшачихъ на роботу рѣпникѣвъ поглотивъ еѣ.

Нѣчого сумнѣйшого въ свѣтѣ, якъ товпа рѣпникѣвъ снѣшачихъ на роботу до ямъ. Улицѣ вузенькй, на котрыхъ болото нѣколи не всыхае, талабоване тысячами нѣгъ. Край улицъ ямы та горбки глины, — немовъ глубоченнй гробы отвертї для тысячѣвъ живыхъ жертвѣ. Сѣре небо надъ тыми сѣрыми могилами, — чорнї рѣпники, — стырчачї корбы та звѣльна бродячї по западни возы зъ дривами, — ось усѣ, що зустрѣне твое око, крѣмъ брудныхъ, обшарпанныхъ магазинѣвъ та ще бруднѣйшихъ помешканъ жидѣвскихъ.

Фрузя, снѣшачи идъ своѣй ямѣ, наткнулась у глотѣ на круглолицу Ганку. Була се товста, червонолица, пульката дѣвка зѣ здоровыми руками. Она недавно надѣйшла въ Борыславъ и найняла ся у Кирницкого, единого борыславского гостинника, за прислужницю.

— Добрыйдень Ганко! сказала Фрузя тремтячимъ голосомъ.

Ганка змѣряла очима бѣдолашну дѣвчину и покрутила носомъ.

— Та дай Боже здравле, вѣдказала съ проволока и запышнила свои товстї, червонї губы.

— А довго тамъ Иванъ сеи noci у васъ гостивъ ся?

— Нѣ довго, нѣ коротко, — самый добрый часъ! вѣдрѣзала Ганка и другій разъ поглянула на Фрузю. Но теперъ въ ея поглядѣ вже свѣтила ся й погорда и ненависть противницѣ и щось нѣбы триумфъ.

Фрузя порозумѣла той поглядѣ и не мовлячи й слова пошла дальше.

— Нѣ, нѣ, — то щось недоброго! говорила сама собѣ. Мушу пильнувати го вечерами, — побачу, ци правду вѣнь сказавъ!

Довгій, тяжкій дни, а ще довшій и тяжшій noci проживала Фрузя, — повній несказанои муки, повній сердечного болю. Она доконала ся сумнои правды. Иванъ, правда, не любивъ Ганки, — але й то знала певно, що ще менче любивъ еѣ. Не зважаючи на утому и на здоровле свое она неразъ по роботѣ вечерами довго бродила по улицахъ, закимъ вѣдщукала Ивана дегодѣ въ якѣмъ шинку.

— Чого ты волочишь ся за мною? Чому спати не йдешъ? пытавъ Иванъ понураво.

— Нѣчого, Иванчику, нѣчого! вѣдповѣдала она дрожачимъ голосомъ.

— Якъ то нѣчого? Будешъ пити що?

— Нѣ, не хочу!

— Ну, то чогожь стоишь?

— Отъ такъ. Прийшламъ подивитися на тебе. Вѣдъ учорамъ ты не бачила.

— Игій на тебе. Хиба и якій звѣрь дикій, ци що, що бѣжишь ся на мене дивити? Отъ волишь ити до дому. Диви, якась обталапана!

Но Фрузя, мовъ не чула такихъ слѣвъ. Она

пильно вдвляла ся въ лице Иванови. Вѣнъ вѣдвертавъ ся вѣдъ неи, — реготаваъ ся съ товаришами, но видно було, що присутнѣсть Фрузѣ стѣсное го, вяже якось.

Часами заставала Фрузя Ивана у Кирицкогго. Тамъ звичайно сходилося наибѣльше дѣвчатъ, молодиць, — тамъ и Ганка неусыпна увивалася по хатѣ. Такі вечерѣ були для Фрузѣ правдивою мукою. Еи Иванъ говоривъ наибѣльше, жартувавъ наибѣльше, смѣявъ ся найголоснѣйше. Всѣхъ дѣвчатъ зачѣнавъ, всѣхъ молодиць обѣймавъ, зъ Ганкою цюлювавъ ся що хвила, — лишъ еи не примѣчавъ нѣколи, — лишъ до неи нѣ усмѣху, нѣ погляду, нѣ слова щирого. Въ такихъ годинахъ Фрузя чула, якъ еи сердце холоне, — она незводила очей зъ того, котрого кожде слово, каждый усмѣхъ, каждый рухъ ранивъ еи сердце, паливъ ёго и шарпавъ.

— Чого такъ дивишь ся на мене, — ци зѣести мя хочешъ? говоривъ Иванъ, морщачи брови.

— Нѣчого, — отъ такъ, — хиба не вѣльно дивити ся на тебе?

Фрузя хотѣла неразъ зайти зъ нимъ у бесѣду, — но вѣнъ вѣдвертавъ ся вѣдъ неи. Но коли бы бувъ хоть разъ пильнѣйше поглянувъ ѣй въ лице, въ тоті очи чорні, запалі, блискучі колисъ щастемъ и любовью а нынѣ мутні вѣдъ слѣзъ и боли глубокои, бувъ бы певно постерѣгъ румянецъ горячки на еи блѣдѣмъ лиці, — бувъ бы покмѣтивъ, що часами еи очи розгарають ся дивнымъ огнѣмъ — розпуки и помѣшаня. Но Иванъ не спостерѣгъ того, — бо и щожъ то ёго обходило?

Иванъ бувъ богатыхъ родичѣвъ сынъ, — одинакъ. Отець-мати жалували го, — не силували до пѣякои работы. Коли по́дрѣсь, вѣнь бѣльше для забавы, якъ для зарѣбку почавъ зъ другими ходити до Борислава. Та лихо, що ту забавы дуже небезпечнѣ, особливо для молодого, незѣсцуютого, недосвѣдченого сердца. Иванъ небавомъ, якъ то кажуть, зъ зажмуреными очима, кинувъ ся въ виръ тыхъ шумныхъ пѣястикъ, легкодушныхъ бесѣдъ та розличныхъ оргій, якими неодну щирю душу селяньску заразила бориславска цивѣлизація. Вѣнь ставъ небавомъ першій межи першими. Пѣякъ такій, забѣяка и пустошакъ, якого пошукати. Ту ще вѣнь запѣзнавъ ся съ арештомъ и переконавъ ся, що въ нѣмъ нема нѣчо такъ страшного. Коли часомъ, по тыждняхъ, вернувъ до дому, розумѣ ся, безъ крайцара заробленины, — не покидавъ и ту своего жита легкого, розгульного. Родичѣ-бѣдолахи ажъ теперъ постереглися, куды оно зайшло, — хотѣли взяти Ивана острѣйше въ руки, — пригнути на свою волю, вѣдвести вѣдь тон дороги, — та вже було за пѣзно. Иванъ слухавъ ихъ наукъ и лайки, — а свое робивъ. Ажъ разъ, коли пѣзно въ ночи пѣяный вернувъ домѣвъ, и не хочачи будити сплячихъ та слухати ганьбы, положивъ ся спати въ стодолѣ на соломѣ, — забувъ, що въ зубахъ у нѣго люлька закурена и заснувъ твердо. Прохопивъ ся ажъ тогды, коли го протверезивъ бѣль, — и побачивъ, що солома, на котрѣй спавъ, палае яркимъ огнѣмъ, — що навѣть сорочка на нѣмъ протлѣла. Выхопивъ ся неборакъ изъ стодолы и почавъ кликати: Горить, горить! Но закимъ сплячѣй збудили ся, закимъ помѣчь яка-така вспѣла надѣйти, вже стодола, стайня, хата и хлѣвы (будынки були близько, — а вѣтеръ, якъ на нещасте зѣрвавъ ся сильный) стояли въ огни.

Будынки, шмате, худоба, — всё погорѣло. Неподовзѣ померли й родичѣ зъ грызоты. На Ивановой головѣ остало ладѣвство, — а властиво, голе поле безъ усѣго, що потрѣбне до ёго обробленя. Треба було продати частку, щобы закушити дерева на хату и потрѣбнй наряды. Иванъ продавъ частку, давне жите почалося, — дерево закуплене лежало на згарищу, але хаты й не гадавъ нѣхто будувати. Ба, — чують сусѣды, — Иванъ продае другу и третю частку, — продае садъ и погорѣлище и закуплене дерево, — всё за пѣвъ-даромъ. Почали люде уговорювати Ивана. „Що ты робишь, — самъ себе на жебры выгоняешь!“ Но такй перестороги лютили Ивана, — и густо часто не одна щира душа понесла вѣдъ нѣго спницѣ за свою добру раду.

Вконецъ Иванъ спровадъ послѣднй частки батькѣвщины и забравъ ся зъ села. Нѣхто не жалувавъ за нимъ, — нѣхто не вѣдѣзвавъ ся о нѣмъ краснымъ словомъ, хiba: „пустый вѣтеръ“, — а не одинъ говоривъ: „Отъ негодникъ! Слѣдъ бы му пропавъ, такъ якъ вѣнъ свою земельку рѣдну запропастивъ! Не вартъ, поганецъ, щобы й ёго кости земля свята приняла!“

Та найшла ся одна душенька, що не поминала лихомъ, не кляла злымъ словомъ Ивана. Се була Фрузя. Зъ бѣдного роду, та хороша, робуча и щира душа, — она може й нѣколи не була бы признала ся свѣту, що въ ей серци зародила ся нещаслива любовь до Ивана. Але Иванъ самъ, що знавъ еѣ вѣдъ дитинства, визнавъ ёй першй, що ё любитъ. Вѣдъ того часу Фрузя присягла собѣ спрягти свою долю зъ долею Ивана. Не знала, бѣдолашна, якй страшнй досвѣды ждали ё на той дорозѣ, на котру мавъ ё Иванъ втягнути.

Може бути, що Іванъ зъ початку щиро любивъ єѣ. Та не такежъ то борыславске жите, щобы лишило въ молодомъ серци чисту, щиру любовь, щобъ не закамутило всякого, хотябы й найчистѣйшого чувства. А ще до того Іванъ бувъ дуже гордый. Выхованый у выгодѣ, безъ дотиску, вонъ не мѡгъ и не задававъ собѣ труду поняти терѣня другихъ, а мѣрою всѣхъ єго поступковъ сталася власна приятнѡсть и роскѡшь.

Не треба й згадувати, якъ глубоко болѣвъ Фрузіо упадокъ Івана. Она съ терпѣливостью и вытревало-стью, властивою лишь любячѡй женщи-нѣ, не переста-вала уговорювати Івана, покинути погану дорогу.

— Іванчику, — що ты робишь? говорила она. Уважай самъ на себе! До чого оно доведе?

— Ци ще й ты ми добѣдаєшь? воркотавъ Іванъ, котрого лютили часті нещастя, а ще частѣйші доганы.

И вѡдъ того часу почало ся Фрузіно горе.

Іванъ покинувъ рѡдне село, — пѡшовъ у Борыславъ не казавши нѣкому „бувай здоровъ.“ Фрузя довго ждала на нѡго, плакала, — тайкомъ перевѣдувала межи рѡшниками, що зъ нимъ дѣся.

— А щожъ, — кажуть, — гуляє собѣ, розщипає собовъ по Борыславѣ вѡдъ жида до жида, — водить ся съ послѣдними пьяницами и нехарницами. Ажъ недавно ось занедужавъ, лежить хорый, — ще й доси му не полекшало зѡвсѣмъ.

— А де лежить? пытала Фрузя тремтячимъ глосомъ.

— У Кирицко-го — на такѡй лавцѣ нужденнѡй, — що похитнися, то й упадешъ, — самъ лежавъ, — водицѣ пищавъ, та не було кому подати. Але вже му троха лѣше теперь.

Фрузя слухала тои бесѣды та мовчала. Але на

думцѣ у неї було: по́ти до нѣго, подивитися, допильнувати го въ недузѣ. И не мовлячи й слова батькови нѣ матери, она сейчасъ слѣдуючого поранку покинула й собѣжь рѣдне село и по́шла до Борыслава. Знала, небога, що батько й мати, знаючи про еї намѣръ, заперли бѣ еї на замокъ, а не пустили. Знала такожъ, що провѣдавши про еї поступокъ, они не простять ѣй тої ганьбы. Та щожь мала дѣяти? Серце тягло еї до нѣго, — она сердца й послухала.

Не надѣявъ ся Иванъ, щобы она прийшла. Хоть найтяжша криза недуги й перейшла уже була, — та прецѣнь вѣнъ находивъ ся въ томъ станѣ, що найбѣльшой вымагае старанности, найлѣйшого пильнованя. И въ ту пору явила ся Фрузя, — повна любви и терпѣливости и посвяченя.

Иванъ швидко пришовъ до силъ. Жите по́шло старымъ ладомъ, подѣлене мѣжь роботою и пѣнякою. Шумъ и непоко́й того жита необавци заглушивъ тиху и щиру прихильно́сть до Фрузѣ, що збудилася була въ ёго души по́дчасъ недуги.

А Фрузя въ ко́лька недѣль по́сля вѣдходу зъ дому почула вѣдъ рѣнникѣвъ, що еї родичѣ не хотятъ ѣ й на очи бачити за тотъ соромъ, що имъ зробила передъ цѣлымъ селомъ, уйшовши по-ночи за шякомъ и розпусникомъ-Иваномъ.

Глубоко вколола бѣдолашну дѣвчину тота вѣсть, хоть она й сама не надѣялась нѣчого кращого. Що мала робити? Ще упередъ она найшла собѣ роботу для прочитаня, поки пильнувала хорого ночами. Не оставалось ѣй теперь нѣчого, лишъ наниматися й надалѣ. Ще до того й Иванъ, прѣзнавши о еї нуждѣ, цоквапивъ ся запомочи еї чимъ-тымъ на разѣ. У нѣго

осталось ще дещо грошей изъ проданои вѣтцѣвщины. Але Иванова запомога стала нещастемъ для бѣдной Фрузѣ. Иванъ гадавъ теперь, що вже їй вѣддливчывъ ся и тымъ усиправедливлявъ самъ передъ собою стынучу любовь. А Фрузя бачила лишь ёго зростаючу холоднѣсть, и грызлась и мучилась сама въ собѣ. „Вѣнъ мене не любить!“ Тота гадка мучила еѣ цѣлыми днями, — не покидала еѣ и въ снахъ. Ёи здоровле нидѣло и таяло, мовъ свѣчка, — она не замѣчала того. Вѣчна думка про зраду Ивана занимала, затопляла еѣ цѣлу. Она стала густо-часто задумуватись, забуватись. Цѣлыми годинами туманѣла неразъ безъ памяти въ своѣй цюпцѣ. Незамѣтно стала опускати ся й у роботѣ. Жиды зменшили їй плату, — но она не примѣчала того. „Вѣнъ мене не любить! Зрадивъ!“ повторяло еи болуче сердце, — а мимо того цѣлї вечерѣ проводила близь нѣго, — у темнѣмъ, душнѣмъ кутику шинку, непоместережена слѣдила, якъ еи Иванъ пивъ, жартувавъ, смѣявъ ся, а все зъ другими, а нѣколи зъ нею. Ба, она запримѣтила, що вѣдъ якогось часу вѣнъ старавъ ся еѣ уникати, — але побачивши, що надармо, удававъ всегда, що еи не бачить, — и вже нѣколи не сваривъ на ню, не прогонявъ, — але й слова нѣколи не говоривъ.

А она зъ горячкою на лиці, съ тоскно трепечучимъ сердѣмъ, мовчалива, безсилна, нужденна, глядѣла на нѣго, мовъ причарована. Зима зближалася. Похолоднѣло. Неразъ робѣтницѣ, що крутили корбами при ямахъ, бачили еѣ вертаючи вѣдъ Кирицкогго, якъ бродила по болотѣ ледво жива, съ посинѣлыми вѣдъ холу руками.

— Що тобѣ, Фрузю? пытати они.

— Нѣчо! А щожъ бы мало бути?

Но старшї жѣнки знали, що оно е, хоть знали й

не всё. Яко досвѣдченй въ подобныхъ дѣлахъ они часто зводили бесѣду на ея станъ, — давали рады. Фрузя пыльно, що разъ пыльнѣйше слухала тыхъ радъ, — часто, щоразъ частѣйше почала думати о недалекѡй будущности, — и веселѣйшала. Лекше ѣй робыло ся на серци.

— Що тобѣ, Фрузю? пытали бабы частенько чудуючися надъ новою перемѣною въ ея поступованю.

— Нѣчо! А щожьбы мало бути! була незмѣнна вѣдповѣдь.

— Така ты щось теперь прудка, запопадлива! Щось бѣгаешъ, прибираешъ ся, купуешъ десь, — зви-
ваешъ ся, — а все весела, и не туманѣешъ, якъ упер-
едъ? — Що то таке?

Лице Фрузѣ розсвѣчувало ся хоробливимъ румян-
цемъ; очи палали, якъ жаръ.

— Пстъ! Тихо! говорила она, прикладуючи палець до губѡвъ.

— Ну, що такого? Гостя якого чекаешъ, ци що?

— Ая, ая, — гостя чекаю, тай то ше й якого!

— Ну, або якого?

— Такого, — знаете... Всѣй бѣдѣ конецъ буде, —
всѣ пропаде! Вѡнъ зновъ буде мѡй!

— Хто такій?

— Хто? Ну, та вѡнъ, Иванъ! Полюбить!

— Богъ бы го побивъ! шептали бабы, хитаючи сумно головами. Окаянникъ поганый! Дѣвчину зъ ума звѣвъ!

Дивна, щаслива гадка опанувала теперь цѣлою душею Фрузѣ! Ея збурена фантазія день и нѡчь працювала надъ тымъ, якійбы-то спосѡбъ вынайти, щобъ

прихилити назадъ до себе сердце Ивана. И кôлько она натерпѣлась, наболѣлась, перекидуючи въ думцѣ одннѣ за другимъ найдивачнѣйшій помысли! Чарувати го? Нѣ! И зѣля не знаю и боюся! Анужь умре, збожеволѣе, руку му вкулить або ногу? Хто знае, — и такъ лучае ся! Просити? Дарма! Вôдтругить, насмѣе ся, ще й ногою копне!

А властивый способъ такъ простый, такъ близькій, такъ певный! И якъ она швидче не прийшла на тоту щасливу гадку? Кôлько бы муки була собѣ заощадила! Нѣ, — сей способъ не хибне! Сли е у нѣго хоть трошки серця людского, хоть капинка чутя, — вôнъ мусить.... мусить!...

Лагодитись, — а швидко! Рѣшуча хвиля леда день! А треба при тôмъ и подобатись ёму! Бѣдна Фрузя! Якъ она теперъ рада бы бути хорошою, свѣжою, утѣшною, румяною! Якъ она жалувала за своєю красою, що марно пропала середъ нужды, недостатку и грыжѣ!

Але то байки! И такъ она дôпне свого! Она збудить жаль, помилуване, — а любовь небавци й сама прийде, — конечно прийде! Лишь ёго сердце порушити, — лишь ёго чуте страсти! Любовь, щира, сильна, спить у нѣмъ, лишь привалена злыми прикладами, приглушена легкодушностью, гордостью и розпустою. Она збудить ся, верне, — конечно верне!

И гарножь она устроить ся, якъ прийде рѣшуча хвиля! Червона, шалѣнова хустка на головѣ, и спôдничка перкалѣва, — не нова вже, то правда, але зашанована. Сорочка картанова, бѣлесенька, червонымъ шовкомъ стебнована въ звѣздочки дрѣбонькй. Чоботы пасовй и кармазинова крайка. Кобы лишь лице троха

румянѣйше, голосъ троха сильнѣйшій, звѣнкій, сребный, якъ бывало! А щежъ до того....! Нѣ, нѣ, нѣ! Вѣнъ мусить полюбити, покине погане житє, — стане добрымъ, сердечнымъ, чеснымъ чоловікомъ, — стане жити по новому, — и еѣ вырве изъ тои пропасти зѣпсутя и сорома!... А потѣмъ! Щасливї дни, — ци скоро вы надѣйдете, — ци не заведешъ, чудова надѣе? — Еѣ родичѣ простять, — привитають радо, зъ отвертыми раменами, — а она приведе имъ свого — Ивана, свого милого, свого мужа и скаже: Дивѣть, — се я, моя любовь зробила зъ нѣго чоловіка! И вѣдтакъ пѣднесе имъ дитинку и скаже: Дивѣть, — се вашъ унука, се моя потѣха, моя надѣя, мѣй скарбъ дорогїй!...

Щасливї дни, — ци скоро вы надѣйдете? Ци не не заведешъ ты, чудова надѣе?...

Святыи Никола „на сивѣмъ кони приѣхавъ.“ Ще сночи снѣгъ упавъ такъ у-колѣно, а ранкомъ морозъ потисъ не абы якїй.

До пѣзної ночи празникувавъ ся Иванъ у Кирницкого. Рѣпникѣвъ насходилося богато. Однї пили, другї танцювали зъ дѣвчатами, — третї въ карты грали. Кѣлькохъ Николаѣвъ справляло именины, — и Кирницкїй уторгувавъ немало.

Иванъ пивъ сѣго вечера дуже богато, — говоривъ, реготавъ ся, спѣвавъ, ажъ стѣны ходили, але видно було, що щось му не по души, щось го немовъ непокоить, грызе. Що такого? вѣнъ и самъ не знавъ.

Мимо волѣ и охоты, — якось такъ безъ вѣдома вѣнъ поглянувъ у кутъ коло грубы. Звычайне мѣсце, де сидѣла Фрузя. Що такого? Вѣнъ уже вѣдъ кѣлькохъ день не бачивъ еи? Съ початку вѣнъ не запримѣтивъ того. Ажъ теперъ впадо му то въ око. Що зъ

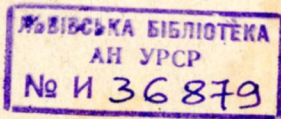
нею, що вже не волочить ся за мною? Ну, чень наро-
зумилась! Ха, ха, ха! Дурна дѣвка! Вчепила ся чогось:
люби ї, тай люби!

Такъ думавъ Иванъ, але самъ чувъ, що тоті
гадки якійсь нещирі, не зъ серця, — що тамъ у глу-
бинѣ ворухить ся якесь друге чуте, темне, незрозу-
мѣле ще, але сильне. Чому єи нема? Що їй стало ся?
Єго вразила троха неприсутнѣсть Фрузѣ. Щось мусѣло
стати ся зъ нею. Може занедужала?... Ігій, — а менѣ
що до неї? Чому до дому не йде, до вѣтця — до ма-
тери?... Але сейже часъ другій голосъ заговоривъ въ
єго души: Онажъ заходила мене, пильнувала мене въ
слабости! Она для мене покинула и хату рѣдну и ро-
дичѣвъ!... Гмъ, она, бачу любить мя. (Чортъ побери
бабы и ихъ любовь! шепнувъ першій голосъ). Такъ,
такъ, — чортъ побери, — а всежъ выпадало бы завтра
навѣдати ся до неї, що она порабляє! Може вже...
Гмъ, гмъ!... Пѣду завтра, навѣдаюсь!...

А тимчасомъ, поки нѣчь темна, поки морозъ на
дворѣ, поки горѣвка въ флящѣ, поки веселѣсть и
смѣхъ и жарты довкола — звенѣть чарки, розлягайте
ся, розпусні спѣвы, крутѣть ся по хатѣ въ шаленыхъ
пѣдекокахъ, пьяні пары!... Она тамъ чень ще... А зре-
штовъ... Угу!... Завтра, завтра навѣдаюсь до неї!

Вже поранокъ близькій. Хмары просунули ся. Ярко
горять звѣзды надъ соннымъ Борыславомъ. Лишь хра-
пливій, непевній голосы кѣлькохъ рѣпникѣвъ полохають
глубоку тишу. Они, затачуючи ся боками посередъ у-
лицѣ, вертають вѣдъ Кирицького и кѣнчать послѣдній
стихи якоїсь думки.

— Чого ты Иване такъ посоловѣвъ? пытає одинъ
рѣпникъ.

— Посоловѣвъ? Игій! Якъ посоловѣвъ?

— Такъ якось! И смѣешь ся, — а якось, мовь не своимъ смѣхомъ. Щось у тебе, бачу, на души.

— Ехъ, дурный ты, бачу! Нѣчо въ мене на души не ма! Привидѣло ти ся!

— Ну, — най и привидѣлося! А я все свеи! Що-то й говори ти? Я вже тебе пташку, знаю! Ну скажешь, що тобѣ?

— Та що маю казати? Нѣчо не знаю; Що маю казати?

— Якъ собѣ хочешь, небоже, — якъ хочешь! Ну, — ты бачу туй жиєшь! Добранѣчь! ночуй здоровъ, — а завтра розповѣшь, що тобѣ е!

— Добранѣчь! сказавъ Иванъ, и увѣшовъ у сѣнцѣ.

Иванъ, пробуваючи довшій часъ у Бориславѣ, нанявъ собѣ особну щюпку, въ темнѣмъ, нечистѣмъ закаулку. Сѣнцѣ були темнѣ, вузкѣ и нерѣвнѣ. Дверѣ до его кѣмнатки ажъ при кѣнци ихъ, у кутѣ. Выходячи рано, вѣнъ замокъ еѣ на ключъ. Ключъ бувъ у нѣго.

— Що за бѣсъ ту шкверендить? воркотавъ Иванъ уходячи въ сѣни. Ему стало моторошно, по тѣлѣ перейшла дрожъ. Темнѣ сѣни залюднила ёго збурена фантазія чорными, живыми и рухливими туманами, що, мовъ грубезнѣй, воздушнѣй стовпы ходили передъ нимъ взадъ и впередъ, товкли ся о нѣго, обвѣвали го якимось холодомъ, якимось лякомъ. А зъ межи тыхъ стовпѣвъ прорѣзувавъ ся до ёго уха слабый-слабый, проливый пискъ, — пискъ тошленого котяте, пискъ умираючої дитины.

— Що ту такого? Що ту такого? згомѣнѣвъ Иванъ. Нѣхто не обзывавъ ся.

Вѣнъ поступивъ кѣлька крокѣвъ дальше, мацаючи

довкола себе. Ёго рука наткнула ся на щось мягкого.

— Боже, — а ту що такого? Хто ту? крикнувъ Иванъ голосно.

Нѣхто не обзываетъ ся. Пискъ не перестававъ, — роздававъ ся лишень що хвилѣ слабше, глухше, жалобнѣйше.

Иванъ кинувъ ся до однихъ дверей, що припирали до сѣнокъ, — до другихъ, до третихъ — нема нѣкого. Дверѣ позамыкані. Всюды мешкали рѣшети, такійжъ нѣчний птахъ, якъ и вѣнь. Властитель-жидъ мешкавъ оподалѣкъ у другомъ домѣ.

Иванъ выдобувъ сѣрничку, чаркнувъ, а еи синій, сѣрчаный поломѣнь на хвильку прѣгнавъ темноту, що панувала въ сѣнѣхъ.

— Мати Божа! а се що?

Вѣнь кинувъ ся, мовъ божевѣльный, напередъ.

— Фрузю, — а ты що ту робишь?

Нѣхто не вѣдповѣдавъ.

— Холодна, — Боже мѣй! Сцѣпла, якъ кочанъ! Фрузю! Фрузю!

Но вѣдповѣди годѣ було дѣждати ся. Иванъ кинувъ ся до дверей, — вѣдмокъ свою комѣрку, засвѣтивъ пильно нафѣтовку и выйшовъ до сѣней.

Страшный видъ ударивъ ёго очи.

Въ углѣ сѣней, за Ивановыми дверми сидѣла Фрузя. До груди тулила дитятко, обтудене, пообвиване старанно для охорони вѣдъ морозу.

Бѣдна, любяча дѣвчина! якъ хорошо она выглядала въ тѣй хвилѣ! Червона, шалѣнова хустка обвивала еи голову, — перкалѣва спѣдничка фавдувала ся на еи колѣнахъ, — стебнована червонымъ шовкомъ сорочка застегнена була червоною, новенькою скиндячкою.

Послѣднихъ десять крайцарѳвъ стоила тота скиндячка! Лишь лице еи страшно змарнѣло за тотѣ дни! Лишь руки еи худѣ посинѣли, мовь бозъ. Лишь очи еи, широко отворенѣ, не ярѣли вже горячковымъ блескомъ, а склѣли ся до свѣтла, мовь зъ леду уточенѣ. Она сидѣла недвижна, — еи очи смотрѣли нѣмо напередъ, на сѣнянѣ дверѣ, — а уста на пѳвъ отвертѣ, бачить ся, закаменѣли въ словѣ:

— Цыть, дитинко, цыть! Вѳнъ заразъ прийде, — твоѣ таточко заразъ прийде!

Бѣдна, — нещаслива дѣвчина! Якъ страшно, якъ хорошо она выглядала въ той хвили!

Весна. Пречудна гѳрска околиця замаена свѣжою зеленю, навѣяна тысячными запахами, огрѣта тепломъ ясного сонця, ушестрена чудовыми цвѣтами. Пѳдъ ногами стрѳмка споховатѳсть горы, — у низу лѣсъ сосновый шумить та гильцями махае та запахомъ смолистымъ дыше. Горѣ горою стежка пне ся крутыми перевоями. Зъ верха видъ далекой, широкой, — на лѣсы безконечнѣ, темносинѣ, — на мрачнѣ хребты гѳръ, круглячѣ ся по всѣхъ краяхъ видокруга. Глубоке, голубе небо чисте, немовъ безмѣрнѣ звѳдъ изъ хрустало самоцвѣтного.

На вершку горы опинивъ ся задыханѣ подорожнѣ. Полотнянка на нѣмъ довга, на ногахъ чоботы, за плечима кошѣль, — всѣ то выдае въ нѣмъ чоловѣка не тутошного, — пѳдгѳрянина. Въ рукахъ нѣсъ вѳнъ велику лычану сѣвню, що служила за выгѳдну постѣвку и колыску маленькому, здоровому, круглолицому хлопчикови, що спавъ собѣ спокѳйнымъ сномъ.

Подорожнѣ усѣвъ на муравѣ. Въ ѳго оцѣ замѣтнѣ глубокой жалъ, — на марнѳмъ лицѣ давне, погане жите полишало виднѣ слѣды.

— Отъ тутъ хорошо! Отъ тутъ спокійно та затишно! Ту мене ніхто не знае, — ту можь жити! Ну, — бувай здорове, давне жите, давна муко! Прийшла пора отямити ся, — пора працювати, та не борыславскою роботою!

Иванъ, — бо то вѣнъ бувъ, — оперъ голову на руки и задумавъ ся. Мабуть нагадувавъ тоті погані дни, прожиті въ Борыславѣ, — пережиті въ якѣмось обмороцѣ, заслѣленю и шумѣ. Що вѣнъ наробивъ? Отець и мати померли зъ ёго вины, — самъ вѣнъ протративъ и перевѣвъ ихъ добро, кроваво запрацѣване, — самъ позбавивъ себе чести передъ людьми, — скалявъ чесне имя вѣтцѣвске! А кѣлько нещастя, кѣлько горя и слѣзъ накликавъ вѣнъ на бѣдну Фрузю, — на еи родичѣвъ! Та тяжко помстила ся на нѣмъ ёго вина! Тои хвилѣ, коли побачивъ Фрузю зацѣпенѣлу коло своихъ дверей, — тои страшнои хвилѣ, коли крыдо смерти перемахнуло передъ нимъ, — ёму отворили ся очи. Давна, чиста любовь вернула, — та по невчасѣ. Не стало тои, що посвятила му свое жите, — не стало Фрузѣ! Иванъ упавъ коло неи, мовъ мертвый, обливаючи горячими слѣзами еи холодні руки. И вѣдъ того дня постановивъ зачати инче жите, — вѣддати ся праці, та не для себе: для своєї дитинки, — единой, найдорожшой памятки по Фрузи. Ёго выховати на чесного чоловѣка, — ёму вказати красшу дорогу до жита, — то стало ся ёго цѣлю. Ще цѣлу зиму пробувъ вѣнъ въ Борыславѣ, працюючи неустанно и пильнуючи маленького Андрѣйка. Але того мѣсце, де за кождымъ крокомъ стрѣчаешъ жасні картины недолѣ и пониженя людского, — тота западня опротивѣла му до глубины сердца. Вѣнъ постановивъ покинути еѣ. Но куды йти? До рѣдного села! була перша гадка ёго. Но

якже я тамъ покажу ся давнымъ знакомымъ, — родичамъ Фрузѣ? Ци ихъ видѣ, ихъ присутнѣсть, ихъ жаль не буде на кождѣмъ поступѣ ранили мого сердца?... Нѣ, — въ горы, далеко уходити, — де мене нѣхто не знае, — тамъ на маленькѣмъ куснику Грунту зачинати зо-всѣмъ нове жите, — хотѣ и вбоге, та чесне!

Такъ думавъ Иванъ, и такъ зробивъ.

Сонце палало надъ ёго головою, — невеличка, срѣбна хмарка перемчала по небѣ, а сверщкы острымъ цвѣркотомъ втурували ёго думамъ.

— Прости менѣ, Господи, мои тяжкѣ провины! И ты, сыночку мѣй, — прости ми, щѣмъ своєю легкомысленностью убивъ твою матѣрь нещасливу!

Очи Ивана, повнѣй сердечной, горячѣй любви, звернули ся до дитинки, щѣ саме збудилась зо сну. А оно всмѣхнулось до нѣго, малесеньке, — немѣвъ на правду порозумѣло ёго слова!...

II.

Н а р о б о т ѣ.

1. При корбѣ.

Угу, щѣ то такого? Тѣлькѣй часѣ до Борыслава ходжу, и щѣ нѣколи въ яму не лазивъ! Все лишъ корбовъ крути, глину тягай, або вѣтеръ у яму млынкуй! Тай щѣ ми то за заплаата за таке дѣло! Вѣсѣмъ шѣстокъ денно! И жий же зъ того, або здыхай, або щѣ хочѣ роби, — жидюзѣ анѣ дуду!

А вно онѣ Матѣй у ямѣ робить, — у штольни... Ну, правда, — каже, сопухъ тамъ, задуха, таке... Ба, — бабинѣ сынокъ! А кѣлько вѣнѣ бере! Пѣвтора срѣбнога на день! Не жаль, бѣгме не жаль. А яжѣ то щѣ

таке? Хиба не хлопець? Що ми хибує? Бояти ся не бою, — хоть до чорта въ зубы, то по́ду! А сопухъ тамъ. Ну, — чень вытримаю. А не можь буде, — бѣсь бери, — то и вылѣзу. А стрѣбувати все треба. Бо и щожь бы то було? Вѣсѣмъ недѣль до Борыслава ходивъ, — а въ яму й разъ не лазивъ!

О, — лишъ дивѣть, якъ тота корба погано крутить ся. И скрипить бѣда, и ховзае ся то туды то сюды. А кибель глины закимъ вытягнешь зѣ споду на пятьдесять сяженъ на верхъ, то ажъ ти очи зъ головы лѣзуть! Крути тай крути. Духъ у тобѣ запирае, руки млѣють, ги бы ти ихъ ножѣма повѣдѣкавъ; нѣ, не пусти, — крути далѣ! Отже чорта зѣѣси, що буду крутити! Кобы борзо до завтра. Завтра недѣля. Бѣгме, що ся найму до ямы, до штольнѣ! Та що, — хиба до вѣку робити туй за таку капанину нужденну? А тото, що тамъ собѣ Федорова Марина поплаче, якъ ся дѣзнае, — угу, — мара бери! що мене то обходить? До дому й такъ грошей треба, — тай ту чоловѣкъ якось потребуе жити въ кумпаніи, — а за тыхъ вѣсѣмъ шѣстакѣвъ якій бѣсь выдыхае?

Ну, богу дякувати, субота скѣнчила ся. Охъ, — рукъ си не чую! Такій, собака, Иванъ тяжкій! Христосъ бы го побивъ. И то, закимъ бѣду зѣ ямы вытягнешь, то на здохъ чоловѣкови приходить! Ехъ, чень то вже послѣдний разъ я того колодюка тягъ!

А во! жидова собѣ теперь проходжуе ся. Бѣсь бы вамъ головы поскручувавъ! Руки, песый сыны, позакладали на черева, повбирали ся тай си походжують по межи ямами, дивлять ся, якъ ся миръ християнскій мучить та мордуе, на нихъ роблячи! Ехъ, правдо, правдо, — де ты на свѣточку дѣваешь ся? Ци ты припадкомъ таки въ тыхъ нехристѣвъ у кишени не сидишь?...

2. По згодѣ.

— Здоровъ бувъ, Матѣю! Ага, Матѣй и не поверне ся! Яка маночка горда! О — вже гадае, що по пятнадцять шѣстокъ денно тѣщитъ, — то вже й панъ! Те-те! Пятнадцять, не пятнадцять, — а дванадцять и я дѣстану!

Ге, ге! Жиды, то, пся-юхи, мудрїй головы. Они бы, бачу, потрафили чоловѣка до нитки обѣрати, — а вѣнъ бы ся й не постерѣгъ! Ну, а мое жь нынѣ яке? Хиба не то само? Та що, -- пропало, — згодивъ ся за дванадцять, — стрѣбую за дванадцять робити. Лишь то мя лютить, — що ось, — сей головою по пятнадцять, а я лишь по дванадцять. Тай чому? Хиба я слабшїй вѣдъ нѣго? Хиба вѣнъ лѣше робить? Бодай такъ!

Алежь бо о! Приходжу до жиды. „Цього хочесь, Ггиню? — „А нѣчо“, — кажу. „Ну, а цьогось игийсьовъ?“ Такъ и такъ, — кажу, — „хтѣвъ бымъ робити въ ямѣ“. „Ню, добге!“ — каже, — „гоби“ — каже, — „въ ямѣ“. — „А по чому дасте?“ пытаю. „Ню, по тому, по цьому й дугимъ, — по дванадцять сюстокъ“. — „Игїй на васъ“, — кажу я, — „по якихъ дванадцять? А оджежь по пятнадцять, виджу, роблять!“ „Хто гоблять? Де гоблять?“ пытае жидъ. „А онъ Матѣй, — кажу, — мѣй краинъ, — кажу, — по пятнадцять бере“. „Якїй Матѣй? Сцьо за Матѣй?“ пытае жидъ. — „Ну, та Матѣй, — кажу, — изъ нашего села, — онъ ту, — пята яма вѣдъ вашою крайною. Казавъ, — по пятнадцять, каже, беру,“ „Я нѣ знаю нѣякого Матѣй! каже жидъ. Воно мусить, бгехавъ! Усѣ по дванадцять гоблять, — не по пятнадцять. Воно, мусить, Матѣй, хваливъ ся пегедъ тобовъ“.

Ну, и дѣйжежь зъ нимъ, що хочешъ! Якъ ся зятявъ, — анѣ рушь вѣдъ дванадцяти шѣстокъ. Та

щожь було робити? „Ню, — каже жидюга. — якъ нѣ хочесь по дванадцять, — то нѣ йди! Я тя нѣ игу! Кгути корбовь, — по вѣсѣмъ плацѣу“!

Крути корбовь по вѣсѣмъ, — або по дванадцять у яму лѣзь! Лишенько мое! А корбовь менѣ страхъ якъ не хоче ся крутити! За тыхъ вѣсѣмъ недѣль, щомъ невѣ крутивъ, — то вже ми ся видить, що ми ся день и нѣчь голова крутить, и свѣтъ ся крутить и всѣ. Та дежъ бо, — нѣчо лишъ крути та крути, — обертай та обертай!

Та що, — гадаю собѣ. Робити треба, ци сюдъ, ци тудъ. Ось я й приставъ и на дванадцять шѣстокъ. Най ты тягаръ тяжкѣй укрые! Дави ся тыми трома шѣстками!

А вѣнъ таки, — що то жидъ собака! — збрехавъ! Усѣ берутъ по пятнадцять шѣстокъ. Одузивъ мя, нехристь, — дуръ бы му ся головы ймивъ! А я ажъ съ полудня розпытавъ. Теперь уже нѣколи й другого мѣсця шукати, — позамыканѣй канцелярѣи! Ну, — але то остатный и послѣдный разъ ты такъ мене ймивъ!...

3. По хапатни.

Чортъ бери того брехуна! Отто ми дурника найшовъ! Ха, ха, ха!

„Не лѣзь, каже, Гриню, у яму, — тамъ задуха, — не вылѣзешъ живый“. А якъ же ты живый вылазишь? пытаю ёго. „Е, я що иншого! Я привыкъ“, каже Матѣй. Ну, а закимъ есь ище привыкъ, то що? „Та що, — каже вѣнъ до мене, — ты пытай, не пытай, будешъ видѣти! А ще крѣмъ того! Погди, якъ тобѣ страшно буде самому пѣдъ землевъ! У такѣй глубѣни! Ехъ, — то ти ся буде, небоженьку, рѣдна бабуня привиджувати!“

Ха, ха, ха! Дурисвѣтъ, не Матѣй! Нѣбы-то, —

каже, — ось нѣкого нема надъ мене! Що я вытримаю, — то не ваша сила! Угу на тебе чудо чудне!

А ще мене допытує, якъ хлопчика якого! „А ци вмѣшь ты штольноу копати? А ци вмѣшь ты платовцѣ класти? А ци вмѣшь ты сесе? А ци вмѣшь ты тото? Цураха на тебе! Якъ бы я вже й свѣта нѣколи не видавъ! А я дома самъ и шопу ставивъ и комѳрку пересыпавъ, — майстривъ неразъ тай не десять! А оно гадає, погане, що вже крѳмъ нѣго нѣхто бѳльше нѣчого не втне!

Еге-ге! Табо ту наравду дивнѣ звичаѣ у тыхъ рѳнникѳвъ! А дивѣтъ, — зъ яковъ парадѳвъ они мене нынѣ принимали межи себе! Хто бы гадавъ, що вни, чорты, таку комедѳю вмѣють строити?... Ха, ха, ха!

Якъ ся дѳзнали, що я вже въ ямѣ роблю, — такъ заразъ мене обступили, що твое гайвороне. „А, — коли такъ, то треба тебе посвятити, до рѳнницкого кружка приняти! Гей, до Кирицкого!“

Пришли мы, — мусѣвъ я кликати пять кварть горѣвки для всеи кумпанѳи. Що було робити? Вышили. „Ну, теперь, — кажутъ, — треба тебе охрестити, небоже!“ — Якъ охрестити? пытаю я. „Е, — ты надто цѣкавый, — посивѣшь, якъ усѣ пѳзнаси! Давайте хустки, шматы якои!“ Подали. „Сюда ходи!“ каже Матѣй. Я пѳдѳйшовъ, — а вѳнъ яковось шматовъ завязавъ ми очи. Фу, — душно, ледво дыхаю, — та що врадишь? „Клякай на колѣна!“ Я приклякъ. „Що ты за еденъ?“ кричить до мене Матѣй. Якѳйсъ другѳй шепнувъ ми: „Говори: рѳнникъ!“ — Рѳнникъ! кажу я. „Що ты за еденъ? зновь пытає. — Рѳнникъ! „Що ты за еденъ?“ — Рѳнникъ! „Брешешь, дурню!“ гукнуло зъ десять ихъ. „Дежь ты на рѳнника подабаешь? — Ось, — теперь ажень, — то вже яко-такѳ!“ Тай за тымъ словомъ якѳйсъ

драбуга жбухъ менѣ чимось густымъ на голову. Господи! А то що! Я зѣрвавъ ся, якъ окрономъ попареный. А они всё въ смѣхъ та въ регѣтъ. Я вже лютый, — хустку зрываю, — ба, ба, ба, — а ту кипячка геть долѣ мновь тече. И сорочка бѣла, и руки, и волосе, — всё, всё, мовъ зъ комина выйнявъ.

— А вы пошалѣли, ци поцапѣли? кричу я олючений. А вни регочуть ся ще дужше.

— Ну, — теперь ты вже достоту рѣшникъ! Вже охрещеный, якъ треба. Гей, пане Кирникій, — горѣвки, пива сюда! Обмыти нового товариша! Ха, ха, ха!

4. Дивный сонъ.

Погди но! Погди но! Що то такого менѣ ся плело сей ночи? А знаю, що щось дуже страшного. Тѣфу, — оттакъ ми ся на памяти меле, — а пригадати анѣ рушь. Цимъ ся на вѣкна подививъ, устаючи? Нѣ!... Ага, ага нагадавъ, — бѣгме нагадавъ!

Отъ, десь я нѣбы стою надъ ямовъ, тай дивлю ся геть у долину, у глубънь. А глубънь же то така якась безмѣрна, така темна, що менѣ ажъ лячно. А ту мене вже оперѣзують линвовъ и по пѣдъ пахи и въ поясѣ, — я стаю въ кибель... Ну, — кличе якийсь голосъ (а хто ёго знае, вѣдки вѣтъ!). Корба лишень гур-гур-гуръ! Дивлю ся, — а се я лечу на спѣдъ, у глубънь, та такъ поволеньки, такъ поволеньки, — лишъ троха ся колышу у повѣттю.

А надомновъ и передомновъ, кругъ мене усюды, и пѣдомновъ усе яснѣйше, ширше, простѣрнѣйше. Дыхати легко, свободно. И сонуху нафтового й капинки не чути. Нѣчо. Дивлюся, — а я вже стою середъ якоисъ луки зеленои. Запашии цвѣты кругъ мене и трава высока, — мотылѣ лѣтають, — пчолы жужжать по цвѣ-

тахъ и сверщкы цвѣрѣнькочуть и жовтогрудкы колышуть ся на вершечкахъ бадья. Любо, простѣрно, весело. Сонѣчко грѣе зъ погѣдного неба. Я такъ бы радъ ити кудысь, далеко, швидко, — та не могу. Подивлю ся на себе, — а на мнѣ тотажъ сама воскомъ и кипячкою замурзана линва, що мя невь опутали, колимъ спускавъ ся въ яму. Я такъ силую ся скинути сѣ зъ себе, — такъ ся силую, такъ ся мучу, — нѣ, не можъ.

Ажъ ту десь-вѣдкись узяла ся при мнѣ якась жѣнка. Така вна здорова, роскошна, — лишъ чогось не весела.

— Ну, що, — повѣдае до мене, — якъ ти ся подобала наша сторона?

А якъ, — кажу, — ладна сторона, — лука хороша, трава буйна, ладна.

— А видишь, — каже она, — а тобѣ ту добре?

— Та добре бы було, — кажу, — кобымъ лишъ мѣгъ рушати ся. А то ось, — дивѣтъ, — що ся мучу, моцюю, — анѣ рушь мотузѣвъ поганыхъ изъ себе зверечи.

— А знаешь ты, — пытае, — що тото таке на тобѣ, — тотѣ шнуры?

— Ну, — кажу, — шнуры, линвы! Або хйба що?

— Дурный ты, — каже, — тай не знаешь! Слѣпый ты, тай не видишь! То небоже, — жидѣвскѣ руки, жидѣвска хитрѣсть, що тебе обпугала. Отъ диви ся — ту теперь пусто скрѣзь, — а перше ту людей богато бувало. А знаешь, де вни теперь?

— Нѣ, кажу, — не знаю.

— Ну, то ходи за мновъ, — я ти вкажу.

Я пѣшовъ за невь. Уже якось и своихъ путъ не чую. Иду. Дивлю ся, — а менѣ передъ самыми ногами яма: така глубока, темна, страшна, що менѣ ажъ морозъ прѣйшовъ по цѣломъ тѣлѣ. А зъ той ямы та-

кимъ сопухомъ бе, що Господи, — и вытримати годѣ.

— Ту они, — сказала жѣнка до мене, — та вже теперь якось гнѣвно. Я ще пуще перепудивъ ся.

— А знаешь ты, — хто ихъ ту снакувавъ? пытае она.

— Нѣ, — не знаю.

— Я.

— Вы? А хтожь вы? спытавъ я.

— То ты мене не знаешь? Ну, — то знай же. Я Задуха! А знаешь ты, хто теперь пѣде въ тоту западню?

— Нѣ, — кажу я, — не знаю. А ту самъ дрижу, якъ осиковый листокъ.

— Ты пѣдешь! крикнула она и пхнула мене зъ цѣлой силы въ яму.

— Боже! крикнувъ я падучи — и збудивъ ся. Пекъ ти маро, осина ти. И Христось ёго знае, що оно таке значить той сонъ?...

5. У г л у б ѣ н ь !

Ну, завязуй же тоту ливу борше! А мощно, небоже, — бо якъ ся урву та впаду, то безголове твоє!

Ну, чоґожь ся смѣешь, — ты тумане якійсь? Волѣвъ бысь посмотрити, ци млынокъ у порядку, ци добре дує? А дротяна лѣхтарня де? Хиба гадаешь, що въ мене котячій очи, що й безъ лѣхтарнѣ буду видѣти въ такѣй глубѣни? (А й справдѣ, — глубѣнь, що Господи! Волосе ѣжить ся, якъ погляну въ снѣдь! Бррру! А якъ темно! А якій сопухъ вѣдтамъ бе! Пречиста матѣнко, поможи! Кобы йно разъ, — потѣмъ чоловѣкъ увыкне!).

Ну, тумане якійсь! Пощо корбу розкручуешь? Хиба не видишь, що я ще на березѣ стою. Дайже ми въ кибель добре стати, — не квапъ ся! Подай сюда дзюбакъ! А рыль ось, — добре! Сокиру и долото тре

буде въ руки взяти! Ну, — теперь! А поволи розкручуй, — чуешь? поволи! А якъ задзвоню, то абысь вытягавъ живо! (Хто знае, що съ чоловѣкомъ може стати ся? Скоро-що, заразъ буду дзвонити! Чортъ бери тоту линву! Яка пся пара тонка. А я хлопецъ не легкій: ану, якъ ся увърве до-пôвъ ямы? Ехъ, — таже Иванъ тяжшій, а пôдъ нимъ не вривала ся!) Ну, — зъ Богомъ! Розкручуй!

Ууу! Якъ я колышу ся! Де — що — якъ — що зо мновъ? Темно ми въ очохъ, — цѣмбрине ямы, чога вно крутить ся довола, — пощо такъ прудко до горы летить?... А тамъ що на горѣ? Ци корба запяла, ци що, що мя не спускають у долину?... Чому се ту вѣтеръ зъ ямы вѣе, а на верха го не чути?... Господи, — якъ темно, — якъ страшно! А де тото дно? Нѣчого... нѣчого! Лишь пôтъма, — и сонухъ! А якій сонухъ густый! Якъ тяжко дыхати!... И чому они не млынкують вѣтеръ сюда?... У, — якій вѣтеръ зъ долу, — якій вѣтеръ, — якъ усѣ крутить ся, летить... Правду казавъ Матѣй, — страшно!... Де я? Вже такъ дово лечу, — а дна ще нема! Тай уже ся й тота лѣхтарня свѣтитъ. Де дно? Боже мôй, — они брехали, — се неправда, що яма лишъ на пятьдесятъ сяжень глубока! Тадже я вже за той часъ изо-чверть милѣ улѣтѣвъ!... Охъ, — якъ сердце у груди товче ся! Що ся зо мновъ стане? Тадже якъ ся зачну дусити, то закимъ мя вытягнуть, десять разôвъ духа дамъ!... Матѣнко пречиста, — ратуй мене! Святый отче Николаю, — не дай загигати!... Нѣ, нѣ! Я лечу! А якъ скоро! Духъ у мнѣ зазирае!... Кровъ жбухае до головы... И ще дна нема. Лишь цѣмбрины тай цѣмбрины! А що, якъ бы вôскъ наперъ на нихъ зъ бокôвъ, потрощивъ и зваливъ ми зъ горы на голову?... Адже вже не одному такъ стало ся. Адже зъ нашего села Сенъ Яцишинъ

такъ згибѣ. На камузъ го роздавило... Боже святыи, — не дай грѣшнѣй души загибати!

А се що зо мновъ? Лечу ще? Бачу, — нѣ вже... Посвѣтити... Нѣ, — я на днѣ! Ахъ, — слава тобѣ Господи! Ось и оно, — дно, дно!

Иой, — яка высочѣнь надомною! Морозъ по мнѣ проходить!... А то що? Тамъ нѣчь уже? Якесь небо темне... Ба, — ци то свѣчки, ци на правду звѣзды на небѣ видно?... А вно ще рано було, якъ я спускавъ ся! Чому тамъ звѣзды видати? А може то такъ менѣ при-виджуесь?.. Пекъ ти, маро!...

6. У ш т о л ь н и.

Якъ ту тѣсно! Якъ ту темно, душно, лячно!...

Моя дротянка, немѣвъ привалена пѣтьмою, — ледво-ледво блымае. А се що за темнѣ челюсти, нѣбы вхѣдъ у лисову яму?... Ци тотожъ тотя штольня?... А якъ ту въ ню влѣзти, — а робити въ нѣй?... Господи, — та ту прийдѣ чоловѣкови згорбатѣти ще закимъ ми со-пухъ духъ запре!...

Е, нѣ! Въ серединѣ она ширша троха. А во, — якось зачинаю привыкати до тои пѣтьмы. Бѣгме, — у чоловѣка гейбы котячѣи очи вѣдростають. О, — ту ще, видно, Иванъ позавчора конавъ. Ту бы, бачу, й менѣ ставати. Гмъ, — а не знати, ци прудко то вѣскъ ся добуде?...

Гмъ, при роботѣ оно не буде такъ лячно. Треба пильно робити, — хоть, бѣгме, для такого собаки-жида не варто бы й разъ оскарбомъ дзюбнути. Най знае, якъ бѣдному робѣтникови урывати платню! Але оно, бачу, таки для мене лѣьше буде — рушати ся. Лишь тяжко дуже, — душно, — охъ, дуже душно!... Тай чому они тамъ, туманы, лѣьше зъ горы не млынкують?...

Якій той Матѣй дурный — а хвалько!... Ци вмѣю

платовцѣ вязати? Ехъ, ты дураку якійсь! Цѣкавый я, чїи лѣпше звязанї: ци ось тотї мой, ци твої? Ану, покажи ми таку силу, щобы того вязане розѳрвала!...

А якъ вѳнъ мене страшивъ! Хтось бы гадавъ, щось-ось напуджу ся! А я ту-ось, якъ у своѳїй хатѣ... (Лишь тяжко якось!... Гмъ! И морозъ чогось часами по за плечѣ подирае. Але то байки!)

Ану, ты дзюбаку! У тебе дзюбъ острый, у тебе зубъ зелѣзный, якъ у тої Яги-бабы... (Чому они лѣпше не млынкують, — менѣ що разъ тяжше!...) Ану небоже, — покажи свою штуку! Разъ — два — три! Бумм!... А се що такъ загудѣло?... Тадже перше якъ емъ дзюбавъ, то такъ якъ у подушку. Глухо було! А теперь загудѣло мовъ изъ порожної бочки. Ану ще разъ. Гудить, — ще дужше гудить. Що се таке?.. (Угу, — се, бачу, менѣ въ ухахъ чогось шумить! Се нѣчо. Причудило ся. Але чого того сердце, мовъ молотомъ у груди ковть-ковть-ковть?... А кровь, — самъ чую, якъ ми до головы жбухае...).

Нѣ, — то нѣчо. Ось ту треба ще проконати на локоть, — вѳдтакъ буду ладити другїй вѣнецъ платѳвокъ. Якъ дивно тота сокира блищить до моєї лямпы! Гей жива, нужда, — нѣббы всмѣхае ся, — противъ мене наставляе своѳїй зелѣзный зубъ. Тѣфу, маро, щезай!...

А той делинѣ що? Ци и вна дуднить? Ци вна стогне мовъ конаючїй?... Якъ ту дивно у той штольні!... Саме такъ выглядала тота яма, що мя въ ню нынѣ крѳзь сонъ тручала тота Задуха. Задуха!!... А що? Може се й направду жѣнка така, що дуєть рѳнникѳвъ? А може я доконую ся до єї пѳдземного царства, — та тому такъ стѣна дуднить?...

Боже! Що то такого? Хтось нѣббы холодною рукою хопивъ мя за шию! Хочу обернути ся: не можъ! Хочу зѳрвати ся: — не можъ! Не можъ, не можъ!...

— Кто ту?... Охъ, се ты? Чого хочешъ вѣдь мене?... Задухо, — чого хочешъ... вѣдь мене?...

Дзѣнь-дзѣнь-дзѣнь! Ратуйте! ратуйте! Дзѣнь-дзѣнь дзѣнь!... Ратуйте!

7. Задуха и еи царство.

Цѣлый тыждень! Боже святий, — а менѣ ся бачило, що й добы нема! А де я бувавъ, що видавъ! Вѣкъ бымъ цѣлый розповѣдавъ, а всего бымъ не проповѣвъ! И що то то: ци снило ми ся, ци й на правду я лѣтавъ тамтуды, — того вже не скажу! Менѣ ся доконце здае, що вно на правду. Бо ось, такъ емъ мере все видѣвъ, якъ отъ васъ ту виджу. Ну, а вы говорите, що мене вытягли зѣмлѣлого, не живого, то-то... А вѣд такъ, — кажете, якъ мя вѣд терли, то я цѣлый тыждень у горячѣ лежавъ? Угу, — диво дивне, тай годъ! Матѣю, — чому ты не сядешъ? Сѣдай ось ту, — а ты Марунько близше, ту, коло мене! Такъ. Я вамъ розповѣмъ, що я бачивъ.

Вы знаете, якъ я спустивъ ся въ яму. Ну, — страшно було съ початку, троха по-тяжко, — але то байки. Я зачавъ копати; — платовицѣ поклавъ, — коплю. Менѣ все тяжше, — все щось нѣбы на груди налягае, — але я й самъ не знаю, що оно таке. Звиваю ся, роблю, — а менѣ пригадують ся вѣлякѣ мары, байки, щомъ ся наслухавъ зъ малу, — далѣ набылила ся на гадку й Задуха, — нѣбы така жѣнка, ци що... Она ми ся снила саме той ночи. Ледво я о нѣй нагадавъ, ажъ ту чую, — о, — мере чую: мене щось лапъ за шию, — та таковъ холодновь руковъ, таковъ холодновь, що крига. Я одеревѣвъ увесь. Чую, що ся силую обернути, — а не можу. Якось, якось я повернувъ голововъ.

Господи ласкавий, — она сама, Задуха стоить передо мновь. И така самѣсѣнька, якумь видѣвъ у снѣ. Повѣдае до мене, та такъ якось гнѣвно, урывисто:

— Чого тобѣ ту треба?

Я залякъ ся до смерти. Нѣ слова не можу сказати.

— Ци тобѣ мало того, щомъ ти показувала сеи ноци? Тямишь? Я ти ще дарувала тогды, — але теперь пропало! Вже пѣзно! Ты мѣй!

Я чувъ, якъ моя рука напружалася судорожно, щобы хватити шнурокъ вѣдъ дзвѣнка, що туй коло мене телѣмбавъ ся. Але годѣ було, я бувъ мовъ скований. Чувъ емъ такожь, що силую ся кричати: Ратуйте! але голосъ замеръ ми въ горлѣ. Щось давило мя въ груди, — нѣбы камѣнь тяжкѣй, нѣбы щось такогѣ.

— Нѣ, небоже, — каже Задуха, — ты й не силуй ся. Шкода працѣ! Хто разъ попавъ ся въ мои руки, того вже не пуцу нѣколи! Ходи зо мновь!

Она взяла мене на руки и понесла.

Менѣ стало якось нѣбы лекше. Я оглянувъ ся свободнѣйше довокѣла.

— Що за диво, — гадаю собѣ! Ту, де я ось недавно йно два-три разы дзюбакомъ дзюбнувъ, — теперь така широка яма, що пара волѣвъ якъ нѣщо крѣзь ню прѣйде!

А вна простѣсенъко несе мене въ тоту яму. Темно, холодно... Летимо, летимо довгѣй часъ. Тихо всюды. Я якось зѣбравъ ся на смѣлѣсть и пытаю:

— Куды вы мя несете?

Она нѣчо. Зновъ мовчимо. Далѣ пытае:

— А богато тобѣ лѣтъ?

— Двадцять и три, — кажу.

— А є въ тебе отець-мати?

— Є, — кажу.

— А богатѣй вни, маючѣй?

— Нѣ, кажу. — Таджежь я бѣ не пѣшовъ бувъ у

тото пекло, коли бъ не нужда, та не потрѣбъ. А то, знаете, чоловікъ жити хоче, — будь оно, яке будь — тото жите нужденне!

— Ага, — каже вна. То тобѣ ся жити хоче?

— А комужь бы ся не хтѣло? Хоче.

— И дуже ти жаль за житемъ?

— Якъ жежь не жаль? кажу я. У бѣдѣ вырôсь, зъ бѣды й сюда пôшовъ, — колижь я мавъ нажити ся. А такъ, гадавъ, — прироблю деякій крейцарище, та чень де ся оженю, — ну, може, ласка божа, чоловікъ не буде вже такъ бѣдити.

— Ага, — повѣдає она. Такъ, такъ.

Зновь замовкла.

— Ну, — каже згодѣ, — пропало. Теперь ты въ моихъ рукахъ. Ходи, я ти покажу свое царство.

И понесла мене на воздухахъ, та такъ прудко, що менѣ ажъ голова завернула ся. Дивлю ся, — ажъ ось передо мновь лука цвѣтиста, широка. Тота сама, щомъ у снѣ бачивъ. Пагôрки невеличкі, — поля на нихъ, нивы покриті житомъ. Ясно, весело, тепло, ажъ серце въ груди вôдживає.

— Ци се ваше царство? питаю.

— Нѣ, — каже она, — то мои старшой сестры царство. Ёго оглянемъ опôсля. Мое царство ось ту.

Мы надлетѣли надъ глубоченну, темну яму, — саму таку, якъ я въ снѣ бачивъ. Сопухъ густымъ, чорнымъ стовпомъ б вдуривъ ся зъ нею. Але що найстрашнѣйше, — зъ тои ямы чутно було такій крикъ, плачь и завôдъ, немовъ тамъ у мукахъ конають тысячѣ людей.

— Що тамъ такого? питаю здрôгнувши.

— Лѣзь, — побачишь! каже она. Се мое царство!

И понесла мене въ темну, вôдразливу глубѣнь.

8. Доля рѣпникѣвъ.

Я очутивъ ся, треба вамъ знати, у такѣй якѣйсѣ страшеннѣй западни, що не то, абымъ зъ роду коли бачивъ, — але й у снѣ подѣбнои не выдавъ. Зъ разу нѣчо, лишъ тѣма-тѣменна доокола. Лишь крики якѣйсѣ и пискъ и вискъ, ажъ морозъ по тѣлѣ пробирае. Далѣ провиджую троха. Призираю ся... Що такого? Нѣбы то штольня така, темна, тѣсна а далека, — нѣбы щосъ такого. А людей повно, — а все рѣпники. И все они такѣ чернѣи на лицахъ и такѣ нужденнѣи и такѣ ажъ страшнѣи зъ виду. Той зъ рыскалѣмъ блудить, той зъ мотыковъ, тамтой зъ оскарбомъ. Усе снують ся, повзають, — нѣбы чогосъ шукають.

— Чого вни шукають? спытавъ я Задухи, що стояла побѣч мене..

— Диви ся, — будешь знати, — сказала она.

Ажъ ось туй недалеко мене крикъ розлягъ ся. Приглядаю ся близше. Рѣпникъ. И чого вѣнъ такъ заводить? Я вдивлюю ся въ нѣго ще лѣише.. Господи! Що ёму таке? Права рука и права нога въ нѣго потрошенѣи на камузъ. Кровъ обстыла, кѣстки подрухотанѣи стырчатъ. А вѣнъ шыльгукае та все кричить: Вѣддай ми мое здравле, — окаяннику, жиде! Возьми собѣ тоту прокляту заробленину! Возьми си мои грошѣи кровавѣи, — все возьми! Лишь вѣддай ми мое здравле! Въ мене дѣти дрѣбнѣи! Безъ руки не зароблю на нихъ! Моя хата далеко! Безъ ноги не зайду до неи!

Я окаменѣвъ, прислухуючи ся тому зѣйкови.

— Що ёму такого? спытавъ я.

— Нѣчо, — сказала Задуха. Робивъ два мѣсяцѣи въ ямѣ, а передъ выплатою жидъ нѣбы не навмысно, путивъ на нѣго делину зъ горы. Ну, — попавъ ся въ мои руки.

Я не дослухавъ ей бесѣды. Другій голосъ оббзавъ ся близь мене. Се дѣтенья малесеньке повзло по земли. Ледвимъ доглянувъ. Повзе, бѣдне, — а все пишть: Ма-ма! ма-ма!... папы! папы!...

Я здрѣгнувъ.

— А тото бѣднятко? Що зъ нимъ? пытаю.

Задуха озирнула ся.

— Про дитину пытаешъ? Е, — та ихъ ту въ мене тысячѣ! Або що? Голодъ и холодъ и недуги и всѣлякѣ способы дають ихъ въ мои руки!

Господи! Теперь я ще лѣпше провидѣвъ. Що ту людей у тѣй пропасти! Що парубкѣвъ, дѣвчатъ, жѣнокъ, дѣточокъ маленькихъ! Мати Божа! А каждому приглянь ся, то ажъ якъ перейме. Ту лице страшно змарнѣле вѣдъ недуги й голоду, — тамъ обпухле тѣло, мовъ у топельника, — (И немало ихъ ту тоне! замѣтила она. Бачишь, ямы, котра пуста, такоѣй стоять отворомъ, — воды наплыне, — ну, а впасти ци сякъ ци такъ, що за штука?) — другій зновъ чорнѣ и страшнѣй, якъ головнѣ на огнищи (Ну, — каже Задуха, — и огонь ми неразъ богато послуживъ, — чому нѣ! Абы лишь до ямы ввѣрвался! Тамъ вѣнъ дома!).

И страшно и жаль стало менѣ тыхъ людей.

— Такъ се, — кажу, — всѣ тотѣ люде въ ямахъ погибли.

— А якъ же.

— И богатожь ихъ ту?

— А, — самъ бачишь, що не мало. Та й то ще не всѣ, ходи дальше!

Мы поленули товъ штольневъ. Штольня ширшала передъ нами, — а всежь таки духота була страшенна. Наразъ мы остановили ся. Зновъ я придивлюю ся. А се що такого? На земли кѣлько окомъ засягнешъ, — усюды люде лежать, — а наибѣльше парубки, молодѣ, статнѣй, мовъ яворѣ роскѣшнѣй. Лежать за покотомъ, гу-

сто, — коло нихъ оскарбы та рыскалѣ. Лица синій, кулаки сцѣпленіи, — очи широко отвореніи.

— Що зъ ними? пытаю я.

— А щожь? се тоті, що подусили ся въ ямахъ. Правда, — ихъ богатенько? Ци якъ ты гадаєшь?...

Она всмѣхнула ся, — та такъ якось страшно, що я весь здрѣгнувъ.

— А що? Бачу, тобѣ не дужо приємно въ моѣмъ царствѣ. А знаєшь, — ту, мѣжь ними ось уже й тобѣ мѣсце готове було. Але я ласкава на тебе, небоже. Не одного зъ ось-тыхъ я взяла, скоро першій разъ улѣзъ у яму. А на тебе маю милосерде. Ще ты той разъ пуцу. Але якъ скоро бысь поваживъ ся другій разъ, — то всё пропало.

Въ мене ажъ зубы зо страху задзеленькотѣли.

— А оджежь, — кажу, — Матѣй день-у-день у ямѣ, — а ёму нѣчого.

— На нѣго онь-тутъ готове мѣсце. Не забавить ся небоже, — прийде й вѣнъ.

Я одебелѣвъ, — просити зачавъ, — бѣгме Матѣю, — ажъ плакавъ, такъ просивъ... Нѣ, тай нѣ.

— Дай, — каже, — спокѣй! Не я ту маю до розказу. Є высшій вѣдъ мене, — ихъ слухаю. Але отъ, щобы ты не гадавъ, що се вже ты бачивъ цѣле мое царство, — то я тобѣ покажу бѣльше.

— То се ще не цѣле? скрикнувъ я въ розпуцѣ. Огляну ся назадъ... Боже моцный! Далеко, далеко тягне ся проклята штольня. Покалѣченіи страшилища, потопленіи голодомъ, стужею, огнѣмъ, хитростью и всякими штуками помореніи рѣпники наповняли єѣ. И се ще не всё! Менѣ затьмило ся въ головѣ. Я неначе въ обморѣкъ понавъ.

9. Жите рѣшникѣвъ.

— Ну, дивися и знай! заговорила менѣ Задуха грѣмко надъ ухомъ. Я схопивъ ся. Кругомъ темно. Якійсь холодъ протягае. Я дивлю ся, — а се я вже на верха, въ Борыславѣ. Такъ, то Борыславъ!

— Ну що? пытае она. Видишь? Пѣзнаешъ, де мы?

— Пѣзнаю, — кажу. Мы вже на верха, не въ ямѣ.

— А видишь! И ту моя власть велика. Ходи. Я ти покажу.

Мы вѣшли въ якусь нѣбы хату, нѣбы шопу величезну. Крѣзь дѣраві стѣны тягло холодомъ. Земля сира, мокровата пѣдъ ногами. На земли одно при другѣмъ тьма-тьменна людей. Не одного я видавъ давнѣйше ци то при корбѣ або при млынку, ци то при выбираню воску або при малазинѣ, ци де будь. Ихъ правдиві рѣшники, що въ яму лазять, не поважають нѣ крыхты, дивлять ся на нихъ зъ горы и величаютъ „капцанами“. Було ту не мало дѣвчатъ и хлопцѣвъ, — немало старыхъ бабусь и дѣдѣвъ, усякї люде були. Они спали въ сумѣшь. Часомъ декотре крикне крѣзь сонъ, — то зновъ друге довго закашляеь.

Довго мы дивили ся на нихъ. Далѣ Задуха перша промовила:

— Видишь, — кѣлько ихъ? Они всѣ мои!

— Боже мѣй! скрикнувъ я. Всѣмъ имъ ту загибати!

— Не скорше, то пѣзнѣйше. Коли хто до сѣней увѣшовъ, — то вже й до хати треба. Се мои сѣни. Але хибажъ они дурно роблять, — не зароблюють нѣчого, ци що? Ось, бачу, сесь старенькїй дуже щось стогне и крушняеь, — та, бачъ, поприлягали му руки: не може встати.

— Вѣнъ лишень до завтра ту забавить. Але що вѣни. И другихъ не мало... Не тподовжать ту. Всѣхъ

заберу до себе. Ты кажешь: Хиба дурно роблять? Я ти кажи, що ще горше, ніж дурно! Не тільки здоровля и силы они ту пророблять, (а ты й самъ здоровъ знаешь, що й еи пророблять не мало, — отъ хоть бы й при корбѣ!), — кільки стратять саме за свою заробленину.

— А то якъ? Чому такъ? почавъ я допытувати.

— Ну, хиба не видишь, якъ они ту сплять? Земля сира, холодно, душно. Якъ гадаешь, — довго ту чоловікъ здоровъ буде?

Що й казати на таке? Не то чоловікъ, а й худобина въ такої норѣ швидко на-нѣ-на-що зведе ся.

— Слухай, якъ дышать! сказала она. Половина ихъ уже має сухоты, — нѣякій лѣкаръ не вырве ихъ менѣ! А щежь, — самъ здоровъ знаешь, — за сей нѣчлѣгъ они мусять гарненько платити изъ своєї заробленины! Ось розрахуй. Тотій, що вѣскъ выбярають и тотій, що при мазинахъ, берутъ денно по шѣстьдесятъ, а тотій, що при корбѣ, по вѣсѣмдесятъ крайцарѣвъ. Такъ, ци нѣ?

— А, такъ, кажу я.

— Ну, — выплата тыжднѣва. На тыждень вынесе заробленина у одныхъ три риньскій и шѣстьдесятъ кр., у другихъ штыри й вѣсѣмдесятъ. Такъ, ци нѣ.

— Та вжежь не якъ, — вѣдкававъ я.

— А видишь! Ну, а за їду кѣлькожь платять тыжднево? Що найменче по трийцять крайцарѣвъ денно, — за сѣмъ день вынесе два риньскій и шѣстка. Нѣчлѣгъ, хоть и отъ якій нужденный (а лѣншого, — самъ здоровъ знаешь, ту не допытати) по шѣстцѣ вѣдъ ночи, — на тыждень сѣмдесятъ крайцарѣвъ. Такъ?

— Та такъ.

— Ну, вѣдрахуйже тото все, ци много ся лишить?

— Та я, кажу, знаю добре той рахунокъ. Не разъ ми вѣнъ ся давъ у знаки. У мазиникѣвъ ли-

шить ся вѣсьмъ шѣстокъ, а у корбовыхъ 2 риньскі.

— Ну, якъ гадаешъ, — ци то не дарма робота, — тыждень мучити ся у такѣмъ неклѣ за вѣсьмъ шѣстокъ.

Тоті слова були якійсь такій й погрозній и жалѣсній, що я ставъ и не знавъ уже, що й казати.

— Ба, погди, почала она зновъ. Я числила 30 кр. денно на їду. А яка то їда? Самъ бачишь, — хлѣбъ ту дорогій, дорожшій, якъ де. Жидова бачить, що миру богато, то й тягне. За 20 кр. на день нѣщо одному хлѣба. Ну, а схоти вѣнъ у вечѣрѣ пѣсля тяженькой утомы вышити порцію горѣвки, — схоти бодай два-три разы на тыждень зѣѣсти щось теплого, — тай уже й по грошохъ. Звѣсно, — самымъ хлѣбомъ, — а ще такимъ, якій ту продають, — не продыхаешъ. Ну, щожъ — видишь теперъ, за що тоті люде роблять? За одно пропитане, тай то за нужденне! Тай ще за ось-якій нѣчлѣги! Ци то заробокъ? Ци то жите?

— Ба, — сказавъ я по хвили, — то малязинники такъ, — а всежь корбові таки можуть щось-де-щось зложити. Адже имъ що тыждень лишае ся чистого зарѣбку два риньскі.

— Погди, небоже! сказала она. А одже й ты робивъ при корбѣ вѣсьмъ недѣль. Ну, скажи, — богато ты наскладавъ. А ты прецѣнь повиненъ до теперъ мати вже 16 р. Де вни?

Менѣ,— Богомъ а правдою сказавши, встыдно стало.

— Ба, — кажу, — отъ чоловѣкъ то сякъ то такъ, — тай якось пропустивъ. Нема. Съ початку жидъ дававъ по грошка, денно, — кѣлько було треба. Ну, дасть тамъ на день пять шѣстокъ, — а дасть и вѣсьмъ, — все ся мине. Знаете, то се чоловѣкови до сподобы припаде, — то те, — ну, — купи. А вѣдтакъ жиди десь не було. Щось тыждень приходило ся брати на довгъ у Кирницкого. Прийшла выплата, — пѣшли усѣ грошѣ

за довгъ, — ще й не стало. И такъ, видите, якосъ годѣ прийти до крайцаря.

— А, видишь, сказала она, куды оно йде! И ты гадаешъ, що то лишъ тобѣ одному такъ? Нѣ, небоженьку! Нѣкотрый не має складаного крайцаря. Давнѣйше ще лучали ся такі, але не теперъ! Познали ся жиды на томъ, що якъ ся рѣшники позапомагають ихъ зарѣбкомъ, залосподарують дома гарненько, то нѣкому буде тутка робити на нихъ. Они волять, щобы вы оставали въ бѣдности, бо тогды въ робѣтникахъ не буде недостатѣ, — тогды имъ ще друга корысть: бѣльше робѣтникѣвъ, — они менче платять! Натисне ся люду богато, — ну, они платню знижаютъ. Нанимай ся по тѣлько, — бѣльше не дамъ. А не хочешъ, — якъ хочешъ. Людей богато. Найдуть ся такі, що схочуть. А ты йдешъ вѣдъ одного до другого, и всюды то само. Ну, и приходитъ тобѣ хочъ голѣручь, о голодѣ вертати, хочъ нанимати ся за тѣлько, кѣлько дають. Видишь, — головна рѣчь то, що всѣ съ собовъ у змовѣ. „На самъ передъ, — повѣдають, — такъ зробѣмъ, щобы рѣшники не могли призбирати бѣльше грошей, щобы не могли нѣколи выйти зъ бѣдности!“ Ось они позаводили шинкѣвъ безъ лику, стали ошукувати васъ усѣлякими способами, выплачувати по трошка, давати на довгъ, а вѣдъ такъ бѣльше брати, нѣжъ вы надовжили. Що бѣльше! Хлѣба стали менче довозити, — ёго цѣна пѣдскочила. За нѣчлѣгъ казали платити по 10 кр. (а перше платили по 5), — и такъ ось, якъ бачишь, довели до своего. Теперъ усѣ вы въ ихъ рукахъ. Села бѣднѣ и бѣднѣють що разъ то дужше, бо й тамъ арендарѣ та другі пнявки не сплять. Робѣтникѣвъ плыне у Бориславъ що разъ то бѣльше. Отъ они й плату зменчуютъ. А всѣ то имъ у кишеню, якъ самъ бачишь!

— Господи небесный! ажъ скрикнувъ я, почувши

тото. А въ насъ нѣхто й не погадае, що оно такъ може бути! Нужда щоразъ то бѣльша, — ну, кажутъ, — карае насъ Господь милосердный за грѣхи нашій. А вно ось куды йде.

— Туды оно йде, туды! Вы, дурній, гадаете: Отъ пѣду, зароблю въ Борыславѣ, — запоможу ся! Ехъ, головы недогадливі! Якъ коли бъ жидѣвскій руки васъ могли запомочи! Нѣ, — не помѣчь, а загибѣль жеде ту на васъ! Бо зважь ище й то! Всѣ робучій руки зъ селѣвъ идуть сюда. Ну, конечно, и поле нѣкому гараздъ обробити и ладѣвства допантрувати. Значить, — ты ту тратишь здоровле пусто та дурно, — а дома за той часъ усѣ йде нѣворотомъ!

— И се правда, — и се правда! Господи милосердный! Пропаша година! сказавъ я. Ну, — а немажь нѣякои рады на тото? Нема способу, щобы вымотати ся изъ той сѣти поганой?

Она замовкла и мовчала довгу хвилю.

10. Три способы.

— Є способы, сказала вкѣнець. Є три способы, небоже. Але я неможу ти ихъ сказати. Не моя власть. Думай самъ, — гадай, — може й догадаешъ ся. Я ти ще лишъ одно скажу. Не надѣй ся, що „дасть Богъ, лѣйше буде!“ Отъ видишь, — перше тотѣ, що въ ямахъ робили, брали по пятьнайцять шѣстокъ. Теперъ и ихъ намножило ся. Не пытаются на смерть, на небезпеченство. Лѣзуть. Отъ жиды вже й имъ плату знизили, — три шѣстки урвали.

— Хиба не лишъ менѣ одному? спытавъ я.

— Тобѣ першому, — теперъ уже всѣмъ. У нихъ така змова. Що одинъ, то й усѣ! Утѣкайже вѣдси, небоже, — утѣкай! Тутъ тобѣ добра не дѣждати. И другимъ вѣдрадзуй.

— Ну, але дежь менѣ обернути ся?

— Куда хочешь. Иди на службу, — працію. Мало й тамъ добра, — та всежъ принаймѣ для своего чоловіка робишь. Не запомагаешь ворога. А теперъ менѣ часъ ити. Буйвай здоровъ!

Она щезла, — я пробудивъ ся, — и якъ бачите, очутивъ ся межи вами.

Ну, — якъ же вамъ здає ся? Правда, — диво дивне. Але, бачить ся, правда, коли ось и вы кажете, що вже всѣмъ вамъ платнѣ урвали! Щожъ будемъ починати? Нѣ, — ты Матѣю не смѣй ся! Горячка ци не горячка, — а всежъ менѣ видить ся, — тота Задуха, ци хто тамъ она була, и слова не збрехала. Я тя не держу, — роби, якъ твоя воля, — але я бы вже не полѣзъ у яму, абысь ми незнати-що дававъ. Волю поправдѣ де въ службу йти, — а ту не лишу ся!

Лишь одно ми зъ диву не сходить. Що то за способы она думала? Три, каже, способы! Гадай, може й догадаешь ся! Та що, коли бо чоловікови у головѣ, нѣбы довбневь забивъ! Гадай! Силуй ся, колько хочешь, — нѣчо на гадку не йде! Доки вна до мене говорила, то ми ся все такъ видѣло ясно, та розумно, — а самому погадати, анѣ рушь! Ехъ, бѣднѣсть наша, бѣднѣсть! Чужій дѣти до шкѣль ходили, а я мусѣвъ громадску череду пасти, щобы голодомъ не млѣти!

Що, Мариню? Чого таки сумна сидишь? Йой, — якъ ты змарнѣла! А я перше й не додививъ ся! А що? Ходѣмъ обое вѣдси! Най ся западе тота погань! Волимо й якъ бѣдувати, якъ маємо ту за-нѣ-за-що здоровле дороге тратити! А вы, товаришѣ, що на то-то? Задали ся надъ тыми грома способами? Гадайте, гадайте, въ щасливу годину! Чень Богъ допоможе стрясти зъ себе тоту недолю тяжку, — тотій жидѣвскій пута!

III.

Наверненый грѣшникъ.

I.

Василь Пóвторакъ бувъ своего часу одианъ изъ най замóжнѣйшихъ газдóвъ на весь Борыславъ. Поля у нёго було достаткомъ, худобы и хлѣба и шмата, — ба й грошенятъ готовыхъ децо-денецо найшло ся. Працёвн-тый, оцаднй, — любивъ порядокъ, — тожь и всё йшло у нёго порядкомъ и статкомъ.

Були у Василя три сыны, — парубки, що макóвъ цвѣтъ. Здоровй, кренкй, — обычаёмъ та вдачаю капля въ каплю у вóтця вдали ся. Батька - матѣрь люби-ли, старшихъ поважали, а до работы, абы й до якои, рукъ не полѣнували. И коли бы жите людеке могло обóйти ся безъ припадкóвъ, коли бъ обставины доврола насъ не змѣняли ся, — бувъ бы живъ Василь Пóвто-ракъ и до нынѣ щасливо, сумирно, — Бога славлючи та внукóвъ у запѣчку колышучи.

Та не такъ оно въ свѣтѣ йде. То, що давнѣйше не змѣнювало ся й у сто лѣтахъ, — теперь черезъ де-сять, мовъ переродилось. Теперь не то, що въ давнину. Жите быстро тече, — змѣны быстро настають. Треба пильно слѣдити, куды прудъ жене, — треба й собѣ тудый пробирати ся. А не спостережешъ ся, застоишь ся на мѣси, — то того й гляди, — перша лѣпша филя на-гряне, — перша лѣпша змѣна настане, — обалить тебе, зóбе зъ нóгъ, — и ты погибъ. Теперь жити тяжко. Жите — боротьба вѣчна, безупинна. Ворогъ зъ усѣхъ сторóнъ грозить. Не пристережи одного боку, — зъ другого нагряне, — и ты пропавъ.

Таке стало ся и зъ Василёмъ Пѳвторакомъ.

Було се саме въ ту пору, якъ у Борыславѣ почали копати киячку. Жидова перла ся у Борыславѣ, мовъ мухи до меду. Роями цѣлыми они глотили ся по селу, швендали по полю, по хатахъ. До кожного лазды приставали, мовъ репьяхи до кожуха. „Продавай Грунтъ, Лаздо, та продавай! Ось я тобѣ за частку тѳлько, — а я тѳлько, — а я ще бѳльше! Не треба намъ усѳго, — частки зъ насъ буде!“ Вынимають грошѣ, кладуть на руку, — горѣвку ставлять и пѳдмовы не щадять. И не одного пѳдмовили, — не одного бѣдолаху заманули. Та не давъ ся на пѳдмову Василь Пѳвторакъ. Вѳнъ любивъ свою землю, котру ѳго родина зъ дѣда-прадѣда зливала своимъ потомъ. А ще до того думавъ собѣ: „А що? Грошѣ озьму, — грошѣ круглы, розкотять ся. То на се, то на то, — тай нема. А земляця свята остане!“

Ну, — скажете, — добре зробивъ Василь. Розумно гадкувавъ. Добре, та не найлѣпше! Розумно, — та не зовсѣмъ!

Почали жиды робѳтникѳвъ наймати, — почали копати ямы. Киячка показуеь, — грошѣ плынуть у жидѳвскѣ кишень. Що разъ бѳльше ихъ наплывае, — що разъ бѳльша глота-тѣснота въ Борыславѣ. Продають лазды частку за часткою; день-у-день видимо бѣдниѳють. Далѣ, якось разъ у недѣлю стали раду радити. Що робити, що дѣяти? Каже Василь Пѳвторакъ:

— А що, панове лазды! Коплють жиды, — коплѣмо й мы! Тѣщать они грошѣ за киячку, — будемо й мы тѣщити!

Ну, — скажете, — хйба не розумно радивъ Василь? Розумно, та не зовсѣмъ!

Почали нашѣ Борыславце рыти-копати свои пѣтѣми Грунты. Та не було въ нихъ готового гроша,

щобы найняти робѣтниківъ. Приходило ся самымъ копати. Не споро йшла робота, не живо зыскъ наплывавъ. А газдѣвство за той часъ пѣдупадало; поле перерыте не родило. Не ставало хлѣба. А кипячки якъ нема такъ нема. Що було робити? Продавати жидамъ зновъ частку за часткою, щобы зъ голоду не згинути; отъ що!

Сто ихъ взяло ся вѣдъ-разу до копаня. Лишь шѣсть-сѣмъ прийшло до мастки. А другій? Другій опѣсля копали зновъ на своихъ грунтахъ ямы, выдобували кипячку и вѣскъ — для жидѣвъ.

Чомужь оно такъ пѣшло? Чому щастило ся жидамъ, а не щастило ся газдамъ? Згадайте, коли мудрї!

II.

Василь Пѣвтораць, якъ давъ таку мудру раду громадянамъ, почавъ и собѣ мѣркувати. „А що, думае, — вѣ мене три сыны. Я четвертый. Теперь у поли роботы такой пильной нема. Зачнѣмо й мы копати. До одной ямы бѣльшь двохъ не треба: одинъ копле, другій при корбѣ. У мене онъ на загумѣнку частка скошена: зачнѣмо тамъ два закопы наразъ. Не буде вѣ однѣмъ, — то буде вѣ другѣмъ!“

Якъ вымѣркувавъ, такъ и зробивъ. Лишивъ стару на газдѣвствѣ, а самъ ись сынами гайда на загумѣнокъ. Позабирали рыскалѣ, цебры дваушній та вужища, — поладили корбы, тай гайда копати. Ну, нѣчо. Коплють день, коплють другій. Коло закопѣвъ горбки глины ростуть у гору, тай ростуть. Найменчїй сынъ Михайло у однѣмъ закопѣ, — а батько при корбѣ. Найстаршїй Сень у другѣмъ закопѣ, а середущїй Иванъ при другѣмъ корбѣ. Прокопали сяжень, ба й другій, ба й третїй, и далѣ. Натрафивъ Сень на цѣсковату верству, — почала ся вода показувати. Ну, — чернай воду цебромъ тай чернай, — а воды все бѣльшь тай бѣльшь.

— Тату, — каже Сень, — повержу я сесь закѡнъ: вода пѡдходить.

— Егъ, що то? каже Василь, — прочерпай воду тай копли!

Мучить ся Сень тыждень, — мучить и другій. Все воду вычѣрпуе, норы забивае, а далѣ копле. Тай конати жь то не тяжко. Звычайне, пѣсокъ.

Ажь якось одного дня Иванъ надъ ямовь наробивъ страшного крику. Прибѣгъ батько, — позбѣгали ся й деякї постороннїи: „Що таке? що таке?“...

— Пѣсокъ ся засунувъ, приваливъ Сеня.

Василь Пѡвторакъ стоявъ, мовь громомъ прибитый, почувши тотї страшнїи слова.

— Сейчасъ у яму, — хлопцѣ, — пробирати пѣсокъ! крикнувъ не своимъ голосомъ.

Пруднули ся, прѡбрали пѣсокъ, та не духомъ. Выдобули Сеня, та вже не живого.

Господи, що ся бѣдна мати не назаводила, не набивала. И плаче, и батька проклїнае, що-дѣ погубивъ еи дитину. А батько бѣдный стоить, мовь осудженный, блѣдый-блѣдый, нѣ заплаче, нѣ слѡвця не промовить нѣ-до-кого.

Похороны надѡйшли. Треба було справляти „якъ богъ приказавъ.“ А панотець сказали: У васъ, Василю, ще й поля и дѣточокъ зарѡбныхъ и статку, що Богъ пѡславъ, — дасте двацять золотыхъ за погрѣбъ. Се дѣло Богу миле, — не пожалуй за упокѡй душеньки усопшого! Що було робити? Вѡдказати — годѣ. Торгувати ся, якъ за худобину, коли сумъ тяженькїй на сердце налягъ, — ще гѡрше годѣ. А гроша готового богъ має. Продавай частку, — а най пѡвъ частки, — тоту половину, на котрѡй той закѡнъ нещасливый. Купецъ швидко найшовъ ся, грошѣ швидко виплативъ, миръ христїянскїй не мало наоховъ ся и нагостивъ ся

на погребѣ, — а панотець сумно та жалобно приспѣвували зъ дякомъ: „Господи помилуй“ та „Слава тобѣ Господи.“

Розойшли ся добрі люде, розминули ся грошѣ, Василь оставъ безъ Сеня, якъ безъ правои руки. Стара грызе ся, плаче, — сыны ходять, якъ потроянїй. Та не часъ бѣдному хлѣборобови довго въ смутокъ-тугу вбивати ся. Робота жде, — десять робѣтъ жде на нѣго. За роботовъ и туга забувае ся и горе зъ серця чезне.

Поволи, невесело сходили жнива, — лѣто прѣйшло. Настала осѣнь, — урожай бувъ плохенькій. Не зародивъ Господь. Ну, — а всежь що було, то було, — и коло того треба походити, помотыкати ся. Звѣзъ Василь исъ сынами даръ божїй у гумно.

— Ну, теперь и пора грошка спочити. При вѣльнѣйшѣй годинѣ и минуле горе въ серци вѣдживае. Зновъ сумно стало въ хатѣ у Василя. Стара мати ще не все слѣзы проплакала за своимъ сыночкомъ любимъ.

III.

Лиха доля не спить. Треба було Василѣви ходити по при той кусникъ луки, що продавъ жидови пѣдъ закопы? Нѣ, не треба! А таки пѣшовъ, — не знати, ци отъ-такъ собѣ, не маючи що лѣпшого робити, ци може зъ цѣкавости, що-тожь то тамъ жидъ робить? Досыть, що пѣшовъ.

А жидъ не дармувавъ черезъ лѣто. Нанявъ двохъ робѣтниківѣвъ, таки борыславскихъ парубкѣвъ, що зъ бѣдности вже пустили ся на заробокъ, — тай ну копати. Тай ще яку, собака, штуку придумавъ! Каже: о, — ту пѣскова верства, — тамтого пѣсокъ засынавъ. А я отъ що. Кажу выгородити кѣшь изъ форосту, колики файнїй, — обставлю тымъ плотомъ стѣнки, нѣбы цѣмбриною, — то чорта зѣсть пѣсокъ, що ся обсуне! Ну, — що? Розумно придумано! Кобы въ мене розумъ не дурный та

грошей бѣльшенько (а то нѣ-защо купити форосту и кѣля!), — а бы й собѣ стрѣбувавъ. Дивѣть, — оно безпечно, — чого й хотѣти! Не обсуне ся! А теперъ жидюга, злодѣй нѣскову верству прорывъ, докопавъ ся до глинки, тай кипячку добувъ!

Такъ мѣркувавъ Василь, стоячи надъ ямою. Зависливымъ окомъ призиравъ ся, неборакъ, жидѣвскоѣй работѣ.

— Ехъ, ехъ, Господи ласкавый! Мѣй питѣмый Грутець, — а теперъ нехристови тысячѣ въ кишению вганяе! Онъ, якъ, поганецъ, заскакуе, якъ ся радуе, якъ руки засукуе зъ утѣхи! Що то, — мастокъ! Кибель за киблѣмъ тягнуть изъ ямы, — руки си врывають, — а всё для нѣго! Кобы не такій припадокъ тяженькѣй Господь на мене спустивъ, — хто знае, — може бы й я бувъ теперъ грошики бравъ та долонѣ засукувавъ!

Довго стоявъ Василь надъ ямою, придивлявъ ся работѣ, глядѣвъ та завидувавъ. Далѣ пошовъ и своѣй законъ обѣздрѣти. Вѣдъ весны нѣхто въ нѣмъ не робивъ. Стовки вѣдъ корбы стрѣмили надъ нимъ, — корбу знято. Для безпеченьства казавъ Василь ще въ лѣтѣ заложити яму дошками, щобы хто въ ню не впавъ по-ночи. Якосъ дивно забило ся въ нѣмъ сердце коли оглянувъ горбокъ выкопаной глины, обпукавъ дошки, покладенѣ на отвѣръ ямы.

— Кто знае, — гадкувавъ собѣ, — може ту мастокъ жде на мене! Може бы, — якъ бы отъ сяжники - другѣй покопавъ, — и нафта показала ся! Кто знае! Господь карае, Господь и милуе!

— А хто знае, — шептавъ му другѣй якѣйсъ голосъ, — може ту ще бѣльше нещасте жде на тебе! Може Богъ прогнѣвавъ ся за то, що самъ псуешь та вору-

шишь святу земельку, — та ще тяжше буде карати, коли не опамятаешь ся пѣсля першої кары?..

День за днѣмъ збѣгавъ, — тыждень за тыжднѣмъ минавъ. Василь все ходивъ, все думавъ. Суятивъ ся бѣдолаха, грызъ ся самъ въ собѣ, — не знавъ, на яку ступити и що почати. Видѣмо марнѣвъ на лиці, — а боявъ ся, ци унимавъ ся сказати, що му на головѣ. „Отъ, заразъ и стара пѣчне плакати, споминати небѣщика, — вѣдраждувати,“ — думавъ собѣ. Але покуса все стояла му передъ очима. „Отъ, — панъ-бѣгъ не зародивъ хлѣбець, — нѣчимъ дыхати. Сѣно выгнило, — нѣчимъ худѣбку прогодувати до весны. Що вдѣешъ? Грошики бы здали ся, и то такъ якъ умирати. И податокъ не заплаченный! А може вно лишь трошки прорыти, — тай заразъ и кипячка жбухне! Хто знае. Онъ жидѣвъ закѣпъ не богато глубшій! Ехъ, дѣй ся божа воля, стрѣбую. Игій, — най жѣнка и поплаче троха. На то вна жѣнка. А менѣ головы не зѣрве. А я вже теперъ добре ся возьму на розумъ, — всю яму плотомъ обгороджу для обезпеки!“

Такъ придумавши Василь рѣшивъ ся вкоонецъ пристушити до дѣла. На самый передъ обговоривъ, що треба, съ сынами. Михайло не вѣдказувавъ ся вѣдъ роботы въ закопѣ. „А що, — каже, — тату! Я й самъ виджу, що намъ сесю зиму изъ самого господарства не перезимувати. Потрѣбуймо! Чень дастъ Богъ, — намъ теперъ пощастить ся. А для обезпеки зробѣмъ такъ якъ ось кажете: городѣмъ кошѣ!“

Що за добра душа той Михайликъ! Нѣколи вѣнъ не вѣдказувавъ родичамъ нѣ въ чѣмъ! Дай му Боже таланъ-долю золоту и вѣкъ довгій!

Але тутъ - же насунуло ся друге пытане: Вѣдки взяти грошей на линви, на форостъ та на другій потребы? Батько съ сынами рада въ раду. Нѣчого робити, — ка-

жуть,—заставмо частку поля жидови,— не продаваймо,— заставмо до часу,— а прийде грѣшъ, то й вѣддамо,— выкупимо поле назадъ!

Якъ урадили, такъ и зрѣбили. Стара мати ажъ тогды про всё дѣзнала ся, якъ розпочали роботу. Нещаслива не мала сердца нѣ клясти нѣ выговорювати вѣтцю. Заплакала важенько. Ёи сердце стисло ся, немов лихо якесь вѣщувало, коли заглянула вѣ темну пасть, у котру спускавъ на линвѣ батько рѣдну дитину.

— Ей, Василю, Василю, — сказала она вѣ кѣлька день опѣсля. Пѣшовъ ты на жидѣвску дорогу, — шукаеш ты зыскѣвъ по грѣбахъ. Смотри небоже, — щѣбысь не законавъ свое щасте и свою душу вѣ тотѣ ямы!

— Ей, якажъ бо ты дивна, стара! сказавъ Василь, махнувши рукою. Тѣлько й усеи бесѣды було межѣ ними.

Тымъ часомъ работа йшла не споро. Форосту годѣ було й докупитися. Щѣ навезуть изъ сусѣднихъ сѣль то жидова духомъ розкупить. Вѣдтакъ два ихъ взяли ся далѣ конати — а щѣ выкоплютъ, туй заразы и кошомъ обгородять. Тягне ся работа тыждень, ба й двѣ недѣлѣ. Михайло вже доконавъ ся до твердой, нѣсковатѣй глинки. Поспорити годѣ. Рыскаль ту не придасть ся, — треба дзюбака. Иванъ тымъ часомъ то збѣже вѣ стодолѣ молотить, то кошѣ городить, а мати пряде у хатѣ, сама-самѣсенька, и неразъ тяженько сплаче вызираючи вѣ вѣконце, ци не йдутъ сыны обѣдати.

IV.

Поволи йде работа у ямѣ. Чимъ глубше Михайло прокопуе, тымъ якось му невыгѣднѣйше, якось нѣбы душно у ямѣ. Але се нѣчо, — думаетъ вѣнъ. А Василь

жде тай жде, — чень-чень покаже ся кипячка, чень нынѣ, чень завтра. Хоть корба руки урывае, хоть на дворѣ що разъ холоднѣйше, хоть грошей за заставлену нивку щодень менче, вѣнъ не турбуе ся нѣчимъ. Ось-ось кипячка напыле, — всѣй бѣдѣ конецъ буде!

И дѣйстно напыла!...

Одного дня почувъ Василь изъ ямы якійсь крикъ. Крикъ бувъ дивный, — зъ разу веселый, — далѣ трѣвожный. Вкѣнци урвавъ ся глубокимъ, глухимъ зойкомъ розпуки. Всѣ тревало не довше двохъ хвилинь. Василь заглянувъ до ямы. Дрожь проняла го наскрѣзь, лихорадочна дрожь ожидания и непевности. Въ ямѣ було темно, якъ у коминѣ.

— Що тамъ, Михайле, що тамъ? крикнувъ батько до ямы.

Намѣсть вѣдповѣди Михайло зашарпавъ ливною, — але дуже слабо.

Батько не знавъ, що стало ся, — чого треба Михайлови, и чому не вѣдповѣдае.

Шарпане повторяло ся. Батько догадавъ ся, що може се сынъ дае знакъ, щобы го вытягати.

— Але чому затихъ, — чому не каже, що стало ся? думавъ самъ собѣ, працюючи зъ усей силы при корбѣ.

Ухъ, — якъ тяжко корба йде! Тяжше чомусь, якъ звычайно. Ци то ёго руки старі знемогли вѣдъ довгой роботы, — ци вѣдъ непевного а трѣвожного ожидания. Поволи пѣдходить тягаръ до горы, — поволи выринае изъ грубой пѣтмы, що залягла въ споду. Крутячи Василь нахиливъ ся надъ яму. Господи! Се що? Густый, нафтовый сонухъ ударивъ го, мовъ ударъ обуха! „Давъ Богъ! Давъ Богъ!“ скрикнувъ Василь. Въ той хвили почувъ таку радѣсть, таку силу!... Ёго

око поглянуло въ глубѣнь... А се зновъ що?... У кибли сидить ёго Михайло, — не оперезаный ливною, якъ звичайно, — а лишь одною рукою си держить ся. Друга звисла въ долину. Голова насилу опадае на груди, — якійсь судороги поѣдмѣтують еѣ до горы. Но судороги що хвиля слабшій, рѣдшій... Ось уже голова до разу звисла до долу, — хвиля страшнои непевности... Друга рука пустила ливну, — кибель похитнувъ ся, и Михайло съ страшнымъ глухимъ зойкомъ поваливъ ся въ безодню и щезъ у густой пѣтѣмѣ. Изъ глубины чути лишь, якъ бовтнувъ мовъ колода, у кипячку. Вѣдтакъ не чути нѣчого бѣльше.

И всё се стало ся такъ прудко, такъ ненадѣино, що Василь довгий часъ стовпѣвъ, нахилений надъ ямою, не знаючи, що оно значить ся. Стоявъ, мовъ у якѣмось обмороцѣ, не выпускавъ изъ рукъ рукоятки корбы. Нѣчого не думавъ, нѣчого не тямавъ, не чувъ, не бачивъ. Ажъ десь-колись протверезивъ го острый нафтовый сопухъ, що садивъ изъ ямы, мовъ изъ комина. Тямка поволи вертала, а зъ невѣ и страшенна невнѣость. „Пронавъ хлопець! Отто щасте!“ були першій ёго слова.

Але коли зовсѣмъ опамятавъ ся, напала и ёго лихорадочна дрожъ. Бачило му ся, що якась сильна, невидѣма рука ихае го въ глубѣнь, що якійсь голосъ кричить му надъ ухомъ: Скачи й ты и гинь зъ нимъ у-разъ! Яке твое жите буде вѣдъ теперь? Скачи, скачи!“ И нещасливый отецъ чувъ у собѣ скажену охоту скочити въ тоту темну, некольну пасть и загибати вразъ псѣ сыномъ. Ажъ коли вже доразу нахилвъ ся надъ ямою, вѣдтрутила го вѣдъ неи друга якась сила, рука природы, що все и всюды береже своего жита.

Вконецъ нещасный батько надумавъ ся. „Що враджу самъ?“ Се одно пытане прояснило му всё.

Мовь безумный, кинувъ ся горѣ городомъ идъ хатѣ, кричачи, що силы: „Ратуйте! Ратуйте!“

Збѣгли ся на крикъ и свои й сусѣды. Нѣхто не знавъ, що стало ся, кого ратувати. Лишь материне сердце прочуло заразы, що оно е. Нещаслива мати заломила руки надъ головою, йойкнула и впала безъ памяти тамой, де стояла.

Що було робити? Якъ ратувати нещасливого? Съ початку нѣхто не хтѣвъ лѣзти у яму. Бояли ся задухи. Лишь батько напиравъ ся. „Пустьѣть мя, тай пустьѣть! Выратую го, выратую, а нѣ, то найже й самъ изъ нимъ пропадаю!“ Ледво здержали бѣдного Василя.

— Тату, татунцю! говоривъ Иванъ. Де вамъ лѣзти? И ёму не поможете, и сами задуситесь! Волю я. У мене голова мѣцнѣйша, борше вытримаю!

На томъ и стало. Двохъ найсильнѣйшихъ пристало до корбы. Ивана оперезали добре линвовъ и спустили долѣвъ. Задуха въ ямѣ була велика, але хлопцѣ пыльно справляли ся, и не по-довзѣ Иванъ крикнувъ зѣ споду, знакъ, що найшовъ брата. Они теперь приняи ся ще швидше пѣдтягати кибель у гору.

А поки се дѣяло ся, другі тверезили матѣрь. Згодомъ съ перегодомъ она прийшла до памяти.

— Мѣй сынъ, мѣй Михайликъ! Що зъ нимъ? Де вѣнъ? Були першій ей слова.

Бѣдна мати! Волишь не допытуватись! Лежить твоѣй сынъ страшный, страшный, — весь облитый вѣдразливимъ густымъ пльномъ, мовь смолою. А те лице, ще передъ хвилею такъ хороше и привѣтне и любе, — теперь посинѣло и надулося, въ страшныхъ смертельныхъ мукахъ! Бѣдна мати! Втѣкай вѣдъ того проклятого мѣсяца не озыраючись! Не поглядай на того, що ще передъ годиною звавъ ся твоимъ сыномъ! Ёго сердешна, не пѣзнаси, — лишь серцю жалю завдаси!...

V.

Якось-якось обмыли бѣднаго Михайлика тай положили на лаву пѣдъ вѣкномъ у старѣй хатѣ вѣтцѣвскѣй. Лежить бѣдный парубокъ, — пышный та рослый, якъ яворъ широколистый. Лишь приязне личко сине-сине мовь бозъ, свѣдчить про страшну муку, яку терпѣвъ умираючи.

А деж ньенька-старушка? Чому не заводить, не голосить по покѣйнику, слѣзоньками обмываючи поморщене, добродушне лице? Ци онажь го меньше другихъ любила? Ци жалю по нѣмъ не чуе? Ой, не меньше другихъ любила она своего Михайлика, — и жаль ей лишь богъ знае, якій тяженькій. Лежить стара ньенька у коморѣ на постели, не може й головы звести, не може й руковъ повернути! Послѣдне нещасте доконало еѣ. Якъ побачила своего сыночка неживого, тай ще такого, якого го зъ ямы выдобули, внала безъ зойку, безъ голосу, якъ былина пѣдкошена. А Василь Пѣвторакъ, гляючи на ню, якъ лежала мовь нежива коло неживого Михайла, вышентавъ лишь тотѣ слова: Отту щасте! Ще ся прийде два погребы вразъ исправляти!

Вѣдтерли Василиху и занесли до коморы. Лежить нещаслива мати, якъ кусникъ дерева, худа, нужденна, безсильна. Пожовкле и поморщене лице безъ усякого выразу, — очи мутнѣй и зацалѣ, мовь догараючи каганецъ, синѣ уста легко шевелять ся... „Михайлику мѣй!“ шенче бѣдна мати тай захлинае, якъ дитина. А бѣльше нѣчого.

А ей Михайликъ лежить у свѣтлицѣ — спокѣйный, незатурбованный. Нѣщо ёму тяжка грыжа батька, котру той, мовь змию, у серци крые; нѣщо ёму немѣчь и розпука матери; нѣщо сумнѣй шенты и молитвы людей, що товплять ся у сѣнѣхъ, головами похитують и ру-

ками помахують и словами стиха перекидають ся: Ну, хто бы ся бувъ сподѣвавъ! Добре то той казавъ: Гримъ щасте объ хату, — тай хата розпаде ся! Тай що за парубокъ! Господи, твоя воля надъ нами грѣшными!

А Василь Пѣвтораць, мовъ приголомшений, поволѣкъ ся до пан-отца.

— Слава Иусу, пан-отчику!

— Слава на вѣки! А що тамъ Василю? Чувъ емь, щось нафту добувъ.

— Та такъ, єломостуню! Але нещасте, — сына ми задушило.

— Ага! Такъ, такъ! Ну, видишь, якій ты неосторожный. Чомужь ты млынка де не роздобувъ, та свѣжого воздуху не намлынкувавъ до ямы? Видишь?

— А, виджу, пан-отче, — виджу на свое лихо.

— Ну, и щожъ у тебе чувати?

— Та нѣчо, єломостуню. Я прийшовъ, щобысте грѣшне тѣло земельцѣ вѣддали.

— А, такъ, такъ! Святый обовязокъ, — послушна була дитина, знаю, знаю! Ну, Василю, — але ты теперъ богачъ...

— Та якій, єломость?

— А, якій? Отъ кипячка добула ся, — видишь, — Господь благословивъ.

— Ой, єломость, — не говорѣть: благословивъ! Волѣвъ бы мя бувъ такъ нѣколи не благословити! Що ми зъ той ропы поганой, коли мѣй сыночокъ у нѣй смертоньку найшовъ?

— Такъ, такъ, ая! Добре ты говоришь! Ну, небоже, ты теперъ можешь и церковь божу чимось започти. Тотѣ грошѣ еднако тобѣ не милѣ. Правду я кажу?

— Та правду, пан-отчику.

— А видишь, небоже! А менѣ за погрѣбѣ пятьдесятъ золотыхъ. Ну, га, що? У тебе то теперъ нѣщо!

— Ей, єломость, то за богато! Бѣйте ся Бога, у мене теперь така грызота, де менѣ ся ще зъ жидами торгувати?

— То байки, небоже! Але що треба, то треба! Не поможе!

— А ще онъ и моя стара, бѣдна, догарає, ледви-ледви. Хто знає, ци ще тыждень продыхає. Зновъ выдатокъ, а готового, пан-отчику, нема!

— Га, то згодѣмъ ся за оба погребы разомъ. Даси вѣсѣмдесять золотыхъ, небоже!

— А пекъ-за-пекъ, єломость! А вы що говорите! скрикнувъ бѣдолаха Василь, ураженный до глубины сердца такую бесѣдою. Абы я для живого христьянина напередъ погрѣбъ торгувавъ?

Вѣнъ не мѣгъ далѣ говорити. Щось буцѣмъ задавило го въ горлѣ, и вѣнъ схиливъ ся и пѣднѣвъ кашельохъ, лежачій на пѣдлозѣ.

— Ну, ну, я такъ жартувавъ, сказавъ усмѣхаючись пан-отець. Нема въ тѣмъ нѣчо такъ злого. Ну, ну, йди, небоже, а я вже тамъ завтра надѣйду. Видишь, треба съ честію тѣло поховати, треба ще зъ Попелѣвъ, пан-отця запросити. Зъуваж же й ты мене. А тобѣ пятьдесятъ золотыхъ теперь, то такъ, ги въ пальцѣ трѣснути, небоже!

— Въ ласцѣ Божѣй, оставайте ся здорові! ледви промовивъ Василь выходячи.

— Ходи здоровъ, небоже! Гмъ, гмъ, — ая!...

VI.

— Куме Василю! Богъ давъ, Богъ взявъ, єго воля свята!

— Свята воля божа, кумцю солодкій, пощо въ тугу убивати ся?

— Нѣбы то щось поможе! Стало ся, то вже ся не вѣдстане!

— Журбою поля не перейдешь, говорили мои татуньо небѣщикъ!

— Дай Боже душенькамъ змерлымъ рай свѣтлый, блаженный, а намъ грѣшнымъ прожитокъ щасливый.

— Не сумуйте, куме Василю! Отъ дивѣть, ваша стара небога такожь уже догарае! Що буде зъ ладѣвства, зъ усѣго? Змагайте ся на силу! На ваше здорвле!

Такъ потѣшали сусѣды, щирѣ душѣ Василя Пѣторака, сидячи за столомъ при горѣвцѣ. Василь нѣчого не говоривъ, лишь сидѣвъ пѣдперши важку вѣдъ грыжѣ голову руками.

— Эй, кумцю солодкій, дайте бо спокѣй, не сумуйте! Тажъ намъ усѣмъ туды дорога, ци скорше ци пѣзниѣше. Отъ выините зъ нами що троха, забуде ся лихо. Адѣть, незадовго еломость надѣйдуть съ парастасомъ. Годѣжь вамъ туманѣти, треба ладъ у хатѣ робити.

— Гей, гей, мощный Боже! Чому ты менѣ вѣку не вкоротивъ, якъ есь мавъ ёго взяти? На що мене теперь на свѣтѣ? проговоривъ глухимъ, прибитымъ голосомъ Василь.

— Эй, кумцю, не грѣшѣть! Най Господь всё зле вѣдвертае! Най ось на тѣмъ стане ся! По що вовка зъ лѣса выкликувати? Лиха доля не спить!

— Ой, не спить, не спить! простогнавъ Василь. И менѣ не давала спати. Все ми шептала: А йдижь, копли, а ввидишь, що тамъ буде! Я дурный послухавъ, пѣшовъ, тай отъ до якого припадочку докопавъ ся. Михайлику мѣй милый, сыночку мѣй солодкій! Ци на тожь я тебе ховавъ, годувавъ, якъ соколика, щобы ты нынѣ до такого слобу выржати?...

Грубѣ слѣзы покотили ся долѣ Василѣвымъ ли-

цёмъ и звисли на шпаковатыхъ, стриженныхъ вусахъ. Сусѣды, приятелѣ зновъ давай потѣшати ёго, приговорювати, приохувати... Василь поволи троха розговоривъ ся въ ихъ кружку, выпивъ одну порціюку грѣтой зъ медомъ горѣвки, далѣ й другу, третю. Кровь незамѣтно живѣйше закружила въ жилахъ, гадки незамѣтно путали ся, товпили ся, одна другу вытискала и морочила, а на серци якось тепло робило ся, бѣль менче докучавъ, жаль скорше розливавъ ся въ слѣзахъ, грыжа таяла вѣдъ того тепла, мовъ снѣгъ вѣдъ весняного сонця.

— Ей Михайлику мѣй, сыночку мѣй! приговорювавъ зъ натыскомъ, мовъ шпотаючись, бѣдолаха батько, спорожняючи одну порцію за другою. Слѣзы щоразъ частѣйше капали на дубовый стѣль. Сусѣды гуторили, бесѣдували, все стиха, повагомъ, а въ ухахъ Василѣвыхъ ихъ бесѣда щоразъ то невыразнѣйше звучала, мовъ плескѣтъ воды на бродѣ, мовъ шелестъ листьа въ осени. Ёго рука мимовѣльно наливала червоный, горячій напѣй и выливала го зъ порціи въ горло, мовъ розжарене вугле, що щоразъ дужше збурювало въ нѣмъ кровь, зворушувало гадки.

— Ей Михайлику мѣй, сыночку мѣй! лепетавъ вѣдъ, мовъ у обмороцѣ, втираючи слѣзы рукавомъ.

— Куме Василю, встаньте, перестаньте плакати! згомѣли сусѣды, отъ глядѣтъ, ёломость прийшли нарастаєъ правити! Ходѣтъ до хаты!

— Вѣчный упокой ёго душеньцѣ! Ходѣмъ! Михайлику, сыночку!... лепече Василь шкандыбаючи до хаты.

Въ хатѣ свѣтло палає кругъ покѣйника и миру повно и два попы нарастаєъ правлять и два дяки хрыпять та бегечуть священнй пѣснѣ. А Василь ставъ край одвѣрка та дивить ся, та прислухуєъ, а якось не може розбѣрати, що оно се и до чого? Свѣтло якось непевно михтить му по передѣ очи, посинѣле лице по-

жойника що хвилѣ мѣнить ся, скоро хоче му придивити ся довше, а на серци му якось легко, мовь на правду выражає сына до слюбу а не на „вѣчну дорогу“. Лишь чує добре, що слѣзы ще й доси не перестали капати, а люде сумно на нѣго ззырають ся та шепчуть: „Бѣд-ный отець, сердце му ся крає! Дежь бо то, двоухъ сы-нѣвъ, якъ соколѣвъ до року поховати! Ще добре, що му ся третій лишивъ, а то бы бѣдолаха зовсѣмъ про-павъ!“

Василь чувъ тоті слова, але самъ знавъ, що ёму якось не такъ дуже жаль, якъ упередъ було, що ёго гадки, блукаючи нѣворотомъ, щоразъ рѣдше набылю-ють про Михайла. Але слѣзы самі плыли а плыли зъ ёго очей, хоть гадки не знать куды блукали.

Скѣнчивъ ся парастасъ и пан-отець велѣли при-нести домовину та зложити въ ню мерця. Василь при-дивлявъ ся зачудуваный двомъ парубкамъ, що придви-гали тяжку труну збиту изъ грубыхъ дощокъ и засу-ятили ся коло покѣйника. Свѣчки повѣдставляли, хрестъ, що стоявъ у головахъ умерлого, взяли на бѣкъ, зняли полотно, котрымъ бувъ накрытый и вѣдтакъ здвигнули тѣло та вложили у деревище. Василь, що доси стоявъ тихо и непритомно, почувъ теперь, якъ бы го щось вколело глубоко у сердце и скрикнувъ голосно:

— Михайлику мѣй! Сыночку мѣй!

Голосъ той вырвавъ ся такъ ненадѣйно и рѣзко зъ загальнои понурои тишины, що въ одной хвили цѣла товпа людей, жѣнокъ и чоловѣкѣвъ, скупчила ся кругъ нѣго, втѣшаючи та розраджуючи ёго смутокъ. Парубки тымчасомъ закрыли вѣко труны, взяли своего товариша и понесли зъ хаты, ударивши на обохъ по-рогахъ труномъ по три поклоны. Труно глухо задуднѣло, немовъ говорило:

— Бувайте здорові! Забудьте про мене, най моя память не труе вамъ сумомъ щасливыхъ хвиль жита! Бувайте здорові, щасливі, веселі!..

Аж на цвынтарь проводила тѣсна громада людей Василя, втѣшаючи та розраджуючи ёго смутокъ. Але Василь не млѣвъ, не плакавъ, не говоривъ нѣчо а йшовъ, мовъ деревяный, мовъ нѣчого не тямивъ. Лишь часомъ уста ёго простягали ся трошка, щось перелѣтало по ёго лицю, що однако бѣльше подавало на смѣхъ, якъ на жаль. А коли по похоронѣ добрі люде назадъ привели го до дому, вѣнъ усе ще рушавъ ся, мовъ деревяный, не говоривъ, не плакавъ, не вздыхавъ, лишь ёго очи нерухомо глядѣли передъ себе. А коли дома сказали му, що й ёго жѣнка вѣдала Богу духа въ тѣй самѣй хвилѣ, коли выносили зъ хаты си сердечного Михайлика, вѣнъ стоявъ, мовъ деревяный, не говоривъ, не плакавъ, не вздыхавъ, лишь ёго очи нерухомо глядѣли передъ себе.

Сусѣдки и сусѣды зновъ потѣшають, зновъ гуторять, зновъ честують ся. Василь сидить межю ними, — порція кружачи не минає й ёго, — а чимъ бѣльше пѣе, тымъ замѣтнѣйше оживає. Вже й бесѣдує и плаче и очима довкола поводити. Нѣчь настала. Василь, хлипаючи, упавъ на постѣль и твердо заснувъ. На другій день пробудивъ ся, мовъ збитый, и не мало зачудувавъ ся, побачивши зновъ трупа на лавѣ. А прецѣнь ёму мерещило ся въ головѣ, мовъ крѣзь сито, що вчора у нѣго бувъ погрѣбъ. Навѣтъ той бѣль острый почувъ зновъ у серци, що го прошибъ учора, якъ брали трупа зъ лавы. Ци то може сонъ бувъ? Вѣдкижъ сей умерлецъ?...

VII.

И зновъ у Василѣвой хатѣ здвигъ народа, гомѣнъ и ѡхане и шепты кумочокъ. И зновъ до нѣго бѣдного

тиснуть ся зъ усѣхъ боковъ пожаданій й непожаданій приятелѣ, потѣшаючи, жалуючи та приговорюючи. И зновъ чарка кружить и спѣвы поповъ та дяковъ роздають ся въ хатѣ, въ сѣнѣхъ, на оборѣ, клубы дыму сунуть изъ кадилницъ и вьютъ ся по-подъ стелею надъ людскими головами. Василь и не тямивъ добре, якъ увесь той тискъ и гомонъ проваливъ мимо нѣго, а на другій день по похоронахъ, коли збудивъ ся и оглянувшись по хатѣ, побачивъ ся самъ, мовъ середъ вымерлои нуетки, подумавъ на хвилю, що се все бувъ сонъ поганый. Ажъ згодѣ, продрухавши ся добре и оглядаючи по вѣхъ закуткахъ слѣды вчорашнѣи керензи, переконавъ ся, що се правда достотна, що вонъ сирота, круглый сирота на свѣтѣ.

Сирота? А прецѣнь у нѣго ще сынъ оставъ ся, Иванъ. Де вонъ, що зъ нимъ? Чому батько, при згадцѣ о своѣмъ сирѣтствѣ, не згадавъ про нѣго, про свою єдину на теперь потѣху?

Дивно неразъ буває мѣжь людми. Отъ, лучить ся, у родичѣвъ дѣточокъ кѣлькоро, — и добрі всѣ, слухняні, робучі, покѣрливі. Казавъ бысь, чого й бажати? Любовь родичѣвъ, якъ сонце, вѣхъ рѣвно освѣчує. Та нѣ, не такъ оно. Отъ погляди, побачишь. Отець найлѣпше полюбить найстаршого, мати найменшого або якъ тамъ, а середуще межи ними жие и робить и всѣ, а нѣ тато, нѣ мама ёго не замѣчаютъ, нѣ попестять, нѣ похвалятъ за-нѣ-за-що. И оно росте у хатѣ, мовъ чуже, при-выкне до самоты и мовчаня, а родичѣ дивлять ся на нѣго, коли переходить мимо нихъ, а ихъ гадки бачуть другу, бѣльше люблену дитину передъ собою.

Таке було и зъ Иваномъ. Отакъ коли небудь спытати було Василя про Ивана, — „Иванъ, — каже Василь, — мѣй Иванъ? А, вонъ у мене дитина тиха. Але поди-

вѣтъ ся, що оно зъ того Михайлика за дужий парубѣка! Золото, не хлопець!“ А спытати було небѣжки Василихи: „А що, Василихо, вашъ Иванъ порабляе?“ — „Та що бы мавъ порабляти? Десь певно щось у стодолѣ пишнае. А Михайликъ онъ пошовъ до сѣна, — тай не знаю, ци верне, бѣднятко, до обѣду? Ей, того хлопець зъ нѣго ся зробивъ, якъ чѣчка! То моя потѣха, то мой сыночокъ!“ И такъ усюды й усе бувало. Ци батька, ци матѣрь спытати про Ивана, — все на Михайлика звернуть. Иванъ бувъ середущій межи ихъ дѣтьми, и хотъ послушный, тихій, покѣрний родичамъ, все проходивъ мимо нихъ майже незамѣченный. И братья хотъ весь вѣкъ у злагодѣ и приязни, та все таки за примѣромъ родичѣвъ почали й собѣ мимовѣльно зъ горы дивитися на Ивана, вважати го за слугу дома, за щось низшого себе. Иванови не разъ гѣрко приходило ся слухати розказѣвъ молодшого брата и неразъ за для того прийшло мѣжь ними й до маленькихъ передирокъ. Але нѣколи не прийшло й на думку бѣдному хлопцю, глядѣти за глубшою причиною того, нѣколи вѣнъ не бравъ ся розтрясати того, якъ и чому поступають собѣ зъ нимъ родичѣ.

Тай впрочѣмъ не можъ сказати, щобы й они го не любили! Хрань Боже. Прецѣнь Ивась бувъ ихъ дитина не меньше другихъ, — прецѣнь нѣколи имъ не дѣгнавъ нѣ непослухомъ, нѣ приккрымъ словомъ. Але все таки ёго любили не такъ, якъ найстаршого и наймолодшого. Осъ примѣромъ, разъ везли они сѣно крутымъ переѣздомъ по надъ рѣчку. Михайло волы поганявъ а Иванъ и батько вѣзъ придержували, щобы не звернуть ся. Десь, не треба, якась выбоина попалась, вѣзъ перехитнуть ся на Иванѣвъ бѣкъ, саме на найстрашнѣйшу западню. Старый батько й не дожидавъ ся

Иванового крику, а мовнею кинувъ ся дъ нѣму. И видите, якъ бы бувъ на волосинку пѳзнійше встигъ, бувъ бы вѳзъ доразу переваливъ ся и бѳдолаха Иванъ бувъ бы смерти поживъ пѳдъ вагою. А то оба причепилися до васага, а на Михайлика скрикнули, щобы живо нагнавъ, и духомъ перемчали по надъ западню у брѳдъ. А коли стали у бродѳ волю пойти, а Иванъ знявъ сорочку и промывавъ закровавлене рамя, котре въ тѳй страшнѳй хвили передеръ суковатый щебель, старый Василь сплюнувъ вѳдъ себе, вѳдсапнувъ разѳвъ два або три, и мѳряючи очима перебуде небезпеченство, проворкотавъ якосъ сердито: „Пекъ ти маро, шезай! Та вже чортъ бери вѳзъ и сѳно, — а було бы мя хлопця збавило! Игій!“

Ну щожъ? Хйба, значить, Василь не любивъ Ивана?

Але теперь, коли не стало обохъ ѳго коханчикѳвъ-сынѳвъ, коли не стало старои, що все пильно вештаючи ся по вѳбхъ усюдахъ, буцѳмъ оживляла и наповняла хату, якимъ же круглымъ сиротою почувъ себе Василь! Тяжкимъ, мертвецъкимъ сномъ прѳспавъ вѳнъ нѳчь по послѳднихъ похоронахъ. А коли збудявъ ся, вже сонѳчко пѳдняло ся високо на небѳ. Оглянувъ ся кругъ себе: въ хатѳ нѳ живои душѳ. Иванъ ще вчѳра згодивъ двохъ парубкѳвъ и вже давно пѳшовъ до роботы. Треба було порати ся коло выдобутои кнпячки, щобы розлабудати грошей на сплачене довгу за заставлену нивку и за похорѳны пан-отцеви. Иванъ, привычаеный зъ малечку до невсипнои працѳ, не ждавъ татѳвого приказу и не хотѳвъ перебивати ѳго сну. Самъ полагодивъ зъ жидами-спекулянтами, що одинъ передъ другимъ перли ся закупувати у нѳго „кнпячки.“ Торгу добили живо, а старый Василь, уставши, мавъ лишь пѳти пѳдписати контрактъ. Иванъ за той часъ,

узавши завдатокъ на руку, якъ стоїи поспѣшивъ до „механіка“ (бувъ се простый столяръ зъ Дрогобыча, що подъ тою шумною назвою задумавъ ту доробити ся грошей) и закупивъ млынокъ до перевѣтрюваня закону. Водтакъ накупивъ ище фасокъ и бочѳовокъ, въ котрыхъ посяла угоды мавъ достатчати кипячку до свѣжо збудованои дестилярнї (до „лютрунку“, якъ говорили робѳтники), и принявъ ся черпати и выдубувати зъ глубѳни земный скарбѳ.

Живо йшла робота. Найнятї робѳтники балакали, жартували, а Иванъ все-все мовчки робивъ. А за той часъ Василь ледво-ледво звѣвъ ся зъ постелѳ, ставъ середъ хаты и оглянувши пустку и неладъ кругомъ себе, важенько заплакавъ, немовъ на погорѳлищу. Довго сидѳвъ неборака подъ вѳнкомъ на лавѳ, на томъ самѳмъ мѳсци, де такъ часто видавъ свою небѳжку, ци зъ мотовиломъ, ци зъ якою будь другою роботою въ рукахъ.

Сумно, поволи, важко волѳкъ ся часъ у повдовѳлѳй хатѳ. Не було кому ложку стравы зварити. Василь неначе зѳвсѳмъ стративъ голову, ходивъ по всѳхъ закамаркахъ, мовъ загорѳлый, не робивъ нѳчо, не говоривъ нѳчо, — все лишь у думкахъ та въ думкахъ. Иванъ зновъ усе при роботѳ, — все господарство взявъ на себе. Не мавъ бѳдный хлонецъ сердца нѳ водваги заправляти й вѳтця до якои будь роботы, видячи ѳго тяженькїй сумъ. Не знавъ вѳнъ, що робота, то лѳкъ на сердечну бѳль и тугу, и дававъ тѳй боли щоразъ бѳльше рости въ сердци старого батька. Але частенько, вертаючи вечеромъ до хаты, застававъ Василя въ незвычайно плачливѳмъ и говоркѳмъ розположенїю, — знакъ, що старый сирота зъ нуды та туги почавъ напивати ся, щобы залити „хробака въ сердци.“ Не мавъ Иванъ

смѣлости выкидувати тогто батькови, лишъ повечерявши що тамъ було, лягавъ спати и засиплявъ скоро твердымъ сномъ, не слухаючи, якъ Василь неразь до поповночи пендичивъ : то плакавъ, то зновъ говоривъ.

И сусѣдки та своячки частенько навѣдували ся до Василя, сунучи ёму безъ уваги потѣхи та рады, непокоячи ёго своимъ теркѣтливимъ гаморомъ та часомъ що-де-що заладжуючи та попрятуючи у хатѣ. Але неразь не заставали Василя въ хатѣ и йшли шукати за нимъ до коморы. Ту стояла ще нетыкана смертевна постѣль ёго небѣжки, — въ другѣмъ зновъ кутѣ, въ сусѣцѣ, стояла звычайно боклажка зъ горѣвкою, котрою бѣдолаха Василь старавъ ся приглушувати своѣй бѣль та свою нудоту. И неразь сусѣдки чули, якъ ходивъ по коморѣ тяжкими кроками, хлипавъ, мовъ дитина або на голосъ говоривъ звернений до кута, хоть бесѣды ёго задля стѣнъ не можъ було порозумѣти. И сусѣдки кивали головами та перешѣптували ся межи собою, що-дѣ „се певно небѣжка ходить.“ И необавци, мовъ у дзвоны вдаривъ, на весь Борыславъ стала чутка, що Василиха ночами навѣдуе ся до свого чоловѣка за кару, що самъ самохѣтъ згубивъ марне своихъ двоухъ сынѣвъ изъ бѣлого свѣта.

Але Василь не чувъ и не догадувавъ ся нѣчого, що про нѣго въ селѣ говорили.

VIII.

Иванъ, роблячи контрактъ зъ жидами на достарчене до певного часу значной многоты кипячки, перечисливъ надто богатство ямы. Немало причинили ся до того й самѣ жиды, съ котрыми вѣнъ годивъ ся. Они говорили ёму, що яма богата, що кипячка буде разъ-у-разъ пѣдпливати, такъ, що за день ледво встигне вы-

черпати то, що за нѣчь пѣдплыне. А тымчасомъ не минувъ и тыждень, а кипячки не стало въ ямѣ, а нова не хотѣла пѣдплывати. До контрактѹ ще було треба не мало, а ту годѣ було добути бѣльше. Иванъ ждавъ день, ба й другій и третій, — кипячка не пѣдпывала. Треба було або копати глубше, або що, а нѣ, то бѣда, бо жиды день у-день налягають, чому не довожуе решты. Бѣдному Иванови прийшло ся круто, хоть гинь. Грошей батько взявъ половину того, за що згода була. Зъ того поплативъ довги, — ну, и не лишило ся при души й тѣлько, щобы можъ було розпочати дальше копане. Се знавъ Иванъ добре, тому й не запускавъ ся зъ батькомъ нѣколи въ бесѣду про тотї дѣла, лишъ ждавъ нетерпѣливо, поки кипячка таки вконецъ пѣдплыне.

Але кипячки годѣ було дѣждати ся.

А тымчасомъ часъ выповнення контрактѹ быстро наближавъ ся. Иванъ, майже до розпуки доведений вѣчнымъ заводомъ въ своихъ надѣяхъ рѣшивъ ся вконецъ таки поговорити зъ батькомъ про все. Одного вечера, коли на дворѣ вѣтеръ вывъ и сѣкъ у очи дрѣбнымъ, холоднымъ дожджомъ, Иванъ, увѣшовши зѣ стодолы, повѣсивъ шанку на кѣлокъ, розложивъ огонь у печи и наладивъ миску бульбы, щобы печи ѣ въ грани на вечеру для тата и для себе.

Василь, котрого ноги вѣдъ надмѣрного уживаня горячого напою, не статкували, а лице горѣло, сѣвъ на припѣчокъ и не кажучи й слова, надставивъ руки надъ поломѣнь.

— Тату, почавъ Иванъ несмѣло — отъ знаете, лихо зъ нами.

— Ой ци не ще! Певно, що лихо, — мати вмерла! лепетавъ Василь, пѣдносячи рукавъ идъ очомъ.

— Не тото, татуню! Умерли мама, — ну, дай имъ Господи душеньцѣ легко! Що чоловікъ урадитъ противъ Божої волѣ? Але ту инша бѣда. Жиды кипячки допоминають ся, а ту вѣ ямѣ нема.

— Дай имъ! Дай имъ усю, що є! И яму и всё, най си беруть! То кровь мого Михайлика бѣдного.

— Ну, а щожь намъ робити? Зъ чого будемъ дыхати?

— Що робити? Бога хвалити! сказавъ Василь твердо и замовкѣ. Дармо Иванъ старавъ ся договорити зъ нимъ до кѣнця, порадити ся зъ нимъ де-якъ розумно. Василь мовчавъ и мовчавъ, лишъ хвиля вѣдъ хвилѣ хлинавъ, мовъ дитина, хоть слѣзъ не було видно на ёго лиці.

На дворѣ почуло ся чалапканє, немовъ хто пробирає ся по глубокѣмъ глинистѣмъ болотѣ, — сѣнни дверѣ рыгнули, и вѣ хату увѣшовъ высоченный, худый, каправоокій жидъ Шмѣло. Ёго довга бекеша, прѣгнила зъ долу вѣ болотю, выторочила ся сподомъ и висѣла довгимъ фурфантѣмъ та била го о худі, затапаній лытки. Руде волосє ледви декуды выказувало ся изъ пѣдъ помятого капелюха, а червона якъ жаръ борода стримѣла долѣ ёго щоками, остра, мовъ огненный клинъ.

— Дай бозьє! сказавъ вѣнъ коротко, входячи у хату и притыкаючи свою суху, зароплену руку до капелюха.

— Дай Боже здоровлє! вѣдкававъ понуро Иванъ.

Василь стрепенувъ ся при входѣ жида и обернувши супроти нѣго помарнѣле лице и блукаючі очі, вдивлявъ ся вѣ Шмѣло зъ выразомъ якогось несвѣдомого, дитинячого ляку.

— Ни, сцѣо? спытавъ жидъ, пѣдступаючи до Ивана.

— А щожь бы? Лихо!

— Якъ лихо? Цѣому лихо?

— А, не пѣдплыває кипячка, тай годѣ. Що вражду? Я гадавъ конати дальше, та отъ грошей нема.

— Ни, а сцьозъ буде зъ нами? Вы знаете, контгактъ пѣзавтгу выходитъ.

— Га, знаю, але щожъ я можу зробити? Отъ хйба такъ. Вы дали татови половину грошей, то-нѣбы за 500 киблѣвъ, такъ, ци нѣ?

— Ню, такъ, сказавъ жидъ и кивнувъ головою, при чѣмъ ёго довга шия вытягнула ся, мовъ шия ката, що простягае ся вздовжъ, готовлячись спасти ненадѣйнымъ скокомъ на мышу.

— А я вамъ доставивъ уже 800 киблѣвъ, то-нѣбы до контракту ще лишь двѣста хйбуе. Знаете що, заплатѣть вы менѣ за тыхъ триста киблѣвъ, я съ тыми грѣшми розпѣчну дальшу роботу, и достатчу вамъ рещту.

Жидъ лукаво усмѣхнувъ ся.

— Ге, ге, ге, якѣ вы, Ивануню, мудгѣ, дай вамъ бозье здоговле! сказавъ вѣнъ и покленавъ Ивана по плечи. Але зоно такъ нѣ пѣде! У насъ нѣ таке пгаво. Пѣзавтгу васье тгиста киблѣ пгонало, бо вы нѣ додезьали згоды. А я сцье зъ мѣста звезду панѣвъ и посьукаю собѣ на васъ гесьты. Знаете вы таке? Га?

— Жартуйте здоровѣ! сказавъ Иванъ, усмѣхаючи ся на силу, хоть на правду жидова бесѣда вколола го глубоко въ сердце, и якѣйсь непевный холодъ пробѣгъ му по за спиною, мовъ вѣдъ дотыку гадюки.

— Я нѣ зягтую, бѣгме, сьо нѣ! По сьо менѣ зягтувати? Мое ггосѣ пгонадае, менѣ нѣ до зягтѣвъ! — говоривъ жидъ, а бѣдный парубокъ вдвлювавъ ся пѣдчасъ тыхъ слѣвъ въ ёго сухе, костисте и выжовкле лице, неначе не мѣгъ поняти тои бесѣды, або надѣявъ ся, що ось-ось лагѣднѣйше чуте заблысне на тѣмъ поблеклѣмъ, немилостиво-усмѣхненѣмъ видѣ.

Але видъ Шмѣла не змѣнявъ ся. Иванъ вѣдвер-

нувъ ся вѣдъ нѣго и поглянувъ на вѣтця, що за часъ ихъ розговору оперъ ся бувъ чоломъ о коминъ, зложивъ руки на подогнутыхъ колѣнахъ и задрѣмавъ.

— Тату! проговоривъ Иванъ торкаючи го зъ легка рукою о плече, — тату! Ци не видите? Ось Шмѣло прийшовъ, допоминае ся кипячки. Що робити? Порадьте мене?

— Всѣ му вѣддай, всѣ, най си бере! пробурмотѣвъ на пѣвъ сонный Василь. То проклята робота! Два сыны ми згибли при нѣй, стара вмерла! Проклята робота! Щастя не принесе...

Лице Шмѣла зайснѣло блѣдою искрою радости.

— О, видите, Ивануню, сѣ васі татуно нѣ такі дузье ушегтї, якъ вы! Знаете сѣ? На сѣ вамъ клопѣтъ на голову? Пгодайте менѣ закѣпъ! Вѣнъ вамъ и такъ тенегъ нѣ несе позытку, а станете копати, ггосѣ пѣдутъ, а хто знае, ци сѣ буде! А такъ лѣпсѣе. Я вамъ сѣ доплацѣу сто гимсѣкихъ! Ну, сѣ вамъ тгеба?

— Нѣ, жиде, того не буде! проговоривъ твердо Иванъ. Роби, що хочешъ, а продати частки не продамъ.

— Ни, то я си самъ куплю, безъ васѣ. Гадаете, сѣ, якъ панѣвъ звезду, то васѣ пгавда буде? Увидите, сѣ й кипячку стгатите и закѣпъ мѣй буде. А такъ, волите взяти сто гимсѣкихъ и позбути ся клопѣту. Ни?

Иванъ не знавъ, що робити. Вѣнъ знавъ добре, що Шмѣло не дуже то й богато перехвалюеся, говорячи про панѣвъ и про ихъ правду, и вѣнъ вѣдъ давна, вѣдъ малечку, звычаймъ усѣхъ селянъ, чувъ великій страхъ передъ тыми страшными людьми, що мають право (и Богъ знае, вѣдки они набрали того права!) кожного разу прийти, вѣдеудити або присудити, що имъ кому злобить ся, противъ котрыхъ крѣмъ того бѣдный се-

лянинъ нѣякъ нѣчо не вдѣе, хотъ бы й яку кривду потерпѣвъ. Алежъ зъ другой стороны бачивъ Иванъ, що й жидъ кривдить го немилостиво, що частка зъ закопомъ варта въ десятеро тѣлько. Що було робити? Иванъ принявъ ся зновъ роздрухувати вѣтця, и ледво-ледво удалось му розъяснити Василеви, въ чѣмъ дѣло. И жидъ не остававъ зъ боку и часъ вѣдъ часу докидувавъ свое словечко, представляючи Василѣви то разъ у страшныхъ краскахъ паньскій суды, то зновъ свои користнй условья. Довго въ нѣчь тягла ся згода. Иванъ твердо стоявъ при тѣмъ, щобы не продавати частки, але Василь разъ у разъ псувавъ дѣло и вкѣнци хитрый жидъ таки поставивъ на своѣмъ.

— Ни, Василю! кѣнчивъ Шмѣло бесѣду, вы добгый чоловѣкъ, а васѣ сынъ, то таке твегде, сѣо нѣ пгиступай до нѣго! Але сѣо менѣ до нѣго? Вы пгецѣ сѣе *лазда*, вамъ вѣльно погядокъ гобити. Вы завтга пгийдѣтъ до писага, тай тамъ написьемо всю згду. А я загазъ выплацъу, сѣо тамъ пгийде. Цѣи такъ?

— Та такъ, такъ! сказавъ лѣниво и неохѣтно Василь.

— Ни, то бувайте здоговѣ! Добганѣць!

— Здоровѣ ночуйте! сказавъ Василь, и жидъ выйшовъ, рипнувши дверми тай щезъ у нѣтъмѣ. Лишь глухе чалапкане по болотѣ свѣдчило о ѣго вѣдходѣ.

Огонь ледво-ледво меркотѣвъ ище межи челюстьми, кидаячи кровавый блескъ на припѣчокъ. Иванъ стоявъ нѣмо, оперши ся лѣктями о коминъ, а Василь принявъ ся до теребленя печенои бульбы, не проговоривши й слова до сына. Тяжка задума насѣла, вѣдавъ, на Иванову душу, та не лекше, бачилось, було й Василеви. Але поки що, оба мовчали, а въ хатѣ було такъ тихо, такъ сумно, такъ мертво, немовъ саме те-

перъ була хвиля, коли змерлі душѣ обходили невидимо довкола хаты, а при повѣвѣ ихъ воздушныхъ крыль мовкло всё, тихо, глухло, завмирало....

IX.

Довго сидѣли батько съ сыномъ, не говорячи й слова. Вконецъ Иванъ першій перервавъ мовчанку.

— Тату, сказавъ вѣнъ, вы дуже зле зробили, щось-те ся такъ легко дали жидови на пѣдмову.

Василь мовчавъ, понуривши голову и дивлячи ся недвижно у поломѣнь.

— Не тре було продавати частки, — хто знае, може бы...

— Ци не стулишь ты си лавру? крикнувъ наразъ Василь. Ци ще й ты мя будешь доѣдати? Мало ми свои нужды?...

Се було першій разъ пѣсля подвѣйныхъ похоронѣвъ, що якесь живѣйше чуте заворушило ся въ ёго души. Але на сей разъ оно трѣвало лишь хвилину, и Василь якъ стѣй зновъ оперъ чоло о крысу комена и нѣмо вдвлювавъ ся въ михкотячу грань. Та не такъ було зъ Иваномъ. Ёму на правду досадно було на батька, що такъ легкодушно пускае вѣдъ себе свое добро, и вѣнъ помовчавши хвилю, почавъ зновъ спокѣйнымъ, рѣвнымъ голосомъ:

— Не гнѣвайте ся на мене тату. Я правду кажу. Що того ховати. Всякій вамъ то само скаже. Частка зъ закономъ варта найменше 800 злр., а вы уступили ѣѣ за 120 злр.

— О, якій ми ту таксаторъ! А чому ты зъ того закону не начерпавъ тѣлько кипячки, щобы не потрѣбно було нѣчо продавати?

— Або то моя вина? Що я въ тому виненъ? вѣдказавъ Иванъ.

— Мовчъ, дурню! крикнувъ розлюченый Василь. Доки я ще жию, не смѣешь ми пѣдъ нѣсъ тыкати: то такъ роби, а се такъ. По моѣй головѣ, про мене, дави ся всѣмъ, а теперъ ще стулюю слухи!

— Я то знаю, вѣдказавъ Иванъ твердо, але, якъ такъ будете й далѣ розпорядковувати, то чортъ якій, що ся ще лишить по вашѣй головѣ!

— Не будешь ты тихо щенюку поганый! Не досыть ми свеи грызоты, ще ты ми будешь доганяти?...

Василь грѣзно оглянувъ ся кругомъ себе, немов шукаючи чогось, чимъ бы приручно було вылити своѣй гнѣвъ на Иванову спину. Але нѣчого не було пѣдъ руками. А Иванъ стоявъ при коменѣ незляканный, спокойный, зъ жалѣбнымъ видомъ, и буцѣмъ не бачивъ погрозы вѣдця.

— Я змовчу, тату, я знаю свое право. Але уважайте, що все на вашѣмъ сумлѣню лежитъ, що зъ каждого кусника вѣдцѣвскои земельки, котру вѣддасте въ поганѣ жидѣвскѣи руки, прииде ся вамъ передъ Богомъ тяжкѣи рахунокъ складати!

Сказавши тото, Иванъ выйшовъ изъ хаты и пѣшовъ ночувати до стайнѣ.

Василь оставъ ся самъ и довгѣи часъ, якъ упередъ, недвижно вдивлявъ ся въ грань. Лишь кровь живѣйше товкла ся по жилахъ а очи грали гнѣвомъ, що згасавъ такъ само звѣльна, якъ грань межи челюстьми.

Дивна була Василѣва натура. Доки обставины жита неначе обминали ѣго и оставляли го въ самотѣ, доти туманѣвъ вѣднъ самъ одинъ, грызъ ся и забувавъ про свѣтъ та людей. А коли гадка про давне щасте и теперѣшне сирѣтство и про страшну погибѣль двоухъ

любыхъ сынѡвъ занадто глубоко жалила го въ сердце, вѡнъ заливавъ того невмолимого хробака - грызуна единымъ лѣкомъ нашихъ бѣдныхъ хлѣборобѡвъ — горѣвкою. Але теперь жите зачало зновъ и ёго чѣпати, и саме нынѣ вразило го въ болячу сторону сердца, ткнуло памятки по Михайлѣ, нагадало ёго загибѣль. Годячи ся зъ жидомъ бѣдный Василь тяжко терпѣвъ самъ въ собѣ и часто самъ не знавъ, що говоривъ. А ту, по вѡдходѣ жида, тверда, спокойна а жалѡбна и якъ самъ то почувавъ, доразу правдива бесѣда Ивана вразила го ще глубше и розжарила поломѣнь гнѣву. Вѡнъ самъ не знавъ, на кого бувъ дужше злый, ци на жида, ци на себе, ци на Ивана. И чого они въ загалѣ хотять вѡдъ нѣго? Чого не лишать го въ супокою? Ци вѡнъ имъ натручуесь, ци жадае чого вѡдъ нихъ?...

Такі гадки шибали ся по Василѣвѡй головѣ и жужжали, немовъ унадливі мухи, доки сонъ го не змѡгъ и цѣвковита нѡтъма густымъ стовбуромъ не залягла хаты.

А въ головѣ Ивана ци не снували ся нѣякі гадки?

Василь певно сидячи на припѣчку и вдвлюючи ся въ меркотячу грань и не подумавъ, що може й ёго сынови прикро приходилось сеи ночи, що може Бабуся-Грыжа й ёму засѣла въ головахъ. А прецѣнь такъ оно було. Неспокойно перевертавъ ся Иванъ на соломѣ въ стодолѣ. Вѡнъ дрожавъ цѣлымъ тѣломъ вѡдъ студени, и не мѡгъ огрѣти ся. А гадки ёго шибали ся по цѣломъ „татовѡмъ“ газдѡвствѣ, по обѡйстю, по полю. И всюды бачивъ вѡнъ закрадаючій ся неладъ, занедбане и опусть. Обѡрнику на нивы й не зачинано возити, а ту вже зима настае. Одна нивка всѣго спокладжена пѡдъ яру пшеницю и лишъ усѣго на всѣго одинъ

шкретокъ¹⁾ засѣяный озимымъ житомъ. Ну, щожь ту на-рѣкъ починати? А въ стодолѣ порожно, у коморѣ порожно, торѣчного року не дородило. А ще до того тато частку продае! а ще до того зъ закопомъ! Кто знае, може якъ бы було ще зъ-на сяжень прорыти, була бы ся зновъ кипячка пустила? Кто знае, якого скарбу збувъ ся отецъ за 120 злр?... Ехъ, голово стара, нерозумна!... пробурмотѣвъ Иванъ крѣзь зубы.

Довго ще перевертавъ ся, не знаючи, що почати, щобы бодай решту поля зберечи. Далѣ рѣшивъ ся пѣти завтра при святѣй недѣли до пан-отця розповѣсти, якъ що є, и просити порады. На тѣмъ и заснувъ.

Х.

Була свята недѣля. Невеличка, стара борыславска церковця стояла сумна на пагѣрку за селомъ. Не отѣнювали еѣ вѣковѣ, розлогѣ лины, якъ звычайно буває по другихъ селахъ. Кладовище съ позападуваными могилками стояло голе и видѣло ся далеко на село, мовъ бездушне, вяле лице смерти, грозячою всѣму, що загляне. Напѣвъ розвалена трупарня опирала ся угломъ о стару, головату вербу, котрой гилье стримѣло надъ нею замѣсто стрѣхи. Зъ другого боку стирчала острокѣнчаста звѣниця, що вся трясла ся, коли на нѣй зазвонено. Тай звонижь то бамбиляли якось такъ сумно та недоладно, мовъ справдѣ тѣлько у нихъ и дѣла, що голосити по покѣйникахъ. Саме теперъ они прозвонили на хвалу богу, а зъ села идуть переулками та пѣвперечками жѣнки й чоловѣки до церкви. Ёломость ище

¹⁾ Шкретками называютъ пѣдгѣряне кусники поля вѣдѣрванѣй вѣдъ бѣлшой цѣлости, отъ, якъ-де межѣ деберками, межѣ прилѣсками або на горбочку межѣ вохкими сѣножатями.

не надѣшли, тожь и церкву не вѣдмыкано. Громадяне скупчили ся на кладовищи, гуторять, регочуть ся та здыхають важко, якъ кому до чога.

Ажь ось горѣ горбкомъ надѣшли пан-отець съ паламаромъ, тай ще зъ якимось третимъ чоловѣкомъ.

— Овъ, а то що, що Пѣвтораковъ Иванъ до ксьондза ходивъ? сказавъ хтось у гуртѣ.

— Певно старый потовкъ го зъ пьяна, — сказавъ другий.

— А ци чулисте, кумунцю, що небѣжка Пѣвторачка ходить що ночи до чоловѣка? О, говорѣтъ, тадже Микитишинъ Петро на свои очи видѣвъ позаякосъ, якъ ишла. Тай онъ Калининичина Гапа розповѣдала, що, каже, иду я у берѣгъ глину копати, отъ такъ мя мама вечеромъ выправили, дивлю ся...

Гѣдна-поважна ляздыня не докѣнчила своего оповѣданя, бо въ тѣй хвили надбѣгъ паламарь, выпереджуючи пан-отця, протовпивъ ся до дверей и вѣдмыкаючи ихъ крикнувъ:

— Тихо бабы! Ту не коршма, а дѣмъ божий!

Надѣшли еломость и парадяне поставали передъ дверми въ два ряды, зъ котрыхъ каждый взявъ одну руку поважного пастыря, и всѣ цѣлювали еѣ за чергою, „якъ богъ приказавъ.“

Почала ся хвала божа. Иванъ стоявъ у кутику и бивъ поклоны, голосно ковтаючи чоломъ о землю, немовъ хотѣвъ тымъ заглушити якусь сердечну грыжу. Не подовзѣ надѣшовъ и Василь и ставъ позаду крилоса. Его очи позападали глубоко и глядѣли сонно и мутно зъ поза пѣдпухлыхъ повѣкъ. Глубокій морщины на чолѣ свѣдчили ясно, що нещасте надломило того колисъ сильного и смѣлого чоловѣка. Згорбленный, мовчазливый вѣнъ выдававъ ся о много старшимъ, якъ бувъ по правдѣ.

Перехрестивши ся разôвъ зо пять и вдаривши три земнй поклоны Василь почавъ розкланювати ся на всѣ стороны. Здивувало го то троха, що дякъ и паламарь немовъ не замѣчали го, а послѣдній часъ вòдъ часу позиравъ на нѣго якось чудно изъ за боковыхъ вòвтарныхъ дверецъ, помахаючи въ руцѣ лѣсковымъ гасильникомъ. Ажъ ось и евангеліе. Паламарь выносить оберемокъ свѣчокъ, котрй брацтво церковне пòдчасъ читаня держитъ засвѣченй въ рукахъ. Якъ котрый изъ братòвъ не одержавъ у церквѣ свѣчки, то була се для нѣго велика ганьба и кождый мѣркувавъ, що мусѣвъ у чòмось немалòмъ провинити ся, коли єломость не казали му свѣчки дати. Василя щось якъ бы тякло, ану, ци дадутъ менѣ свѣчку? Дивить ся, паламарь зачинае зъ другого боку, роздае одному по другòмъ, кому просто тычучи въ руки, кому другимъ передаючи, кому черезъ головы и плечѣ пересягаючи. Вже скòнчивъ одну половину, другу почавъ, уже ось-ось коло нѣго, давъ Сенѣви Гавранюкови, Микитѣ Благому, Олексѣ Вòтишиному, теперь на нѣго черга, ажъ нѣ, паламарь повернувъ ся, и вткнувъ свѣчку въ руку дякови, що саме выводивъ носовымъ, пискливымъ голосомъ „Слава тебѣ Господи, слава тебѣ.“

Кровь напруго закипѣла въ Василѣвòй груди. „Що я таке, погадавъ вòнъ собѣ, чимъ я провинивъ ся, кого забивъ або запаливъ, щобы мене передъ цѣлою громадою выставляли на поблѣку?“ Вчорашне роздразнене ожило зъ бòльшою силою, почало снувати му попередь очима богъ знае якй дивовижнй догады. „Е, кривда имъ, що не можуть мя зъ усѣго обòбрати, якъ липу зъ лыка обдерети! О, гадають, най хоть напоблѣчимо го!“ И бачило ся Василѣви, що всѣ, хто є въ церквѣ, ззирають ся на нѣго и кивають головами та шенчуть : „Е, мусѣвъ Пòвторакъ щось немалого зрòбити, коли го па-

ламарь съ свѣчковъ обминувъ. “ За тыми гадками Василь и не чувъ евангелія. Донерва тогды зъиснувъ ся, якъ го почали штуркати и перти въ задъ деякіи громадяне, що пѣсля звычайо на казане выходили зъ церкви побалакати съ сусѣдомъ пѣдъ звѣнницею. Василь пропаятавъ ся, пѣдвѣвъ очи идъ вѣвтареву и стрѣтивъ поглядъ пан-отця, що, бачило му ся, цильно слѣдивъ за нимъ. Вѣнъ перехрестивъ ся поквално и почавъ слухати проповѣди.

Пан-отець, якъ кожду проповѣдь, такъ и нынѣшну зачали ось якими словами: „Да воскреснетъ богъ, и разыдутся вси врази его! Слова суть записаніи у святого евангелисты гмъ гмъ гмъ.“ На томъ мѣсци пан-отець звычайно закашлювали ся, и сейчасъ пѣсля такогo вступу дивнымъ и безпримѣрнымъ наслѣдствомъ гадокъ зачали про пиянство и легкодушнѣсть родичѣвъ, що неважають на своихъ дѣтей, на ихъ дочесне и вѣчне жите, а вѣддають ся гидкому налогови лишь для того, чтобы своему череву угодити. Пан-отець довго говорили: голосъ ихъ неразъ пѣдносивъ ся и гудѣвъ мовъ бы хто на церковный дахъ наразъ высынавъ великій мѣхъ камѣня, що торохтитъ долѣвъ котячи ся. Особливо при словахъ: „Горе вамъ пияницѣ-недбалицѣ! Пѣдъ вашими ногами некло горить, бо въ своѣмъ поганѣмъ и гидкѣмъ наложѣ вы не тямите навѣтъ про християнскій обовязки! Не досытъ, що ваше господарство йде нѣворотомъ, дѣти ходять самопасъ безъ боязни божои, вы навѣтъ, вы сами, зальавши ся до непамяти трункомъ лягаєте не перехрестивши ся, встаете и насампередъ, замѣсть зробити хрестъ святой на собѣ, посягаєте по келѣшоку! Скажѣтъ же менѣ, ци годенъ такой чоловѣкъ (пан-отець розгоряченіи показали пальцемъ Василя, а всѣхъ очи звернули ся на него, немовъ першій разъ въ житю имъ довело ся ёго бачити), ци

годень, кажу такій чоловікъкъ называти ся чоловікомъ? Нѣ! Вѣнъ худобина, гѣршій якъ худобина, бо й тога прецѣнъ, встане рано, то упередъ здыхне до бога, а вѣдтакъ ажень бере ся до їды!“

Пѣдчасъ цѣлои проповѣды бѣдний Василь стоявъ якъ на терню. Якій гадки снували ся по єго, нещастями и встыдомъ приголомшенѣй головѣ, то лишъ богъ одинъ знає. Але то бачили всѣ выразно, що бѣдолаха ажъ мѣнивъ ся на лиці и самъ не знавъ, що съ собовъ почати, коли очи усѣи громады немилосердно звернули ся на нѣго. Надѣйшовъ великій вхѣдъ. У Василя була своя трѣйця, котру звычайно нѣсъ при великомъ вхѣдѣ Нынѣ єго трѣйцю нѣсъ Трофимъ Паруха, старый, сивый дѣдусъ, а Василь ажъ блѣдый стоявъ на своѣмъ мѣсци. Осъ и служба скѣнчила ся. Василь ажъ лекше вѣдѣтхнувъ, узявъ шанку и хотѣвъ выходити, коли втѣмъ паламаръ узявъ го за плече и прошептавъ:

— Куме Василю, ходѣтьно, чогось васъ єломость кличуть.

Що робити? Скуливъ ся Василище и йде за паламарѣмъ за закристию ждучи ще бѣльше ганьбы на себе. Вѣ єго души дивнымъ способомъ застряла приповѣдка: „Пѣду я мамо до церкви, але чорта зѣшь, що ти ся буду богу молити!“ Василь не знає, вѣдки она теперъ впала му на гадку, и безъ вѣдома повтареє ї собѣ вѣ дусѣ разъ и другій и третій, самъ не знає, по що й по яке?...

Пан-отець сидѣли на крѣслѣ у ризници и пили каву, котру имъ приношено до церкви по хвалѣ божѣй. Василь уклонивъ ся до колѣнъ и ставъ при дверохъ ждучи, ажъ поки пан-отець не скѣнчать снѣдати.

— Що ты, Василю, почали пан-отець остро, щось лихо ся справуєшь!

Василь мовчить.

— Бувъ ту въ мене нынѣ твоѣ сынъ, жалувавъ ся, що поле продаешъ, нѣчого не доглянешъ, лишъ усе горѣвковъ заливаешъ ся!

Василь анѣ слова.

— Идижь, иди, а вважай, щобымъ тото послѣдний разъ о тобѣ чувъ. Фе, встыдавъ бысь ся! Такій поважный гадъ, що бы повиненъ усѣму селу прикладъ давати, а вѣнъ отъ що робить! Встыдь, ганьба!

Пан-отець кивнули руковь, а Василь выйшовъ не сказавши и слова.

— Скотина якась, гадина, не дитина! думавъ собѣ бѣдолаха йдучи долѣ селомъ до дому! А вѣнъ до попа зъ языкомъ, тай ну на своего рѣдного тата! Пожди-но, щенюку якійсь, я тебе навчу!

Незнать, ци щобы забути про свѣй нынѣшний соромъ, ци щобы набрати бѣльше силы на vyrѣдного сына, ци зъ якои другои причины (хто знае, може поганѣ и гидкѣ наклѣнности уже вродженѣ людемъ такого низького стану, що ще до того встаети й лягаючи пьянѣ и хреста святого на собѣ не положить) досыть, що Василь по дорозѣ вступивъ до Шмѣловой коршмы, де вже на лавѣ сидѣло кѣлькохъ людей и круживъ за чергою келѣшокъ.

XI.

— А, панцчу, почавъ вечеромъ Василь, добре подпитый до сына, то ты менѣ нынѣ такой ганьбы наробишь передъ цѣлою громадою?

— Якои ганьбы? запытавъ Иванъ зъ нехочу. Ему прикро було нагадувати все, що стало ся въ послѣдний два дни.

— А, якои ганьбы? Щенюкъ поганый! Допытуе

ся мене, нѣбы не знае! Ты бѣгавъ до. попа зъ языкомъ, брехати на мене?

— Не знати, що я такого набрехавъ! вѣдворкнувъ пѣвголосомъ Иванъ.

— Ахъ, ты погана скотино, негѣднику якійсь, та на свого тата, що ты згодувавъ и виховавъ? То ты ми ся теперъ на старости лѣтъ такъ вѣдплачуешъ, що менѣ черезъ тебе теперъ някъ mezi людъми показати ся, ... що всѣ теперъ на мене пальцами показують. Адѣтъ, говорятъ, пѣкъ, розфѣйникъ, марнотратникъ! То ты менѣ вже теперъ таке строишь?

Василь говорячи тоті слова, впадавъ щоразъ въ бѣльшу лютѣсть. Ёго невеличкїи очи загарали ся щоразъ живѣйшимъ, непенѣйшимъ блескомъ, на лица выступавъ горячковый румянецъ, жилы на чолѣ набѣгали кровью, а зубы стискали ся вѣдъ лютости. Мовчанка Ивана, що за той часъ не то спокѣйно, не то несмѣло сидѣвъ у закутци, ще збѣльшала ёго гнѣвъ.

— А, отъ томъ собѣ виховавъ гадину сорокату за пазуховъ, о! То сыночокъ, що бы радъ, щобы всѣ вѣтця вѣдцурали ся, щобы всѣ на нѣго плювали, пальцѣма показували, якъ на чудовище! То ми сыночокъ, о!

— Тату, вѣдозвавъ ся твердо, але троха тремтячимъ голосомъ Иванъ. тату, ляжте нынѣ, прѣспѣть ся, завтра побесѣдуемо по тверезому. Правда-правдою, я виненъ у томъ, але вы ще бѣльше.

— Що, ты вырѣдку гадючїи, ты менѣ, своему вѣтцю, смѣешъ розказувати, мене виноватити?

Роздрознене Василя, що такъ нагло выбухло и змѣцнѣло въ послѣднїи двѣ добѣ, шукало безъ упины предмету и способности, щобы выльяти ся съ цѣлою силою. И ось способность нагодила ся, предметомъ бувъ Иванъ бѣдолаха. Василь въ опалѣ прискочивъ до

нёго и съ цѣлого розмаху ударивъ го кулакомъ по за уха.

— Тату, скрикнувъ Иванъ схлапуючись, а вы що робите?

— Мовчъ, выроде поганый? Знай, якъ вѣтця шанувати!

Ударъ повторивъ ся, кровь пустила ся Иванови зъ рота.

— Тату, дайте спокѡй! крикнувъ вѡнъ, выходячи вконецъ изъ своего рѡвнодушного спокою. Дайте спокѡй, бо зле буде зъ нами!

— Що? Ще менѣ грозити? На, ось тобѣ наука!

Новый ударъ. Лице Ивана посинѣло. Ему такожь не стало терпцю и пястукомъ штовхнувъ вѣтця у груди такъ сильно, що той зваливъ ся зъ нѡгъ и грешнувъ на середъ хаты.

— Га, поганине! ревѣвъ пьяный, розжертый Василь двигаячи ся зъ землѣ и хватаючи за сокиру. То ты вже й на мене руку пѡдносишь? Радъ бысь мя скоро въ грѡбъ захвати та самъ усѣмъ подавити ся! О, не дѡждешь, страчкуку проклятый, не дѡждешь, мерзеннику, нѣ! Ади!

Василь силувавъ ся выдобути сокиру зъ за лавы

— Тату! проговоривъ за той часъ Иванъ тремтячимъ, но твердымъ голосомъ, най вамъ богъ того не тямить, що вы о мнѣ говорите, та що зо мновь робите! Але щобысьте не гадали, що я напосѣвъ ся такъ дуже на вашъ маетокъ та жду вашои смерти, то бувайте здоровѣ! Я вѡдрѣкаю ся всѣго. Жийте собѣ при божѡй помочи, доки вамъ судило ся, робѣть си съ своимъ маеткѡмъ, що хочете, записуйте го по своѣй смерти кому вамъ ся вподобае, але мене вже не побачите въ своѣй хатѣ! Волю зъ голоду згинуту, волю свои руки по

кичеренки проробити, анѣжь маю слухати, що мѡй рѡд-
ный тато таке гадае про свою дитину! Бувайте здорові!

Дверѣ рипнули, а стать Ивана лишь мигнула по
пѡдѣ вѡкна и щезла вѣ тѣснѡмѣ закаулку. Василь сто-
явѣ за той часѣ на середѣ хаты сѣ сокирою вѣ руцѣ,
и не знавѣ довгу хвилю, що такого стало ся. Ёго лю-
тѡсть, сѣ початку скажена и слѣпа, поволи прѡйшла,
вѡнѣ почавѣ спокѡйнѣйше розглядати все дѣло. Игѣ,
а я що зробивѣ! Рѡдну дитину вѡдѣ хаты вѡдогнавѣ!
Тай за що? За того, що ми пѡпѣ не казавѣ у церквѣ
свѣчку дати? Тфу на тебе, помано! И що то таке
велике? Гей, гей, якѣ богѣ хоче чоловѣка покарати,
то на самѣ передѣ му розумѣ вѡдбере! Менѣ бы то
нынѣ було розумцю бѡльше здало ся, менѣ! Василь
довго роздумувавѣ вѣ той спосѡбѣ и пѡдѣ нѡчь дѡй-
шовѣ навѣтъ до того, що почавѣ плакати, сидячи вѣ
сумерцѣ, та сперши голову на крысы глиняного коена,
пѡдѣ котрымѣ не горѣвѣ нынѣ огонь, бо не було го
кому розложити, не було Ивана.

Василь думавѣ зѣ разу, що Иванѣ, высказавши
тоту погрозу вѣ першѡй опалости, верне запевно сей-
часѣ на другій день. Нѡчь минула для нѣго дуже не-
спокѡйно: погані сны морочили го ажѣ до рана. То
разѣ бачивѣ усѣхѣ своихѣ сынѡвѣ, тонучихѣ у глу-
боченнѡй ямѣ вѣ смердячѡй кипячцѣ и дармо кличучихѣ
до нѣго о помѡчь. Другій разѣ ёму привиджувавѣ ся
Иванѣ, якѣ напивае ся вѣ коршмѣ сѣ черными, брудными,
замашеными людьми, на котрыхѣ ажѣ гидко ся дивити.
Бачить Василь, що и Иванѣ поволи стае такій якѣ
они, кричить, сиѣвае и ганѣбитѣ усѣхѣ, якѣ они, ше
и валяе ся по болотѣ, а далѣ наливае порцію горѣвки,
досынае якогосѣ порошку и пѡдносить ёму: „Пий, каже,
старый, на здоровле!“ Але Василь нѣбы знае, що се
горѣвка затроена, що Иванѣ хоче го чимѣ борше у-

пхати въ могилу, щобы вдавити ся его добромъ. „Прочъ пошовъ, негоднику!“ кричить вонъ крôзь сонъ и кидаетъ келѣшкомъ до землѣ. „Чорта зѣшь, що дôстанешъ зъ мого мастку хоть рубецъ! Нѣ, ты й шнура не вартъ, щобы тя на нѣмъ повѣсити!“...

Такі сны плентали ся Василѣви всю нôчь. Вкôнци розвиднѣло ся. Наставъ одинъ изъ тыхъ сѣрыхъ, сумрачныхъ зимовыхъ днѣвъ, у котрѣ на дворѣ снѣгъ лѣпить, ажъ дерева трѣщать пôдъ ёго вагою, а въ селянскôй хатѣ и холодно и понуро, темряво, и сумно-сумно, мовъ у домовинѣ, а ще самому. Василь загорнувъ ся въ кожухъ, обувъ чоботы и пошовъ подавати худобѣ зъ рана. Вôдтакъ увôшовъ до хаты воркотячи зъ досады и принявъ ся розкладати пôдъ челюстями огонь, щобы бодай що-то обôгрѣти хату та порозморозувати вôкна.

— И де той хлочище поплѣвъ ся? говоривъ Василь самъ до себе. Тадже чень му ся дурь головы не ймила, не шубовснувъ собовъ де въ яку западню. Игій, цезай, маро съ таковъ роботовъ!

А то вже звѣсна рѣчь, що коли мущина, тай ще до того недосвѣдженный и маркôтний, якій тодѣ бувъ Василь, озме ся до топлива, то нѣякимъ способомъ не може дôйти до ладу. Нѣчо не йде му пôдъ руки, куды ся поверне, всё му заваджае. Сырѣ дрова не хотять горѣти, лишъ сычать и курять ся. Ту воды треба, а коромисла годѣ найти, тамъ зновъ сесе, а тамъ того, и дôйде до того, що чоловѣкови свѣтъ закрутить ся, и якъ котрый нетерпячій, то верже всё, ще плюне и ногою затре. Отъ таке саме зробивъ и Василь. Злый на весь свѣтъ и на себе вонъ сѣвъ на лавѣ, позмѣтувавши полѣна пôдъ припѣчокъ. Хата була повна дыму, холодъ прôймавъ го крôзь лейбикъ. Вкôнци сарака не выдержавъ: сплюнувъ, загорнувъ кожухъ и пошовъ

до коршмы, воркотячи при вѣдходѣ: „Най ты ту грѣмъ трѣсне съ таковь роботовъ!“

Довгій, рудобородый Шмѣло ще вчора докѣнчивъ торгъ зъ Василѣмъ и давъ му на руки половину умовленои сумы. Нынѣ Василь не заставъ Шмѣла, якъ звичайно, за шинквасомъ, але йдучи выгономъ задрѣвъ го, якъ мимо снѣжниці сновидавъ ся у лисѣмъ футрѣ коло ёго закону, и махаючи рукою дававъ наказы нанятымъ уже робѣтникамъ. Нѣчне слово не годно розказати, якъ прикро стало Василѣви на серци, коли побачивъ того ненависного жидюгу на своѣмъ вѣтцѣвскѣмъ поли, а ще й погадавъ собѣ, що за для того поля вѣнъ учора такъ покривдивъ свого сына. Затрепетало старе, зболѣле серце, мимоволѣ наворачули ся на гадку Иванови слова: „Тату, най вамъ богъ того не тямить, що вы робите!“

XII.

Сумне жите пѣшло теперъ у Василя. Иванъ не вертавъ и нѣкому було зайти старого, зробити якій-такій ладъ дома, потѣшити, порадити, поготорити. А зимови деньки сумрачни, зимови вечерѣ и досвѣтки довженнї, якъ море. Коршма една тягла го дѣ собѣ, бо ту бодай де зъ якимъ рѣпникомъ поготоривъ, а нѣ, то въ горѣвцѣ бодай на часинку топивъ свою тяжку, невсипучу грыжу. Мучила го дуже гадка про Ивана. Що зъ нимъ стало ся? Ци втопивъ ся, ци си якъ инакше смерть загодѣявъ, що не вертае? Але Василь вѣривъ и бувъ майже певный, що Иванъ надто твердый, надто розумный, щобы сейчасъ смерть собѣ робити. Значить, ставъ десь на службу. „Ну, погадавъ собѣ Василь, домѣркувавши ся до того, най си троха погуляе на прѣчкахъ. Припре го бѣда добре, верне якъ

непышный.“ И успокоенный тымъ, Василь навѣтъ не допытувавъ за сыномъ. Горѣвка щоразъ бѣльше морочила его память, щоразъ рѣдше вѣнъ мѣгъ надъ дечимъ разумно подумати, а звычайно сидѣвъ у коршмѣ, а хитавъ ся по селу, мовъ сновида, бродячи та падуци по глубокѣмъ снѣгу.

Шмѣло вмѣвъ го крѣмъ того все притягати до себе, вѣдколи сына не було дома. Хитрый жидюга видячи, що у Василя лазѣвство велике, хоть занедбане, припадавъ коло нѣго, радивъ, потѣшавъ, жививъ, и поволи, поволи выссавъ изъ нѣго всё, що дало ся выссати. Василь скоро проминувъ тотѣ грошѣ, котрѣ му Шмѣло давъ за продану частку, попродавъ худобу и збѣжъе, самъ навѣтъ не знаючи, що таке робить. Шмѣло торгувавъ ся зъ нимъ при людяхъ, писавъ и пѣдписувавъ контракты, бо все боявъ ся, що ось-ось Иванъ верне и не то, що не дасть вѣтцю дальше тратити, а й продане задумае вѣдѣбрати. Шмѣло впрочѣмъ знавъ, що Иванъ не за далекѣ горы вѣдѣбгъ, але перележавши у одного лазды въ Понеляхъ тяжку слабѣсть, нанявъ ся таки у нѣго на службу, дѣткнутый до живого тымъ, що батько анѣ разъ не навѣдавъ ся до нѣго у недузѣ, анѣ слѣвця му не переказавъ, щобы вертавъ, або що...

— Вѣдрекли ся мене, ну, то якъ си хочуть! Най си тамъ лаздуютъ, якъ хотять, а я й ту пожию, побачу, Минула зима. Василѣва хата стояла пусткою, бо самъ Василь бѣльше пробувавъ у Шмѣла, тамѣй днюючи й ночуючи. За то у Шмѣла було шумно и весело, ци то въ недѣлѣ, ци й у буднѣ дни. Немало вже було борыславскихъ лазѣвѣвъ, що зѣйшли на таке, якъ и Василь. ба й такѣ лучали ся, особливо, хто бувъ бездѣтный, у котрыхъ не було вже поля крѣмъ якого-тамъ городця та того, на чѣмъ хата стояла. Помимо шуму и

говору сумъ якійсь налягъ на весь Борыславъ той весны. По поляхъ рѣдко-рѣдко де виднѣли ся плуги та бороны, за то мовь мурашкѣ чорнѣ, снувала ся жидова, стирчали корбы, купы форосту на кошѣ, млынки, рискалѣ та оскарбы. И по межи хатами гамѳръ не вгававъ. Ту трачѣ рѣжуть тертицѣ на высокѣй кобыльниці, тамъ теслѣ цюпають, мовь жовны, обтѣсуючи та рѣжучи дерево, се будуть новѣй малазинъ широчезный, низкѣй будынокъ на складъ кипячки. Тамъ зновъ боднарѣ пѳдъ голымъ небомъ стружуть скалье на бочки. Всюды рухъ, гамѳръ, крики, гаркѳтъ пилы, стукъ топорѳвъ, але се не тотъ жива, свѣжа рухливѳсть сельского, весняного житя, се зловѣщѣй голосы, передвѣстники нового житя, тяжкого, брудного, нерадѳсного житя, на котре вѳдъ теперъ засуджений бѣдный Борыславъ. И Шмѳло розпочавъ теперъ копане „на великѣй камѣнь.“ Ще зимѣ вѳнъ нанявъ робѳтникѳвъ и взявъ ся було до свѣжо закупленого Василѳвого закону. Догады Ивана справили ся що до волоска. Прокопавши два сяжнѣ, Шмѳло натрафивъ на нафтѳве жерело, котре му тыжднево несло бѳльше якъ 120 здр. чистого зыску. Але зъ весною Шмѳло почавъ на закупленѳй частцѣ копати три новѣй ямы, а поки що, вертѣвъ ся и запопадавъ коло Василя, не даючи му й на хвилю протверезити ся нѣ пропамятати ся; бачъ, хитрый жидъ хотѣвъ выдурити у нѳго решту поля. Тай правду сказати, пора була якъ разъ до того. Василь чимъ разъ дужше упадаєъ на дусѣ: грыжа й горѣвка пѳдкочувала быстро его розумъ и здоровле.

Хто ще знає, що бы ся було стало, якъ бы бѣдолаха Василь бувъ найшовъ межи людьми щирѳ порадѳ, теплѣй, привѣтнѣй и зычливѣй серця. Але такъ не стало ся, не тому, щобы Василь упередъ не мавъ богато приятелѣвъ, и не тому, що бы се були приятелѣ

зрадливі або невѣрні. Нѣ, нашъ селянинъ ще не знае, а бодай тогды Борыславце ще не знали, що то значить покинути сусѣда въ бѣдѣ. Але съ товъ самовъ щирѣстью, зъ яковъ ратували сусѣда зъ нужды, вѣрили они небо-раки въ усѣ те, що говорено имъ въ церквѣ зъ ка-зальницѣ, тай то не такъ саме казане про чуда та догмы, а бѣльше въ то, що говорило ся по казаню, така приватна бесѣда до громадянъ, яку звичайно кож-дый пан-отець не залишае пѣсля властивого казаня, чуючи конечно потребу но при рѣчи „божественнѣ“ зганути й о близькихъ усѣмъ земныхъ справахъ. Отъ же-жь то въ такихъ бесѣдахъ пан-отець не залишали нѣодной недѣлѣ выразно натякнути про Василя, про ёго грѣшне и безбожне жите, про пекло, котре го ожи-дае по смерти, про встыдъ, якій робить усѣй громадѣ той газда, що недавно тому числивъ ся до найпоряд-нѣйшихъ. Легко змѣркувати, якъ прикро було бѣдному Василю слухати такихъ бесѣдъ знаючи, що очи веѣхъ у церквѣ звернені на нѣго, що шепты залѣтаючи зъ бабинця не йдуть нѣ про кого, якъ про нѣго. Далѣ-далѣ-коли пан-отець не унимали ся, Василь переставъ зо-всѣмъ ходити до церкви, щобы не слухати кождѣсѣнькій разъ ганьбы на себе. Тогды пѣшли ще гѣршѣ бесѣды, а на остатокъ дѣйшло до того, що пан-отець явно на-звали Василя „закалою села“ и заказали вѣрнымъ па-рафіянамъ зближати ся до того непоправного грѣшника.

А бѣднѣй Василь неразъ сидячи у Шмѣла въ ку-тику несмѣло поглядавъ на своихъ сусѣдѣвъ, що пили и бесѣдували за столомъ, а до нѣго й не турали ся. Вѣнъ бачивъ, що всѣ поглядають на нѣго косо и сто-ронять ся вѣдъ нѣго, мовъ вѣдъ заповѣтреного, а хотъ хто й заговорить, то якосъ холодно, сквашно, безъ тои щирости, теплоты та подучалости, яковъ цѣхуе ся бесѣда добрыхъ знакомыхъ, коли стрѣтять ся при охотѣ.

И такъ Василь стававъ щоразъ то бѣльшимъ вѣдлюдкомъ, просиджувавъ цѣлыми днями безъ слова у коршмѣ и не мѡгъ нѣколи зѡбрати ся зъ гадками, котрѣ въ неладѣ и въ якѡйсѣ сѣрѡй вѣддали шибали ся по его головѣ. Поволи-поволи й на лице его осѣдавъ той сумный, розсѣяный выразъ, якимъ вѣдзначують ся всѣ идиоты, у котрыхъ звѡльна щезае все, що цѣхуе чоловѣка, а остають чисто звѣрачѣй, велетативнѣй инстинкты.

XIII.

Вечѣръ. Маѣва, ясна нѡчь, мовъ легке покрывало запаху, свѣжости, теплои пары та холодной росы налягае на землю. У Шмѡловѡй коршмѣ блымае двѣ нафтовѣнки освѣчуючи блѣдымъ промѣнемъ цѣлу громаду людей. Деякѣ въ обдертыхъ, заропленихъ сорочкахъ, съ такими лицами, ѣдятъ хлѣбъ держачи го въ такихъ замащенихъ та нехарныхъ рукахъ, ажъ гидко на нихъ дивити ся. Се рѡпники, що черезъ день копали та выдубували зъ ямъ кипячку. Они нынѣ позабирали тыжднево заплату, а кождый гадае собѣ въ дусѣ: „Ехъ, дамъ си нынѣ духа! Досыть емъ весь тыждень грызъ хлѣбъ та воду хлѣтавъ!“ Але поки що, усѣ сидять ще тихо, казали си дати хлѣба, мяса та пива и ѣдятъ скоро, захланно, неначе за одинъ разъ хотять собѣ надолужити вже за увесь тыждень.

Кругъ головного стола засѣла друга громада людей. Они выгядають далеко показнѣйше и поряднѣйше, бесѣднують поважно, смѣють ся голосно, поводятъ ся, мовъ у себе дома. Се борыславскѣй громадяне, що приишли до Шмѡла вечеромъ покрѣпити ся та побалакати. Не одинъ въ души ажъ потернае, розгадуючи, якъ то тамъ жѣнка пѡчне му нарастаеъ читати за поворотомъ за то, що послѣдний крейцаръ пускае марно, а дѣти

въ хатѣ ѣсти пиццать, божь то прецѣнь передновинокъ! Ворушать ся бѣдоласѣ мурашки за плечима, та годѣ, про людске око треба й бесѣдувати весело и смѣяти ся и жартувати!

А тамъ за шинквасомъ сидитъ довженный, рудо-бородый Шмѣло. Вѣнъ саме вернувъ изъ ванькира вѣдъ вечерѣ въ камизельцѣ съ тороками та въ сабашовѣй шапцѣ. Вѣнъ не може спокѣйно всидѣти на лавочцѣ пѣдъ стѣною и мовъ злодѣй разъ у разъ поводитъ очима довкола. Черезъ борыславскихъ громадянъ вѣнъ швидко перемигнувъ: се капцаны, вѣдъ нихъ богато не вторгуешъ. Довше и раднѣйше поглядавъ у той куть, де сидѣли рѣнники доѣдаючи вечерѣ. Межи ними почали вже кружити чарки, бесѣды ставали голоснѣйшій, реготы частнѣйшій, а жарты разъ-у-разъ грубшій. Се звычайна пригравка до самого „танцю.“ Шмѣло знае добре, що необавцѣ кровь молода розѣграе ся пѣдъ тыми латаными, замашеными сорочками, а тогды все зъ дороги! чортъ бери грошѣ, чортъ бери здоровле, чортъ бери спане! жити, уживати свѣта, доки служатъ лѣта! Шмѣло знае, що оно й нынѣ до того прийде, бо безъ того прецѣнь не обходить ся нѣ одна субота, и вѣнъ зъ радости и засукуе руки.

Але ось его очи надыбали Василя, що сидѣвъ коло грубы на лавцѣ скуленный, мовъ бы выжидавъ якогось важкого удару, що туй-туй спаде зъ горы на его плечѣ. Вѣнъ дививъ ся въ одинъ чорный сукъ на помостѣ и поволи накавъ люльку на короткѣмъ цыбусѣ.

— Василю, Василю! А ходѣть но сюда! закликавъ Шмѣло.

Василь почувши жидѣвъ голосъ, уставъ поводи и пѣдѣйшовъ идъ шинквасови.

— Ню, цѣго вы такъ сидите, цѣму си нѣ казѣете сѣо дати? Вишьете порцѣю?

— Тта! вѣдказавъ Василь здвигнувши плечима. Жидъ нальавъ порцію сивухи, а вѣнъ выпивъ душкомъ.

— Ни, ходѣть сюда, сѣдайте коло мене; цѣого будете сами сидѣти пѣдъ пецомъ? Мозье сцѣ погцѣйку?

И не ждучи вѣдповѣди, Шмѣло нальавъ и подавъ Василеви. То повторило ся кѣлька разъ, доки Шмѣло не бувъ переконаный, що теперь можъ зъ Василѣмъ бесѣдувати про „лешетъ.“

— Слухайте, Василю, сцѣось я вамъ хотѣвъ казати, зачавъ жидъ пѣвголосомъ, що губивъ ся въ загалнѣомъ гаморѣ.

Василь сперъ голову на локоть и нѣмо почавъ ся вдвлювати въ порожну порцію. Шмѣло наповнивъ еѣ, а Василь, мовъ бездушна машина пѣднѣсь до устѣ.

— Видите, я вамъ хотѣвъ сказати, сцѣо, хто знає, якъ сцѣо й куды, а мозье бы длѣ васъ було лѣпсье, якъ бы вы пгодали менѣ половину своего лрунту. До цѣого вамъ его тепегъ, коли нѣ маєте го съ кимъ обгабляти? А я вамъ гросѣ дамъ, тѣлько, сцѣо будете мали, поки вѣку васѣого. Ну, сцѣо, будемъ могогиць пити?

Шмѣло за тымъ словомъ узавъ Василя за плече и потеленавъ нимъ добре, немовъ хотѣвъ го збудити зъ просоня. И справдѣ богъ знає, ци Василь чувъ жидову бесѣду; дочерва слово лрунтъ вразило его притуплену память и збудило въ нѣмъ якусь темну, непевну и неозначену трѣвогу. Вѣнъ позирнувъ ся на жидѣ, немовъ бы го першій разъ бачивъ и судорожно захитавши головою, проговоривъ:

— Нѣ, нѣ! Того не буде! Не хочу, чуешь? не хочу!

Такъ неразъ, буває, дитина мала упре ся, сама не знає чому: не хочу того, тай не хочу! а чого не хоче и чому не хоче, и пытати дарма.

— Ню, якъ собѣ схоцѣете, я васъ нѣ силую! Пго мене, най вамъ пустковъ лезить, а сцѣо менѣ до того?

вѣдговорювавъ ся хитрый жидюга, наливаючи Василѣви ще одну чарку. Въ его головѣ вже уложивъ ся другій плянь, безпечнѣйшій и певнѣйшій, якъ приголомшена Василѣва память. Але въ тѣй хвили, коли ладивъ ся ще щось заговорити до Василя, пѣднявъ ся за тымъ столомъ, де сидѣли рѣпники, такій галасъ та гвалтъ, що жидъ мовъ на пружинахъ пѣдскочивъ и побѣгъ тихомирити крикъ.

— Сцьо ту таке? Сцьо ту таке? роздавъ ся его пискливый голосъ середъ загального оглушающого гомону. Рѣпникамъ уже зачинало „пѣдступати до головы.“ Они повставали зъ лавокъ, почали розмахувати руками та говорити голосно, жарты и притинки выкликували споры, и власне туй-туй було до бѣйки, коли жидъ вмѣшавъ ся розборонюючи на пѣв-пьяныхъ парубкѣвъ.

— Ню, сцьо вы гобите? Дайте спокѣй, ци нѣ можете забавляти ся спокѣйно, якъ богъ игиказавъ? По сцьо вамъ бити ся та волосати ся?

— А ты, жидѣвска мордо, чого межи насъ пхаешъ ся? гукнуло му въ вѣдвѣтъ кѣлька грубыхъ голосѣвъ. Шмѣло зачавъ говорити далѣ, тотѣ гудѣти ще дужше, далѣ й пястуки загримали о стѣлъ, ба й фляшки зазеленькотѣли о пѣдлогу. Гамѣръ счинивъ ся несказанный, жидъ нѣбы кричавъ и репетувавъ, що се „гозбѣй“, але въ дусѣ смѣявъ ся и тѣшивъ ся зъ того, знаючи, що теперъ выдре вѣдъ пьяныхъ всѣ, що мають.

А Василь пѣдчасъ того галасу та грукоту сперъ ся на брудный стѣлъ головою и заснувъ твердо, мовъ дитина.

XIV.

Поволи, одностайно волокли ся дни въ Бориславѣ. Спокѣйный ладъ селяньского житя замутивъ ся. Гру-

кане, стукоты, крики, свары та спѣвы не вгавали якъ день такъ нѣчь. Поля не зеленѣли ся широкими ланами, якъ упередъ, филюючи та шелестячи вѣдъ теплого вѣтру. А на мѣсце свѣжои, пахучои зелени повставало щоразъ бѣльше горбкѣвъ сѣрои, илястои глины, мовъ величезныхъ кертичинъ, пѣдъ котрыми въ темнѣи, задушнѣи глубѣни за кварту горѣвки працювали цѣлыми днями парубки та чоловѣки, обмащенї, затапанї, утепененї, працювали гѣрко выдобуваючи незличенї скарбы своимъ гнобителямъ-жидамъ.

Минуло лѣто, минули жнива, та не богато обжиночныхъ пѣсень розлягало ся по Борыславѣ. За горбами, въ Тустановичохъ, Попеляхъ та другихъ сусѣднихъ селахъ стояло по полю полукѣпкѣвъ, що звѣзды на небѣ, а на борыславскихъ часткахъ лишь де-де кладенички виднѣють ся. Уже другїй рѣкъ — кара вѣдъ Господа, тай годѣ!

Василѣве поле засѣвавъ Шмѣло, бо Василь до-нѣдо чого й нетуравъ ся. Але хитрый жидюга заходивъ го, мовъ дитину, пантрувавъ, годувавъ, а поивъ, поивъ, що мѣгъ, та пильно вважавъ, щобы Василь якъ можь менче выходивъ у село. Тай Василь, правду сказати, не дуже квапивъ ся, бо до когожь мавъ удати ся? Въ селѣ усѣ го цурали ся, хоть богато було нѣчимъ не лѣпшихъ вѣдъ нѣго.

Десь коло Покровы се дѣялось. Василь сидѣвъ пѣдъ грубою, чогось засумованый. Правда, его лице не выражало нѣякого смутку, бо оно въ загалѣ нѣчого не выражало: але его уста говорили мовъ крѣзь сонъ: „Михайленку мѣи, сыночку любый, де ты? Чому ты до мене не навѣдаешъ ся? Ади, мене ту кривдять, выганяють изъ хаты, ганьблять, а я прецѣнь лезда, богачъ на все село! Видишь, сыночку, видишь!“

Страшно дивити ся на чоловѣка, у котрого за розстроємъ орланізму пѣшли въ розладъ усѣ духовій силы. Страшно слухати, якъ такий нещасливый въ якомъ небудь зрушѣню безъ свѣдома товкуе свои вражѣня словами, зъ котрыхъ самъ не може собѣ здати справы, а котрїя прецѣнь не що друге, якъ вѣд-голоски всѣхъ найсильнѣйшихъ вражѣнь его попередного жита, котрїя якїй будь слѣдъ лишили въ его памяти. Слова льють ся изъ устъ, але по очохъ говорячого видно, що его духъ, его увага занята зовсѣмъ чимось другимъ, непевнымъ, невловимымъ. И мимоволѣ насуне ся гадка, що се говорить не той чоловѣкъ, що передъ нами, а що се зъ нѣго говорить щось друге, чуже, незнане доси, якась друга душа.

Але Василѣви слова мали звязъ зъ дѣйснимъ житемъ. Вѣдъ якогось часу Шмѣло, видимо осягнувши свѣдїи плянь, замѣтно охолоднѣвъ зглядомъ нѣго, почавъ обходити ся зъ нимъ, якъ съ слугою, далѣ-далѣ, якъ зъ непотрѣбомъ, що дармо въ хатѣ валяе ся. Василь бѣдолаха довго не закримѣчавъ нѣчого. Для нѣго всѣ було добре, коли тѣлько була ему порція — друга горѣвки, та лавка пѣдъ грубою для нѣчлѣгу. Але жидъ, певный swei добычѣ, не гадавъ дальше пильнувати и заходити Василя и постановивъ собѣ якъ найборше позбути го ся зъ хаты. Ось нынѣ рано, коли Василь уставъ и не кажучи й слова, якъ се робивъ звычайно, пѣдѣйшовъ до шинквасу та протягнувъ руку, Шмѣло показавъ му фігу. Але Василь выдививъ ся на нѣго, мовъ дитина, що ще не розумѣе, якъ до неи що заговорити, и рука стримѣла й дальше надъ шинквасомъ.

— Ню, цѣого хочѣсь, шїакъ? гаркнувъ жидъ вѣдвертаючи ся до стѣны.

— А, горѣвки! сказавъ Василь киваючи руковь.

— Нѣ дамъ! Иди собѣ до цюгта! Досыть менѣ дагмоѣда дегзыати!

— Ну, давай, давай! договорювавъ Василь не слушаючи жидовои бесѣды.

— Ци ты собѣ нѣ пѣдесъ вѣдъ мене, ты псѣ выги, пѣякъ якесъ! Я нѣ маю гогѣфки дагмо! Заплати ми за всёе, сцосъ пгоѣвъ у мене та пгопивъ! Давай ггосѣ!

Василь широко вытрѣщивъ очи на жида и стоявъ нѣ въ двѣ нѣ въ три. Жидови не стало терпцю: выхопивъ ся зъ за шинквасу и що силы ихнувъ Василя идъ грубѣ. Ударивъ ся сердешный Василище лѣктѣмъ о стѣнку и безъ силы сѣвъ на лавцѣ понуривши голову въ долину. И наразъ, коли жидъ моркотѣвъ пѣдъ носомъ на нѣго усѣлякѣ наруги та погрозы, вѣнъ заговоривъ выше приведенѣи слова. Ихъ звукъ тремтячѣй роздавъ ся въ пустѣи, широкаѣи коршмѣ, мовъ бесѣда мерця, а слова самѣ були такъ несподѣванѣи при настоящѣи способнѣости, що ажъ Шмѣлови самому мурашки по за плечима зашпѣрѣли.

— Nü, wues? Schojn meszügge gewein? прошентавъ вѣнъ самъ до себе.

Въ тѣи хвили отворили ся корчемнѣи дверѣ и на порозѣ показавъ ся статный, ладно одѣтый парубокъ съ кошелѣмъ за плечима.

— Дай боже доб... зачавъ вѣнъ знимаючи капелюхъ та оглядаючи ся кругомъ, — але урвавъ на пѣвъ словѣ, побачивши Василя на лавцѣ. Вѣнъ встромивъ очи въ ѣго помарнѣле, набрескле, вѣдражающе лице, слѣдивъ непевнѣи, мимовѣльнѣи рухи его рукъ и головы и стоявъ довгу хвилю, немовъ силувавъ ся въ тѣи страшнѣи руинѣ чоловѣка розпѣзнати недавного ще Василя Пѣвторака.

А Шмѣло й собѣжъ влѣпивъ котячѣи, хитрый по-

глядь въ парубка. Зъ разу на его лица намалювавъ ся якійсь неспокой, але сейчасъ у слѣдуючѣй хвили запалали его зеленковатѣи очи утѣхою. Вѣнъ пѣзнавъ Ивана, пѣзнавъ, що той выслуживши три чверти року приишовъ назадъ до тата, щобы го ратувати, та пѣзнавъ заразомъ, що Иванъ приишовъ уже за пѣзно.

XV.

Иванъ повѣвъ батька мовчки до старои, запустѣлои хаты. Господи, що дѣяло ся въ души бѣдолашнои парубка, коли побачивъ цѣле лазѣвство занедбане, запущене, зруйноване, коли побачивъ, що ту, де недавно ще плыло тихе, спокойне, достатне жите, теперъ нѣ волосинки худобы, нѣ стеблинки збѣжыя, — що все припало порохомъ, приросло осетомъ та кропивою. Вѣнъ ажъ за голову взявъ ся, оглядаючи руины свои вѣтцѣвщины, але татови не говоривъ уже нѣчого. Василь за той часъ сидѣвъ на своѣмъ давнѣмъ мѣсци на припѣчку, хотъ мѣжь челюстями не горѣвъ огонь, а по хатѣ провѣвавъ той неприятный, до кости пробирающѣи холодъ, якѣи цѣхуе усяку пустку.

Вечерѣло. Сонце закотило ся за тяжкѣи, сѣрѣи хмары, вѣдъ заходу потягнувъ холодный вѣтеръ; збирало ся на негоду; цѣла хмара густого, удушливого, нафтового сопуху лягла на Борыславъ, немовъ убожество и недоля придавили го своими широкими грудьми. Иванъ пооглядавши обѣисте, посумувавши та подумавши, що дѣяти, пѣшовъ до Кирицкои купити хлѣба и теплои ковбасы на вечерю для себе и тата. Вернувши зъ закупленою стравою заставъ Василя на томъ самѣмъ мѣсци, де го бувъ лишивъ, дрожачого вѣдъ холоду. Иванъ затопивъ у печи и поставивъ передъ татомъ хлѣбъ тай ковбасу.

— Перекусѣть, татуню, вы нынѣ проголоднѣли ся не абы-якъ.

Василь посягнувъ по хлѣбъ та ковбасу, та якось такъ незручно, мовь не своими руками. Вѣдрѣзавъ рѣзничокъ и довго державъ го у дрожачѣй руцѣ, все скоса поглядаючи на сына.

— Що вамъ татуню? Чому не їсте? спытавъ Иванъ дождаючи свого рѣзника.

Василь нѣчого не вѣдказавъ, оглянувъ ся якось чудно по хатѣ, зазирнувъ пѣдъ лаву, пѣднѣсь рѣзникъ идъ ротови, и зновъ зъ боку поглипнувъ на сына, крадькома, несмѣливо, неначе хотѣвъ му що сказати, а самъ того встыдавъ ся. Иванъ зъ властивою всѣмъ бѣднымъ догадливостю сейчасъ покмѣтивъ, чого татови хибуе. Ёго лице посумнѣло, и мовъ човѣкъ, що бере на себе якій великій тягаръ, вѣнъ уставъ не кажучи й слова и забиравъ ся до вѣдходу.

— Нѣ, нѣ, не йди, не треба, не буду вже, бѣгме не буду! пролепетавъ Василь, и собѣжъ догадавши ся, що сынъ задумавъ, але Иванъ бувъ уже въ сѣнѣхъ а за хвилю рипнувъ дверми и выйшовъ на улицу.

— Ну, отъ менѣ й щасте! гадавъ собѣ Иванъ идучи улицею до шинку. Гадавъ, застану тата при роботѣ, дома, на господарствѣ, здорового, якъ богъ приказавъ, а вно отъ що выйшло! И що зъ нимъ теперь робити? Якъ го заходити, якъ пантрувати? Уже видно, що вѣдъ трунку такъ легко не вѣдвыкне, коли му безъ тои парухи и кусникъ хлѣба въ горло не йде!... А ту ще й господарство со прахомъ пропало, хоть розцибни ся на голотечи! И що ту на свѣтѣ робитоньки?...

Иванъ зовсѣмъ справедливо гадкувавъ, що нѣяко татови такъ скоро вѣдвыкнути вѣдъ горѣвки. Ёго дряхлый, грыжею надломанный организмъ, перепаленый над-

мёрнымъ уживанемъ спиритусу, тымъ то́лько й державъ ся, що поганый трунокъ ненастанно по́дсычувавъ у нѣмъ ледви тлѣючій огонѣкъ житя. И такъ, якъ той старинный грецкій воджъ, що поти то́лько мѳгъ жити, поки въ его груди стримѣла смертельна стрѣла, выриваючи еѣ изъ раны сконавъ, такъ пришлося бы и Васи́лѣви пропасти, якъ бы хто напруго хотѣвъ го вѳдзвычайти вѳдъ смертельного, палющого напою.

Швидко вернувъ ся Иванъ съ квартою горѣвки и засѣвъ зновъ съ татомъ кѳнчити перервану вечерю. Пѳсля двохъ чарокъ оживило ся троха Васи́лѣво лице, у очохъ заблыскотѣли слабенькї искорки, але до бесѣды не могло якось прийти, тай ѣсти Василь ѣвъ дуже мало мимо наляганя Ивана.

— Ну, татуню, щожъ мы теперь будемо порабляти? Якъ ту собѣ свѣта зайти? почавъ Иванъ попрятавши останки вечерѣ та поставивши фляшку зъ горѣвкою у куть на полицю. Василь за той часъ усе ще сидѣвъ на припѣчку и видимо силувавъ ся не глядѣти на фляшку, вѳдвертавъ ся, вздыхавъ и не знавъ, де подѣти свои руки. А коли Иванъ узявъ еѣ зъ припѣчка, вѳнъ лишъ разъ украдкою поглипнувъ на полицю, де була схована и зновъ боязко вѳдвернувъ ся. Иванъ не замѣчавъ того. Его мучили гадки про того, якъ поправити по́дъупале газдѳвство.

— Та отъ, адѣтъ, моя заслуженина невелика, усѳго 30 риньскихъ, ну, а на першїй разъ, то й того до чогось може ся придати. Ну, а черезъ зиму тре буде туй таки стати де на роботу.

— Та такъ, сынку, такъ, сказавъ Василь.

Довго ще розговорювавъ Иванъ, стараючи ся не дотыкати й однимъ словомъ того, що отецъ звѣвъ господарство на нѣнащо, — а Василь усе притаку-

вавъ, часомъ дрѣмавъ, а часомъ поглядавъ украдкою до горы, на повалу а вѣдтакъ на полицю, де стояла въ кутѣ фляшка зъ горѣвкою.

— Та що, може бы мы вже спати пошли, сказавъ на послѣдокъ Иванъ видячи, що вѣдъ тата годѣ добити ся живого слова.

— Та такъ, такъ, ходѣмъ спати, пѣдхопивъ живо Василь, ты змучивъ ся, небоже, правда?

Иванъ не вѣдповѣдавъ нѣчого, тѣлько почавъ вѣчѣрню молитву, роздягаючи ся пѣдчасъ неи та вышучючи усѣляке курмане на постѣль для тата.

Иванъ довго не мѣгъ спати, ци то тому, що лежавъ на голѣмъ запѣчку, лишъ одною сѣрачиною накрытый, ци тому, що по хатѣ продувало рѣзкимъ холодомъ, ци може й про тяженьку грыжу, що го мучила невспинно-ненастанно весь нынѣшний день, вѣдъ коли побачивъ батька и батькѣвщину въ такѣмъ нужденнѣмъ станѣ. Бѣдный парубокъ и не догадувавъ ся, що станъ батька и батькѣвщины далеко-далеко гѣршій, якъ се ёму на першій поглядѣ выдало ся! Василь лежавъ спокѣино, бачило ся, спавъ. Ажъ десь коло пѣвночи, коли на Ивана почала находити перша дрѣмота, пробуркавъ го якійсь незвычайный шелестъ у батьковѣй постели. Дрѣмота пронала въ однѣй хвилинѣ. Иванъ скуливъ ся, заперъ духъ у собѣ и настороживъ уха, що силы. Осъ и чуе шаркотане, наче хто ступае по хатѣ босыми ногами, далѣ глухий стукѣтъ, мовъ хтось мацае по стѣнахъ и прилавкахъ. Сь першого разу прийшли Иванови на гадку глухий вѣсти про небѣжку маму, нѣбы то она ночами ходитъ по хатѣ, и волосе звело му ся въ гору на головѣ вѣдъ забобонного, мимовѣльного переляку. Але отъ чуе, дренъкнула миска въ полицю, лава задуднѣла вѣдъ тяжкого ступаня, и Иванъ,

вытрѣщивши що силы очи у пѣтьму, побачивъ темну, невыразно мрѣючу стать батька, котрый стоячи на лавѣ одною рукою придержувавъ ся горѣшною полицѣ, а другою видимо мацявъ по закамаркахъ. „Що се такого? Чого вѣнъ по ночи тамтуды шарить?“ була перша его гадка, але по хвили булькотане, мовъ витѣкаючого пльну изъ фляшки, нарозумило го и посвѣдчило ясно, чого шукавъ старый Василь. Гнѣвъ и обрыджене овладѣли Ивановъ въ першѣй хвили. „Старый пиячище!“ воркнувъ вѣнъ самъ до себе, але въ тѣйже хвили почувъ глубокий, сердечный жаль за батькомъ, що прецѣнь не зъ власной волѣ такимъ ставъ и що може въ тѣмъ и его, Ивановои, вины не мало. Бо пощожъ вѣнъ покинувъ батька въ такѣмъ часѣ, коли той, згрызеный, надломаный, прибитый усякою нуждою не мѣгъ не прогнѣвати ся за такой его поступокъ и такую бесѣду? Чому не змовчавъ, не простивъ татови хвилю забутя? „И що ту зъ нимъ теперъ робити? На кого я го лишу, якъ ся прийде менѣ ити цѣлыми днями на роботу? Охъ Господи небесный, за що ты мене такъ тяженько караешь?“ Такі гадки сунули ся, мовъ тяжкѣ осѣннѣ хмары, черезъ Иванову голову. А фляшка довго-долго булькотала, въ кѣнци, видко, спорожнила ся до дна, Василь, непевною рукою положивъ еѣ у полицю, а самъ, зновъ стиха мацяючи та чупаючи по хатѣ поповзъ на постѣль, съ тяжкимъ, глубокимъ зѣтхненемъ упавъ на ню и въ однѣй хвили заснувъ, мовъ забытый. Такъ переспавъ цѣлу нѣчь не поворухнувши и однимъ суставомъ тѣла, тѣлько глубоко зъ его груди чутно було часъ вѣдъ часу зловѣщій дыхавичный хрыпъ, котрый нашѣ селяне означують сумно-гумористичнымъ зворотомъ: „Христось у грудѣхъ грае.“

XVI.

Годѣ розказати, якъ прикро и встыдно було на другій день рано Иванови стрѣчати батька. И Василь пробудивши ся видно дуже встыдавъ ся своєю вчорашной слабости, а коли сынъ першій поглянувъ на нѣго, о скѣлько мѣгъ спокѣйнымъ позоромъ, ему выдало ся, що се гнѣвъ и погроза, и бѣдолашний отецъ почавъ дрожати всѣмъ тѣломъ, мовъ мала дитина передъ протомъ, и ледви чутно проленетавъ :

— Иваночку, то послѣдний... не буду бѣльше, бѣгме нѣ...

Але заледво Иванъ успѣвъ якъ-небудь оговтатися та дещо въ хатѣ поприбирати, ажъ ту прибѣгае до хаты паламарь, чоловѣчокъ низенькій, сухій, съ посивѣлымъ волосемъ надъ вилицями, але на свѣй вѣкъ дуже живый и рухливый.

— Слава Иусу!

— Слава на вѣки, вѣдказавъ Иванъ.

— Иване, Иване, — задрѣботавъ старый, — отъ добре, сыну, щомъ ты въ хатѣ заставъ, а то бѣжу зъ резиденціи, тай гадаю собѣ: ану-ко, вѣнъ уже пѣшовъ декуды! А вно нѣ! Добре, сынку, що ты виджу: мене еломость прислали, щобысь якъ стѣи ишовъ до нихъ, щось ти мають сказати.

— Менѣ?

— Ага, ага! Тай отъ кума Василя просили. Куме Василю, зберѣть ся, чогось васъ еломость просятъ. Учора, якъ ся дѣзнали, що-отъ вашъ Иванъ вернувъ, тай кажуть: ну, добре, треба буде зъ ними поговорити. Ходѣть, а швиденько!

Говорячи тоті слова прудко, мовъ горохъ розсыпаючи, паламарь вертѣвъ ся и скакавъ по хатѣ то до Ивана, то до Василя, розмахуючи лѣсковымъ костуромъ

мовь гасильникомъ. Иванъ не мало зачудувавъ ся чуючи несподѣванный призывъ. „Що вѣнъ менѣ мае сказати? Може зновъ яку таку раду, якъ торѣкъ?“ подумало ся ему. А Василь сидѣвъ не говорячи й слова, та покинувавъ головою, мовь сонный, але его помарнѣле, нужденне и зѣстарѣле лице не выражало нѣ цѣкавости, нѣ зачудованя, нѣ взагалѣ нѣякого чутя.

— Ну, що, тату, сказавъ Иванъ по вѣходѣ палатмаря, треба бы намъ таки пѣти до ксьондза, хто знае, що му тамъ такого треба.

— Ая, сынку, ая, сказавъ Василь не рушаючи ся зъ мѣсця.

Якось-не-якось натягъ Иванъ на нѣго кожухъ, загорнувъ на себе гуню и оба пѣшли, бродячи по болотю розполоканѣмъ учорашнымъ дождемъ.

Пора менѣ для усуненя всякихъ недорозумѣнъ и закидѣвъ сказати ту кѣлька слѣвъ о характерѣ и намѣрахъ пан-отця.

Борыславскій пан-отець, бувъ то чоловѣкъ середныхъ лѣтъ, середного росту и то, що звычайно называе ся, чоловѣкъ, якихъ много. Лице его не заявляло нѣ одной рѣзкой, типічной черты, характеръ — нѣ одной выразистой, смѣлой признаки, нѣ одной сильной пристрасти. Такі люде у насъ лучають ся дуже часто въ такъ званѣй просвѣщенѣй верствѣ нашего народа. Ихъ холодна, спокѣйна кровь нѣколи, або рѣдко коли бунтуе ся противъ ихъ розуму, тожь и той послѣдний, немаючи сильного противника, звычайно не сягае по за границѣ щоденного, спокѣйного жита, а сягнувши по за нихъ, чуеть ся зовсѣмъ не дома. Такимъ людѣмъ легко стати чесными и порядными людями въ звычайнѣмъ, буденнѣмъ значѣннѣю, а будь они якими тамъ небудь начальниками, пастырями, проводирями, ихъ пѣдвладнѣи бувають ними

довольній, тай по всѣму. И борыславскій пан-отець були чесный чоловѣкъ, щиро бажали добра для своихъ громадянѣвъ, але за домашними хлопотами, за одностайнымъ тыркотомъ щоденного житя нѣколи имъ було й подумати, ци и якъ можь осягнути того добро. Они ограничали ся на томъ, що приписувавъ ритуаль, чому ихъ вивчено въ семінаріи, с. е. на моралізуючихъ проповѣдяхъ, въ котрыхъ якъ найзвучнѣйше выголошували найидеальнѣйшій и найабстрактнѣйшій моральній науки. Грѣхомъ було бы сказати, щобы будь-коли ихъ слова були спеціально вимѣрені на певну особу, щобы ихъ поступки заявляли коли бажане несправедливого зыску, злобу, або що подѣбного. Якъ коли лучило ся, що зажадали у якого богатшого вышу, якъ звычайно, цѣну за яку-тамъ „божу потребу“, то походило се бѣльше зъ засады: маешь много — давай много, а не зъ якои-тамъ захланности.

Але вѣдъ якогось часу пан-отець побачили, що парафіяне бѣднѣють, що жидѣвъ напливає въ село щоразъ то бѣльше, и що черезъ то навѣтъ ихъ доходы значно зменчують ся. Осъ они почали бѣльше занимати ся громадою, прикликували неразъ сѣго або того до себе при вѣльнѣмъ часѣ, чого давнѣйше нѣколи не бувало, наминали, навчали, розумѣе ся, не зъ практичного, а все бѣльше зъ морального, церковного становища. Така наука ждала нынѣ Василя и Ивана.

Дрожачій, запудженный ставъ Василь передъ пан-отцемъ, мовь сельске хлопя, що першій разъ прийшовши у школу побачить вусатого, сурдутового професора зъ тростиноюю паличкою въ руцѣ. Ёго хиткї и непевнїи мысли доразу перепутали ся, капелюхъ выпавъ му зъ рукъ и упавъ на подлогу, а вѣнъ довго поглядавъ на нѣго, схиливъ ся, почавъ хапати рукою, буцѣмъ хо-

тѣвъ го пѣднати, але въ тѣй хвилѣ заговоривъ панотець, Василь мимовѣльно обернувъ на нѣго очи и довгу хвилю стоявъ схилений та ханавъ рукою по пѣдлозѣ не мочучи ухопити выпущеного капелюха.

Панотець съ першого разу заговорили до Ивана. Незнати, чому, а на разѣ они прикинулись, що не замѣтили Василя: може хотѣли ще бѣльше унокорити и привстыдати „непоправного грѣшника“, даючи пѣредь молодому передь старымъ, сынови передь батькомъ.

— Ну, що тамъ, Иване? Ты вже выслуживъ? спытали они, оглянувши поважно парубка вѣдъ нѣгъ до головы.

Иванови самому було не менче прикро, якъ и вѣтцю; вѣнъ уклонивъ ся ще разъ и вѣдетупивъ крокомъ назадъ, щобы панотець замѣтили Василя.

— Та выслуживъ, прошу ласки егомостѣвои. А отъ нынѣ рано паламарь приходивъ та казавъ, що егомость мають щось съ татомъ поговорити; а они щось троха незмагають на ноги, такъ я вже зъ ними й сюда прийшовъ.

— А, правда, и вы ту Василю! скликнули панотець, нѣбыто ажъ теперь побачивши старого та чудуючись. А во, а во, давносьмо ся видѣди, неправда? Щось вы на насъ дуже загнивали ся! А, а! нѣ до церкви не ласкави загостити, нѣ нѣде! Ну, видко, прогнивили мы васъ!... А може й то правда, що кажутъ: у церквѣ нѣчого не дають, а у Шмѣла, то можъ бодай за ларнець жита порцію горѣвки дѣстати! Га, и то може бути!...

Василь стоявъ пѣдчасъ тои бесѣды, якъ упередь, вытрѣщивъ гускли очи на панотця и дармо силувавъ ся надыбати на пѣдлозѣ свѣй капелюхъ. Тупый и безмыслный выразъ его лица свѣдчивъ, що вѣнъ не порозумѣвъ зовсѣмъ, чого хоче вѣдъ нѣго панотець.

— Ну, що, Василю, розповѣдьте менѣ, якъ вамъ жило ся-поводило ся за тотї часы? говоривъ далѣ панотець насмѣшливо-забавнымъ тономъ, але видячи, що Василь и не збирає ся вѣдповѣдати, вѣдвернувъ ся быстро вѣдъ нѣго и зновъ заговоривъ до Ивана :

— Ага, ага, я й забувъ спытати ся тебе, якъ тамъ у васъ, що? Господарсво въ порядку, ци нѣ? Бо то, знаєшь, менѣ вже и вѣйтъ говоривъ и другї люде, що якъ тебе не було, то щось тамъ Шмѣло дуже гадивъ: усѣ, що мѣгъ захопити, носивъ изъ обѣста...

Иванъ на такїй несподѣванный зворотъ бесѣды довгу хвилию не знавъ, що й казати. Панотець дѣткнувъ найтяжшого пытаня, и Иванъ довго вагувавъ ся, ци говорити панотцеви по правдѣ, ци нѣ. Далѣ погадавъ собѣ: Щожь робити, ховати ся ту нѣ съ чимъ, коли бѣда за плечима, а ще до того тато въ такѣмъ станѣ, що нѣ ихъ самыхъ у хатѣ лишати, нѣ до нѣякои роботы заставляти. Имъ бы теперь найлѣнше придавъ ся супокѣй, старунокъ добрый, дещо, а я вѣдки на тото стягну ся... Отъ може бы еломость...

Дивна гадка блиснула Иванови въ головѣ. Вѣнъ попросивъ панотця, щобы позволивъ татови сѣсти, а самъ пѣшовъ зъ нимъ до другои свѣтлицѣ. Ту розповѣвъ панотцеви свою грызоту, опустошѣне гадѣвства, татѣв нещасливый налѣгъ, що пожеръ усѣ его силы и перейшовъ уже въ слабѣсть, и просивъ о порадѣ.

— Гм, гм... сказали панотець, хитаючи кѣлька разѣвъ головою, а видишь, небоже, а видишь, до якого то оно доводить! Стережи ся порціи, небоже, якъ огню пекельного! А рады? Якужь я тобѣ дамъ раду? Щожь я ту можу зробити? Скажи самъ, що я можу зробити?

— Отъ, знаєте, еломость що? Озьмѣтъ вы теперь тата до себе... Най побудуть трохи у васъ: ту, пѣдъ

вашимъ окомъ, они будутъ все, такъ... знаете... нѣбы на пристяжи, вже собѣ такъ не позволять... того... Ну, а тамъ за лыжку той стравы та за нѣчлѣгъ, то вже мы вамъ того дурно не схочемо. Кобы лишъ они бодай що то поправили ся, а я за той часъ бодай яко-такое господарство на ноги поставлю, тай чень то Господь милосердный дасть, що якось зможу чого-де дохрпатися!

Пан-отець почувши такую дивну бесѣду, теперь и собѣжь отворили ротъ та вытрѣщили очи, якъ усякій нашъ братъ простой чоловѣкъ. У нихъ була вражлива природа, а така бесѣда зачудувала ихъ. Далѣ-далѣ почали гадати та мѣркувати, що оно таке, и ци оно до чого придасть ся, и хто знае, якъ оно може стати ся, и що зъ такого чоловѣка нѣ выгоды въ хатѣ, нѣ нѣчого и такъ далѣ. Але Иванъ видячи, що се найлѣпшій способъ и найпевнѣйшій руки, котрымъ можъ тата повѣрити, почавъ просити и благати такъ, що пан-отець на послѣдку таки пристали. Бѣдный, щирый а недосвѣдженный парубокъ! Вѣнъ не знавъ, що не мѣгъ найти невѣдновѣднѣйшого мѣся, невластившихъ рукъ для тата! Вѣнъ не знавъ, що для такихъ недужныхъ нѣчо нема гѣршого, якъ нагла и неприродна для нихъ змѣна обставинъ житя, — вѣнъ впрочѣмъ и не гадавъ, що така змѣна возможна и що дѣйсно наступить!

Але поки що, Иванъ, радъ своимъ дѣломъ, пошовъ сказати татови, на чѣмъ стало.

— Ну, щожь, татуню, кѣнчивъ вѣнъ свою бесѣду, якъ же вы?... Ёломость хотять, щобы вы лишили ся туй, та прожили до весны пѣдъ ихъ надзоромъ. Пристае на тото?

Василь ледви-ледви похопивъ, о що ходить.

— Ёломость хотять? спытавъ по хвили.

- Ага, вѣдповѣвъ Иванъ. Ну, щожъ, лишите ся?
- Нѣ, сказавъ Василь и сильно похитавъ головою.
- Та чому нѣ?
- А ты що будешь робити? спытавъ Василь.
- Я? О, за мене не бѣйте ся. Менѣ навѣтъ лѣпше буде, якъ вы будете ту.

Василь, на диво та на чудо, неждано-негадано быстро порозумѣвъ тотѣ слова. Глубока, пекуча бѣль вхопила го за серце; то щемѣли послѣднй, дотлѣваючй искры чутя щирого, вѣтцѣвского. Вѣнъ не сказавъ анѣ слова, але такъ сумно, такъ жалѣбно скрививъ уста, мовъ тота дитина, котру безвинно ударили, а его марне, по-жовкле лице буцѣмъ говорило: Ну, отъ чого я доживь ся, власна дитина мене вѣдрѣкае ся. Иванъ спостерѣгъ тото и швидко додавъ:

— Нѣ, татуню, не думайте, щобы я то казавъ такъ, що вы-нѣбы менѣ не любй або що! Борони Господи! Отто бы зъ мене була дитина добра! Я то лишь противъ того кажу, що-отъ, теперь треба менѣ буде день-у день то на роботу, то сюдъ, то тудъ, а вы що? и слабй и недужй, щожъ бы вы самй робили въ хатѣ? Та я отъ тому и еломостя просивъ... Тадже знаете, ту васъ борше хтось и дѣздрить и всѣ...

- То то ты еломостя просивъ?...
- Та я, — або що?
- Нѣчо, нѣчо... Га, то вже коли такъ...
- То що, коли такъ?
- То вже хйба я лишу ся!

— Лишѣтъ ся, татунцю, лишѣтъ! Лишь до весны... Я за той часъ припоряджу дещо, вы поздоровѣете, тай будемъ зновъ жити разомъ, ладно, любо, якъ богъ приказавъ...

Богато ще говоривъ Иванъ въ такѣмъ способѣ,

але всё пусто. Василь не слухавъ его бесѣды, зрание сердце не такъ борзо гонть ся у старыхъ, а ще хорыхъ людей. И всяка рана, хоть бы й найслабша, у нихъ болить у десятеро дужше, якъ у креншого та здорового. И розставане ихъ було сумне та невеселе. А пан-отець за тотъ часъ проходжували ся вздовжь и пѣвперекъ по сусѣднѣй свѣтлицѣ, роздумуючи, що ту починати зъ Василѣмъ и якимъ способомъ скоро и певно поправити непоправного грѣшника. Бо треба ще й то запримѣтити, що пан-отець, при своѣмъ звичайнѣмъ, верховнѣмъ оглядѣ, недужный идиотизмъ Василя приняли за уертѣсть и закаменѣлость, властиву всемъ тяжкимъ и непоправнымъ грѣшникамъ, и тому то рѣшили ся теперь пробовати вселякихъ способѣвъ, щобы переперти тоту уертѣсть, и змягчити закаменѣле въ грѣсѣ Василю сердце.

XVII.

Коли вѣдѣйшовъ Иванъ, Василь першій разъ почавъ оглядати ся докола себе, а побачивши, що вѣнъ самъ посередъ чужои хаты, почувъ якусь непевну трѣвогу, якій страхъ, мовъ передъ приближенемъ великого небезпеченьства. Бѣлы, чисты стѣны разили его непривычній очи, — крѣзь вѣкна видѣвъ ся невеличкій садъ съ пожовклымъ листемъ та зарослыми дорѣжками, а далѣ, за коротенькою, пустою вже стернею шумѣвъ темнозеленый сосновый бѣръ карпатскій, званный у Подгорянь Дѣломъ. Той видъ здавъ ся Василю такимъ пышнымъ та хорошимъ, такимъ новымъ та свѣжимъ пѣсля душнои Шмѣловой коршмы, що якъ стѣй забававъ освѣжити ся въ томъ рѣзкомъ осѣннѣмъ воздухѣ. Вѣйшли панотець.

— Ну, що Василю, — ты теперь у мене лишись ся.

— Та такъ, еломость, — сказавъ Василь хитаючи головою.

— Але знаешь, у мене годѣ буде дармо хлѣбъ ѣсти, — що зможешъ, то треба робити.

— Треба, еломость.

— А Шмѡла, небоже, тре зовсѣмъ забути: я буду остро на то бачити.

Василь, не знати вѡдъ чога, звѣсивъ голову и не сказавъ нѣчога.

— Ну, — сказали панотець дальше, — нынѣ озмешъ си рыскаль и граблѣ, будешъ у саду дорѡжки прощувати. Знаешь?

— Знаю еломость.

— А теперъ иди до кухнѣ, най ти дадутъ дешо попоѣсти.

Василь ажъ теперъ пѡднявъ капелюхъ изъ пѡдлоги и пѡшовъ непевными, хиткими кроками до кухнѣ.

Сунуть ся небомъ сѣрїи хмары зъ за Дѣла на доли та кроплять дрѡбнымъ, холоднымъ дожджикомъ. Потягае вохкїй вѣтеръ по саду та стрясае сухе листе зъ галузя. Сѣро, сумно, млаво на свѣтѣ. Якась вагота зависла надъ землею, и давить, бачить ся, усе живе, спирае духъ у груди, спинюе рухъ, прогонюе думки веселї. Затяжѣла она, видко й на Васили. Хитае ся вѡнъ, бѣдолаха, по крутыхъ стежечкахъ саду и хоть загорнений добре, продрога вѡдъ холоду. Рѣзкїй воздухъ зовсѣмъ го не вѡдсвѣжуе, — противно прѡймае щоразъ то дѡткливѣйшимъ морозомъ, налягае на груди, мовъ камѣнь. Пышный видъ зовсѣмъ го не веселить, противно при близшѡмъ обзорѣ навѣває на нѣго нудьгу якусь та тугу, будить у серци якась люте, давно приспане горе. Дармо силуе ся бѣдолаха розрушатись, розбѣгѣти ся при роботѣ, дармо хапае

дрожащими руками то за рыскаль то за граблѣ, силы го оставили, суставы якость деревѣють. Ехъ, розогрѣти бъ ся, — такъ, трошка! подумавъ собѣ Василь, але сейчасъ перепудженный повергъ тоту гадку, пригадавши собѣ слова панотця, що „буду-дѣ остро на то бачити, щобысь“... Але поки то гадае, уже зъ рукъ его вышали граблѣ, выпавъ рыскаль, всё якость щезае му зъ передъ очей. „Якъ холодно! Треба розогрѣти ся, конечно треба, тогда до роботы, тогда силы прибуде!“

Такі гадки снували ся по головѣ Василѣви, а тымчасомъ незнана якась, темна, сильна рука перла го щоразъ далѣ а далѣ на край саду идъ перелазови, за котрымъ зачинала ся втоштана стежка до села. „Нѣ, я не поду, треба перемагати ся, треба якость устояти... А що еломость скажуть?“... промелькнуло въ Василѣвѣй головѣ, але вѣнь за тотъ часъ уже перелѣзъ черезъ перелазъ и сибшивъ що силы стежкою повперекъ поля до Борыслава.

Панотець були заняті въ stodолѣ, томуто ажъ по обѣдѣ спостерегли, що Василя нема въ саду. Почали сейчасъ допытувати ся слугѣвъ, де вѣнь, але нѣхто не бачивъ, якъ вѣнь пропавъ. Старый слуга Клишко говоривъ навѣтъ, що „хто знае, ци не полѣзла бѣда де въ калабаню та не пронерла, а то, каже, такъ му щось зъ очей пахло, що ему не довго на свѣтѣ жити“. Але панотець махнули нетерпѣливо руковъ на таке пендичѣне тай сказали: „Етъ, говори свеи! Пячиско негодный, десь до коршмы поплѣвъ ся! Я вже добре знаю, що ему зъ очей пахне, не бѣй ся! Ану-но, подѣтъ хто въ село, ци не найдете го де у якѣмъ шинку! Приведѣтъ ми го заразъ сюда!“

Сказавши того, пошли панотець до покою, а старый Клишко покивавъ голововъ, нѣбы-го дуже ему не

хотѣло ся вѣршити въ еломостѣву бесѣду. „А въ томъ, проказавъ вѣнъ по хвили, що менѣ до того? Ну, Сеню, збирай ся та бѣгай, коли ти еломость казали, будемъ видѣти!“

Сенѣви, двацятилѣтному, кренкому парубѣцѣ не тре було того два разы говорити. Живо загорнувъ на себе полотняный куртакъ, пѣдперезавъ го вузкимъ ременѣмъ тай погнавъ у село, насунувши на чоло невеличку баранкову кучемку. Вѣнъ тѣшивъ ся дуже, тымъ ходомъ, бо у селѣ, троха оподалкѣ въдъ резиденціи, у нѣго була люба дѣвчина, котру безъ того вѣнъ бы не бувъ видѣвъ ажъ у недѣлю. А крѣмъ того кортѣло го й порцію горѣвки вышити, бо панотець дома нѣколи й на очи не хотѣли ей бачити. Не тре й казати, що Сень, правда, борзо забѣгъ на середь села, але ту не дуже коротко забавивъ у вдовы Гнатихи, гуторячи то зѣ старою, то съ своею любкою Оленою, котра саме тогды забирала ся дергати лѣнъ у сѣнѣхъ.

Ажъ десь колѣсь Сень нагадавъ ся, за чимъ го панотець пѣслали.

— Ага, Гнатихо, сказавъ вѣнъ, отто зъ мене, я й забувъ, по щомъ прийшовъ! Ци не видѣли вы де ту старого Пѣвторака?

— Пѣвторака? А на щожъ го тобѣ?

— Та отъ еломось пѣслали мя, щобымъ го якъ стѣй завѣвъ на резиденцію.

— Пѣвторака на резиденцію? А то що такого? Игій!... Ага, правда, та ты ся пытавъ, цимъ го де не видѣла? Видѣла, видѣла! Отъ передъ полуднѣмъ надволѣкъ ся долѣ селомъ тай пѣшовъ до Шмѣла. А я собѣ ще гадаю: отъ старый Пѣвторакъ иде пропивати решту поля! Ажъ ту слухаю, крикъ якійсь зробивъ ся коло шинку. Выбѣгаю, дивлю ся, а то Шмѣлиха бур-

нигае ся середъ улицѣ зъ Василѣмъ. И таке ти кричить та пищить, а все бѣдного Пѣвторащища въ плечѣ кулаками дюле, а вѣнъ все упирае ся, все позирае на шинкѣ. Игій, що такого? гадаю собѣ. Побѣгла я тамъ, другі люде понадбѣгали: що таке, що таке? Шмѣлиха нѣчо, лишь усе свеи, ще дужше пищить: „пѣцьисѣцье я-кѣйсь, я го нѣ хоцьу на оцьи видѣти! Цѣого вѣнъ лѣзе до моеи хаты?“ Ту люде до неи: „Стѣй, жѣнко, не бѣй, говори, що ся стало?“ А вна якъ не розпустить пи-сокъ, та до насъ: „А вамъ сѣо до того, мудъ, гавгило, хомуть? А нѣ пѣдете вы собѣ до цѣогта-маттеги?“ Пекъ ти, бѣдо, гадаю собѣ, най тя хороба спѣтче! Отъ я пытаю Василя: Та що то ся такого стало? А вѣнъ стоить, ги стовпъ, нѣ въ двѣ, нѣ въ три, а далѣ плюнувъ, здыхнувъ, тай поплѣвъ ся онъ ту до Мошка до шинку.

— Де, де, кажете, до Мошка? спытавъ Сень.

— Ага, онде, до рудого Мошка. Тамѣй, бачу, й до теиерь сидить, бѣмъ не видѣла, щѣбы вѣдтамъ выходивъ.

Гнать не дослухавъ до кѣнца еи бесѣды и що духу побѣгъ болотистымъ переулкомъ до Мошковаго шинку.

А зъ Василѣмъ ось яка була притычина. Выйшовши зъ попѣвскаго саду вѣнъ ледво-ледво затюнавъ до Шмѣла, все воркотячи собѣ по дорозѣ, що „про Шмѣла, небоже, тре зовсѣмъ забути“, и що е/омость бы ся дуже гнѣвали, якъ бы вѣнъ ся внивъ, и що Иванъ, то недобра дитина, не любить своего тата, хоче го выгнати зъ его питѣмой хаты та пустити по жебрахъ. Але помимо всѣхъ тыхъ гадокъ и слѣвъ Василь ишовъ та йшовъ дальше, не силуючи ся навѣтъ розпѣзнати куды и зачимъ вѣнъ иде. И зовсѣмъ не дивно му стало коли опинивъ ся передъ Шмѣловымъ шинкомъ, а ту-

черезъ сильне сполучене вражѣнь вѣнъ и на хвильку не задумавъ ся, тѣлько просто пѣшовъ до середины и не кажучи й слова ставъ бѣля шинквасу та простягнувъ руку противъ Шмѣлихи, домагаючи ся тымъ способомъ звычайной порціи горѣвки.

Шмѣла не було дома. Вѣнъ ще на веснѣ докопавъ ся нафты у Василѣвѣмъ закопѣ, а въ лѣтѣ черпавъ уже зъ трохъ другихъ закопѣвъ, вырытыхъ на купленѣй частцѣ ґрунту. Розумѣся, що теперъ Шмѣло розпоряджувавъ уже не малымъ капиталомъ. Але ему не досыть було того. Вѣнъ довгий часъ працювавъ надъ тымъ щобы осягнути бѣльше, — и теперъ его цѣль сповнилася. Вѣнъ поѣхавъ до Дрогобыча, щобы поробити що треба, въ урядѣ. Шмѣлиха, розумѣе ся, не знала що се за дѣло, — але то знала добре, що Василѣви не ма вже що стояти о ласку. Отъ она, побачивши простягнуену руку Василя, розлютила ся дуже, и почала звычайемъ усѣхъ жидѣвокъ, кричати, клясти та ганьбити Василя. Але тотъ зовсѣмъ не зважавъ на єи бесѣду и стоявъ далѣ нѣмый, недвижимый, съ простягнуеновъ надъ шинквасомъ руковъ, доки розлючена жидѣвка не зѣрвалася та не пхнула го що силы въ груди. Василь, що й такъ не бувъ сильный на ногахъ, перехитнувъ ся, стративъ рѣвновагу и поваливъ ся горѣлиць у задъ. На щасте стоявъ не вѣддалѣкъ за нимъ стѣлъ съ порожними фляшками та порціями, — и Василь упавъ на него плечима. Стѣлъ перепихицнувъ ся, фляшки та порціѣ поперевертали ся и дзеленькотячи попадали на пѣдлогу — пѣшли въ кавалки, але Василѣви не стало ся нѣчо. Ажъ теперъ жидѣвка, оглушена бренькотомъ, впала въ страшну лютѣсть, наробила вереску на пѣвъ села и вышпурила бѣдного Василя зъ шинку на улицу.

Побачивши ся такимъ робомъ зновъ на вольнѣмъ воздусѣ, Василь стоявъ якійсь часъ безъ чутя, безъ думки середъ людей, що почали сварку съ Шмѣлихою, а далѣ пошовъ бродячі въ болотѣ, долѣ бруднымъ переломомъ. Изъ одной хаты, бруднѣйшою и обдертѣйшою вѣдъ другихъ, закликавъ го хтось крѣзь вѣкно. Вѣнъ озирнувъ ся, вытрѣщивъ очи на хату и на четиняну вѣху надъ дверми, котра у насъ означае шинокъ, и не здаючи собѣ справы, хто и зачимъ го кличе, увѣйшовъ до середины. Се бувъ шинокъ званый „у рудого Мошка“, одинъ изъ найнуждениѣйшихъ и найвѣдразливишихъ шинковъ у свѣтѣ. Прогнила пѣдлога покрыта була грубою верствою рѣдко размѣшеного болота, — на брудныхъ лавахъ, ба й по пѣдъ столами лежали обдерті люде въ чорныхъ, обропленыхъ лахахъ, зъ глинистыми, страшными лицами, на котрыхъ писали свои слѣды и недуги, и утома вѣдъ роботы, и лѣнивство и нужда и богъ знае які ще „грѣхи головні.“ Лишь два такі чоловіки стояли середъ коршмы, та хрыплыми, надѣрваными и незгѣдными голосами спѣвали якусь сповиточну думку. Василь, очутивши ся разъ у шинку, забувъ зовеѣмъ, що го хтось кликавъ и просто пѣдѣйшовъ до шинквасу та простягнувъ руку саме такъ, якъ у Шмѣлихи. Рудый Мошко знавъ добре Василя и его теперѣшне жите, знавъ добре, що грошей за горѣвку у нѣго нема, але побачивши на нѣмъ ще досыть добрый кожухъ, покмѣтивъ швидко, що за кварту горѣвки и то стане и нальавши велику порцію, пѣднѣсъ еѣ Василеви.

— А, Пѣвторакъ! А видишь, прийшовъ! А то, бачу, плентае ся, чортъ знае куды, — гадаю собѣ, закличу чоловіка!...

Василь широко вытрѣщивъ очи на рѣпника, що

такъ до нѣго говоривъ, але не мѡгъ пѡзнати, хто се и чога вѡдъ нѣго хоче. Выпивши одну чарку, вѡнъ простягнувъ руку съ порціевъ надъ шинквасъ и жидъ швидко нальавъ му другу, за невъ пѡшла третя, четверта, и поволи, поволи, Василь почувъ, якъ у груди ворушить ся якесь тепло, — вѡнъ сѣвъ на лавку пѡдъ стѣною, пьючи чарку за чаркою, та поволивъ блудными очима довкола. — — — — —

Не дуже поквашно дѣяло ся Сенѣви выходити вѡдъ Гнатихи. Але коли почувъ, що було зъ Василѣмъ, то живо побѣгъ до Мошка, бо пригадавъ собѣ, що вже й на попѡвство вертати пора. Але тутъ заставъ вѡнъ Василя уже безъ памяти, лежачого на лавцѣ и безъ кожуха. „Ну, хвацькій козакъ, — погадавъ собѣ, якъ скоро си вмѣвъ догодити! И що ту теперъ зъ нимъ почати, якъ зъ бѣдовъ дочалапати на попѡвство? А втѡмъ игій, будемъ видѣти!“ Такъ заохотивши себе самого, выпивъ порядну чарку для лѣншої вѡдваги, тай принявъ ся будити Василя.

— Гей, Пѡвтораче, вставай! Ану рушь ся, а живо, пѡдемо, небоже, на грай-гору!

Довго телепавъ Сень старымъ, закимъ той трошка роздрухавъ ся. Але Сень не богато й пытавъ, що и якъ, ухопивъ Василя сильно по пѡдъ руку тай поимчавъ горѣ селомъ, чалапкаючи мало що не по колѣна въ густѡмъ болотѣ, и утепенивъ ся трохи не до смерти, закимъ зайшовъ на попѡвство.

Панотець ажъ за голову взяли ся, побачивши Василя въ такѡмъ станѣ. Они зъ разу олютилися, почали кричати та сварити, але швидко побачили, що крикъ и сварка ту нѣкуды не годить ся, бо Василь нѣчого-сѣнько не розумѣе, що до нѣго говорить ся.

— Погди, крикнули пан-отець, мушу я тебе не такъ узяти! Положи го туй на лавку, Сеню, а самъ иди, выпорожни комѳрку на подѣ! Зачекай, тамъ му буде добре, дамъ му ѣсти, всё, най си троха посидить: А то якъ ще ся такъ зо два, зо три разы залье, то по нѣмъ буде!

Василь сидѣвъ на лавцѣ въ сѣнѣхъ, опертый плечима о стѣну. Ёго вязи стратили силу и не могли удержати голову на собѣ, котра черезъ то разъ у разъ спадала на груди, то баламкала ся въ боки. Мутнй, глубоко запалй очи глинали часъ вѳдъ часу несамовито передъ себе, а посинѣлй и попарасканй уста здрогали вѳдъ горячки. Тымчасомъ панотець ходили широкими кроками по сѣнѣхъ, а полы ихъ довгои реверенды розвѣвали ся за ними у воздухъ. Часъ вѳдъ часу они поглядали на Василя, а лице ихъ выражало то жаль за страченою „вѳвцею,“ то гнѣвъ, то богъ знае, якй ще праведнй чутя.

Ось и Сень надѳйшовъ, — цюпка для Василя готова. Панотець велѣли парубкови пѳдвести Василя зъ лавки на ноги и по пѳдъ руки завести на пѳдъ та до назначенои комнатки. Немало намучивъ ся Сень, волочучи горѣ сходами безнамятного старця, котрый шо хвиля шпотавъ ся и тративъ рѳвновагу, не можучи пѳдняти ноги до належитои высоты, щобы стати на высшй ступѣнь схѳдцѣвъ. Але вкѳнци прецѣнь Василя намѣщено на старѳмъ тапчанѣ, застеленѳмъ на скорости чистою веретою, подушкою и коцомъ для вкрываня. Сень роздягъ го, вызувъ и поклавъ спати, панотець сами принесли му збанъ воды, хлѣба и ще дечого до ѣды и выходячи замкнули за собою дверѣ на ключъ. А Василь Пѳвторакъ не чувъ нѣчого, шо зъ нимъ робили, и въ тѳй хвили, коли за нимъ замы-

кали дверѣ, спавъ твердымъ, неспокойнымъ сномъ нужного, котрого утлый организмъ допальное страшна горячка.

XVIII.

Ночь. Груба пѣтъма залягла Василѣве притуловище. Крѣзь шпарки въ стѣнѣ протягае острымъ холодомъ. Крѣзь пѣдлогу чутно, якъ хроплять у кухни слуги та часъ вѣдъ часу скрикають крѣзь сонъ. Василь лежитъ, мовъ бездушна колода на своѣй постели, лежитъ и не ворухне ся, лишь сопе тяжко, лишь дыхае нерѣвно, а зъ глубины грудей чути глухій хрыпъ дыхавицѣ, мовъ дренкѣтъ розбитого горшка.

Наразъ Василь закрушнявъ ся. Коць иссунувъ ся бувъ съ тапчана и впавъ на землю; его обхвативъ холодъ, мовъ зелѣзній клѣщъ, — вѣнь пробудивъ ся. Рукою машинально сягнувъ по собѣ, бо въ снѣ бачило ся ему, що отсе вростае въ сиру землю, а земля давить го и дусить, а вѣнь дармо силуе ся выдобути ся зъ живого гробу. Холодный пѣтъ стоявъ на Василѣвѣмъ чолѣ, важко дыхали груди хрыплячи сильнѣйше, якъ упередъ, а зубы „лярумъ звонили,“ не знати ци вѣдъ переляку, ци вѣдъ холоду.

Вѣнь широко вытрѣщивъ очи, махавъ руками кругъ себе, щобы переконати ся, де вѣнь; що силы, напружавъ свою слабу память, щобы нагадати собѣ, що зъ нимъ стало ся. Але дарма! Руками не намацавъ нѣчого, крѣмъ дощаной стѣны, очи не могли нѣчогѣсьнько доглянути крѣзь глубоку пѣтму, а въ головѣ у нѣго шумѣло, мовъ у старѣмъ вѣтряку, пищало та скрегѣнцало, мовъ бы хто ножомъ по склѣ черкавъ, у горлѣ въ нѣго пересохло, зага пекла и давила го, мовъ горячій камѣнь, ба, вѣнь чувъ выразно, якъ кровь пѣдетупала му

до очей и давила на нихъ изъ середины, неначе хотѣла ихъ высадити зъ головы. Крѣмъ того, при першѣмъ порушѣнью, Василь почувъ голодь: вѣнъ учора крѣмъ горѣвки все пополудне нѣчого въ ротѣ не мавъ, а рано у еломостѣвѣй кухни якосъ унимавъ ся богато ѣсти. Тысячѣ гадокъ, попутаныхъ, неясныхъ шибали ся по его головѣ. „Де я? що зо мновь стало ся? тото пытане мучило го дужше всѣго. „Ци не вжежь я мерезападаю ся въ землю?“ Вѣнъ трѣбувавъ устати зъ тапчана, але не змѣгъ. Сеся немѣчь утвердила въ нѣмъ страшне переконане, що вѣнъ паде въ бездонну пропасть, на тамтой свѣтъ. Горячка и спрага гнали му щоразъ бѣльше крови до головы, ему почало все въ умѣ мѣшати ся, вытрѣщенїи очи добачали крѣзь пѣтьму высоченїи, чорнїи, камѣннїи стѣнцї, котрїи нѣбы все мчати ся мимо нѣго до горы: значить, вѣнъ паде у преисподню! Господи! Ратуй грѣшну душу! Вѣнъ хотѣвъ крикнути, але его немевъ щось за горло ухопило, немевъ голосомъ удавивъ ся. Вѣнъ почавъ термосити ся въ розпуцѣ, кидатись, немевъ у конвульсїяхъ, а далѣ безсильнїи, безпритомнїи упавъ горѣлицъ на свѣй тапчанъ.

Але пересилене тревало лишь хвилию: холодь и спрага протверезили го швидко прикликали назадъ до жита, до новой муки. Голосно дзвонячи зубами вѣнъ почавъ зновъ силувати ся встати. Его набѣлѣе, горячкою розпалене тѣло чуло далеко дѣткливѣйше усякїи дотисокъ, усяку бѣль, якъ давиѣйше; густа пѣтьма, що мовъ замурувала его очи, будила хоробливу фантазїю. И отъ ему бачить ся, що вѣнъ уже внавъ на самъ спѣдъ пекла, що ту прискакують до нѣго страшнїи, гидкїи маровища, шарпають го, рвуть и торочать изъ нѣго внутрности, валять зелѣзными довбнями въ голову, выдовбують роспечеными долотами очи. Ему бачило ся,

що его руки и ноги колесують зубчастими колесами, що го поять розтопленовъ смоловъ. Ему теперъ въ страшныхъ образахъ привиджували ся всѣ тоті кары, котрі неразъ чувъ съ казальницъ приобѣцюваніи шіакамъ. Довгий часъ лежавъ безвладно и стогнавъ мовь конаючій терплячи страшенній болѣ, коли не зовсѣмъ фізичній, то принаймъ въ своій горячковой уявѣ. Жаръ въ горлѣ стававъ щоразъ то дужшій, шумъ въ головѣ заглушувавъ усѣ гадки, переливавъ ся у всѣлякі найвѣдразлившій, найстрашнѣйшій голосы, які колибуть чувъ на своѣмъ вѣцѣ. Ту бувъ и скрышъ корбы, котровъ вытягавъ послѣдній разъ своего сына зъ ямы, и глухій стукъ падучого тѣла и тяжке бовтнене у глубоку пропасть, и роздираючій душу верескъ млѣючої матери, и всё, всё, що мовь тараномъ розвалило его щасте, мовь громомъ роздрухотало его жите, що повалило го зъ чесного, замѣжного лазды такъ глубоко у пропасть нужды, хоробы и розпуки.

И бачить ся нещасливому Василеву, що всѣ тоті давній хвилѣ, всѣ тоті люде, дорогій его сердцю, встають, поднимають ся съ кутѣвъ: лица у нихъ не синій, а чорній мовь уголь, очи позаплывали кровью, нужда и розпука позасѣдали на ихъ чолахъ. Попереду йдуть его сыны, всѣ три, за ними ихъ мати, далѣ богато знасныхъ, ровесникѣвъ, колись подобныхъ ему замѣжныхъ газдѣвъ борыславскихъ, котрымъ вѣнъ дорадивъ конати ямы и котрі подобно якъ вѣнъ походили на жебракѣвъ або погибли якъ его дѣти... Изъ усѣхъ кутѣвъ они тиснуть ся до нѣго, стогнуть, плачуть, пищать, регочуть ся, и тѣснѣйше го обступаютъ, наступаютъ на его ноги, на груди, давятъ, тлумлятъ, ихъ дотыкъ холодный мовь крига прѣймае го до костей, ваготить на нѣмъ, мовь наваленій горы. Духъ

му запирае, смертельный пѣтъ заливае очи, и наразъ изъ глубины зболѣлой душѣ вырываетъ ся страшный крикъ: „Змилуйтесь надомновъ! Що я вамъ виненъ? Хиба я хотѣвъ лиха для васъ? Хиба я щасливѣйшій вѣдъ васъ?“

И высилкомъ послѣднихъ силъ вѣнъ затермосивъ собою по тапчанѣ и зъ глухимъ стукотомъ зваливъ ся на пѣдлогу безъ силы, безъ вѣддыху, безъ руху...

На другій день рано Сень увѣшовши до цюпки, побачивъ Василя на земли, обвитого въ коць и скуленого въ двое. Зъ разу вѣнъ не мало перепудивъ ся, думаячи, що вже потахъ. Але почувши, що дыхае, пѣднявъ го безъ труда и положивъ на тапчанѣ, поправивши подушку пѣдъ головою. Ажъ сумно стало Сенѣви, коли побачивъ синій, попуканій губы Василѣви, его глубоко запалій очи и сине, помуравѣле лице. „О, тому не довго на свѣтѣ заваджати,“ погадавъ собѣ парубокъ, обтулюючи Василя коцомъ. Василь отворивъ очи и прохрыпѣвъ ледво чутно:

— Водицѣ, водицѣ!

Сень подавъ му воду зъ збанкомъ и Василь довго, довго не вѣднимавъ спеченыхъ устъ вѣдъ посудыны. Чути було навѣтъ глухе булькотане въ горлѣ: вода спадала, мовъ камѣнцѣ въ порожну фляшку.

— Може зѣѣсте що теплого? спытавъ Сень.

Василь захитавъ головою. Голодъ мучивъ го страшенно. За хвилю служница внесла мищину доброго, заправленого борщу и Василь лакомо пролыкавъ ложку за ложкою.

— Ци не слабій вы що Василю? спытавъ Сень.

Василь не вѣдразу порозумѣвъ, про що го пытають, а въ тѣй хвили другій слуги закликали Сениа до

якоись роботы, нѣколи було парубкови дождати ся вѣдповѣди. Вѣнъ оглянувъ ся, ци Василѣви що - де не хибуе, и побачивши, що є и вода и хлѣбъ и тепла печена бульба и сѣль, вѣнъ швидко выйшовъ, и замѣкъ дверѣ за собою.

Василь лежавъ ище довго на тапчанѣ не думаючи нѣчого, вдивлювавъ ся въ одинъ чорный сучокъ на стѣнѣ надо дверми. Пробута нѣчь зъ усѣми своими страховинами та муками шумѣла му ще по головѣ неяснымъ споминомъ. Вѣнъ бувъ такъ ослабленный, чувъ такій докучливый бѣль на цѣломъ тѣлѣ, що боявъ ся навѣть ворухнути ся, щобы не чути лупаня въ костяхъ. Цѣый день пролежавъ вѣнъ такимъ способомъ; встававъ лишь два три разы, щобы взяти си кусникъ хлѣба, або двѣ-три бульбицѣ, або воды напiti ся. Воды пивъ вѣнъ того дня дуже богато, бо въ серединѣ чувъ пѣсля вчорашигѣо страшенну паль и хотѣвъ єѣ залити водою.

Десь коло полудня навѣдали ся до нѣго панотець: они застали Василя на тапчанѣ.

— Ну, ну, лежи, не вставай, промовили до нѣго видячи, що Василь силувавъ ся встати. А що, якъ ти ся спало по вчорашигѣй охотѣ?

Василь не вѣдповѣдавъ нѣчого. Ёму стало чогось тяжко и нелюбо, самъ не знавъ чоґо.

— Ну, а куда-все Господь водивъ учора, спытали панотець насмѣшливо. Десь, бачу, хапатня була не абы-яка.

— Та, прошу єґомостя... зачавъ щось Василь, але недокѣнчивъ покмѣтивши, що єґомостѣве лице хмурить ся.

— Василю, сказали панотець остро и твердо, я гадавъ, що вы ще ось-ось якійсь чесный чоловѣкъ, що вамъ можъ на слово повѣрити. Я гадавъ: отъ

озьму го до себе, ту му буде супокѡйнѣйше, ту буде й дозѡръ надъ нимъ, чень-чень, гадаю си, чоловѣкъ поправитъ ся, перестане ганьбу робити цѣлѡй громадѣ. А ту бачу, бе-бе-бе, оно не туды йде! Мѡй Василь ледво зъ хаты, тай гайда до Шмѣла! Е, якъ оно такъ, то погано буде зъ нами. Я того не хочу! Якъ бымъ бувъ таке знавъ, то бувъ бымъ васъ учора обохъ исъ сыномъ за обоѣ дверѣ выперъ! Фе, Василю, встыдъ, ганьба! Я теперь тебе не можу й на двѡръ выпустити, я не хочу, абысь тамъ съ паницями волочивъ ся. Посидь ту, нѡдъ заporожъ. Ту ти буде тихо, супокѡйно, ту ти ѣсти принесуть, усѣ... Та щожь съ тобовъ робити? Инакше не можъ! Игій!

И панотець, оглянувши, ци всѣ въ порядку у Василѣвѡй комѡрцѣ, выйшли и дверѣ за собовъ заперли. Василь лишивъ ся самъ исъ своими попутаными думками, зъ болѣмъ на цѣлѡмъ тѣлѣ, зъ горячкою въ крови, зъ дыхавицею въ груди. До вечера ще було яко-такo. Вѡнъ не зовсѣмъ ясно змѣркувавъ, що то всѣ мае значити, его арештъ не спикривъ му ся ще надто. Лишь горячка палить, пити хоче ся. Отъ вѡнъ пѣе холодну воду; якъ пѣе, то му ся бачить, що дѡйсно холодить, що му лекше, але мине хвилька, друга, — палить, якъ упередъ. Але мимо всѣго того Василь бувъ спокѡйный того дня, навѣтъ передрѣмавъ ся троха надъ вечѣръ. На вечерю посербавъ рѣдкогo чиру зъ молокомъ и на хвилю стало му нѣбы лекше. Настала нѡчь — довга, безсонна, страшна нѡчь. Що Василь очи прижмурить, его дѡлька залюдное ся, заповное ся гидкими марами та страшищами. Ту жиды, зъ рудыми бородами, въ видѣ величезныхъ пѣвокъ повзають, сеуть кровь изъ нѣго а напускають жару... И чуетъ Василь выразно той жаръ нестерпимый

у собѣ, страхъ здавлюе му горло, обезсилуе го цѣлого, кровь жбухае до очей, кашель зачинае роздирати груди. На другій день рано Василь 'бувъ зовсѣмъ без- сильный.

— Ци не слабї вы, Василю, запытавъ го Сень.

— Е, вѣдказавъ Василь глигнувши на нѣго, але того „е“ могло значити, що хто хотѣвъ. Сень пошовъ и цѣлый день нѣкто не туравъ ся до Василя. По полудни ему значно полекшало. Воду переставъ пити, чувъ до неи навѣтъ якусь вѣдразу, помимо того, що паль въ серединѣ не унимала ся. Ему наввѣрило ся лежати и хотъ слабїй, вставъ и почавъ хиткими кроками ходити по своѣй комѣрцѣ. Его очи блукали по стѣнахъ, шукаючи чогось, а чого, и самъ не знавъ. Въ ночи мары не показували ся, але горячка змагала ся. На другій день вѣнъ ходивъ по хатѣ. Надмѣрне ослаблене справляло му дивне, неприятне чуте, нѣбы цѣле его тѣло деревѣе, усыхае, якъ отъ усыхае грибъ въ горячѣй печи. Ему бачило ся, що шкѣра прилипае у него до кости, що кровь не наплывае до рукъ и нѣгъ и не вѣдживлюе ихъ и що еи послѣднї останки жбухають, розжаренї, мовъ окрѣпъ до головы.

Страшнї дни, страшнї ночи переживавъ бѣдолаха Василь на стриху въ комѣрцѣ черезъ цѣлї двѣ недѣлї. Нуда, самота, горячка, страшища, котрї на послѣдокъ показували ся ему уже й середь бѣлого дня въ живї очи, всё то мучило го, палило, пожирало, пѣдрывало останки жита въ дряхлѣмъ организмѣ. Вѣнъ почавъ кричати по ночахъ, кидати ся и товчи по комѣрцѣ, его очи палали дикимъ, несталымъ огнѣмъ а повѣки ажъ почорнѣли, немовъ жаръ, буючїй зъ очей, перепаливъ ихъ на уголь. Панъ-отець часто наввѣдували ся до нѣго, давали деякї лѣки, казали навѣтъ

Сенёви спати зъ нимъ по ночахъ. Але лѣки не помагали, а Сень намахавши ся черезъ день цѣпомъ, спавъ у ночи, якъ забитый. Вкѣнци Василь переставъ кидати ся, переставъ кричати, останки силы щезли, послѣднй искры жита зачали видимо погасати. Вѣнь лежавъ на своѣмъ тапчанѣ, жовтый, худый на лицы, вѣдь головы ажъ палахтѣла горячка, груди високо двигали ся въ гору, дыхавиця дусила го що разъ то страшиѣше, у горлѣ почало хрыпѣти, а крѣмъ глубокого, роздираючого уха стогнання нѣякій голосъ не добувавъ ся зъ его усть.

Панотець побачили, що зовсѣмъ круто прийшло ся зъ Василѣмъ и пѣслали Сенья, щобы вѣдшукавъ Ивана, най пѣде вѣтцю по доктора до Дрогобыча. „Пѣславъ бы я й тебе, сказали панотець до слуги, але треба роботу кѣнчити. Завтра недѣля“.

Сень пѣшовъ тымъ разомъ просто до Пѣвтораковой хаты, але пѣдходячи идъ хатѣ вѣнь ажъ ахнувъ зъ диву та чуду. По Пѣвтораковѣй хатѣ уже й слѣду не лишило ся.

XIX.

Иванъ лишивши передъ двома недѣлями вѣтця на попѣвщинѣ, зъ лекшимъ серцѣмъ поспѣшивъ до дому, роздумуючи дорогою, якъ ту починати нове гадѣвство и чимъ продержати ся черезъ зиму. Попередъ усѣго мѣркувавъ вѣнь, конечно теперъ купити деякого зерна, щобы було й собѣ на хлѣбъ черезъ зиму, а найбѣльше на насѣне идъ веснѣ. На веснѣ купувати, не докупишь ся, дорожня. Ну, и одежину тре деяку справити для тата, чоботы, то-що. Отъ вѣнь сейчасъ на другѣй день забравъ ся до Дрогобыча, закупивъ кѣлька кѣрцѣвъ жита, свиту и чоботы татови, положизъ усѣ те на суѣдскѣй вѣзъ а самъ пѣхотою рушивъ до дому.

Недобрі прочутя метушили ся въ Ивановой души, коли пробиравъ ся пѣперечками по мягкомъ болотѣ до Борыслава. Ще йдучи до мѣста вѣнъ здыбавъ Шмѣла зъ якимись панамы, йдучихъ возомъ до Борыслава и неясна гадка о нещастю, бѣдѣ и погибели прошибла му душу. Теперъ вѣнъ спѣшивъ ся, злитый потомъ, задыханый, заталапаный, бѣгъ идъ хатѣ, немов боявъ ся, щобы въ нѣй не выбухъ огонь, або, щобы злодѣѣ не покрали зъ неи богъ знае якихъ скарбѣвъ.

Иванові лихі прочутя збули ся. Пѣходячи идъ обѣстю, вѣнъ задрѣвъ Шмѣла и панѣвъ на оборѣ. Они черезъ день обѣшли уже все его поле, теперъ оглядали будынки та огородъ. Въ рукахъ и нихъ були паперѣ и они все писали щось по нихъ шваркотячи зъ жидомъ по нѣмецки.

— Що то значить ся, подумавъ собѣ Иванъ и боязко выступивъ изъ за угла хаты на обору.

— Слава Иесу! сказавъ вѣнъ низко кланяючи ся панамъ.

Паны обернули ся и почали мѣрити го очима вѣдъ нѣгъ до головы. Шмѣло шваркнувъ щось до нихъ и показавъ на зачудованого парубка.

— Ты Иванъ Пѣторакъ? спытавъ го одинъ панъ ломаною рускою бесѣдою.

— А, я, прошу пана.

— А де твоѣй отецъ?

— Та прошу пана, у едомостя, слабѣ.

— А ты знаешь оттого пана? ту бесѣдникъ показавъ на Шмѣла.

— Та знаю, то Шмѣло, вѣдказавъ Иванъ мнучи шапку въ руцѣ.

— А ты знаешь, чого вѣнъ вѣдъ твого вѣтця домагае ся?

— Нѣ, прошу пана. Або що такого?

— Вѣнъ каже, що твого вѣтця цѣлый рѣкъ кормивъ, поивъ, зѣодягавъ, заходивъ у себе. Правда того?

— Я не знаю, прошу пана, я за той часъ бувъ на службѣ. Але отъ люде ми повѣдали, що правда.

— Ну, панъ Шмѣло показуе ту письма, контракты, щѣ му твоѣй отецъ попродавъ, кѣлько въ нѣго грошей забравъ, кѣлько наѣвъ, напивъ, усѣ... На то всѣ свѣдки є. Мы ихъ розпытували, кажуть, що всѣ правда. А теперь, небоже, пану Шмѣлови належиться вѣдъ васъ 300 риньскихъ, знаешь?

— 300 риньскихъ! скрикнувъ Иванъ въ страшнѣйшій трѣвозѣ. Господи ласкавый, а дежъ ту намъ узяти 300 риньскихъ? Тадже то... страхъ погадати!

— А, видишь! сказавъ панъ, панъ Шмѣло не може чекати, урядъ присудивъ спродати вашу хату и поле и сплатити довгъ. То годѣ, такъ мусить бути!

Иванъ остовпѣвъ, почувши того. Вѣнъ якъ закленувъ руки на грудѣхъ такъ таки стоявъ довгий часъ нѣмый, нужденный, забрызканный болотомъ, образъ безнадѣйной розпуки.

— Зжалте ся, панове, проговоривъ вѣнъ вкѣнці, на силу выдобуваючи голосъ крѣзь горячій слѣзы, що го давили въ горлѣ, щѣжъ я теперь пѣчну безъ хаты, безъ захисту?

— Га, ирацюй, роби, що намъ до того! вѣдказали паны.

— Алежъ у мене отецъ старый, зболѣлый, незарѣбный, щѣжъ я зъ нимъ пѣчну?

— Най бы бувъ нѣ пивъ, наскудникъ! проворкотѣвъ жидъ.

— А що намъ до того, довгъ мусить бути сплаченный, вѣдповѣли паны, и пѣшли зъ жидомъ до вѣйта, щѣбы докѣнчити таксацїи и записати маетокъ на жидѣ.

Иванъ лишивъ ся дома, розбитый, знищенный, безъ гадки и надѣй. Всѣ слова пановъ були для его сердца острій ножъ, що рѣзали и пороли го безъ милости. Але, подобно, якъ смертельно скалѣченный чоловікъ звичайно не чує найтяжшою, найстрашнѣйшою раны, а дѣткливѣйше чує менчу, такъ и Ивана найдужше болѣли насмѣшливі Шмѳлові слова: „Най бы бувъ нѣ пивъ, паскудникъ!“ Тоті слова не сходили му съ тямки, шибали ся въ его думкахъ, мовъ шипячі змії, ворушили и бентежили всѣ найтайнѣйшія закутки, прогонюючи спокѳй, пожираючи надѣю, а сѣючи розпуку, грыжу и розстрѳй. Довго, довго вѳнъ стоявъ на середь обору, поводячи кругомъ себе блудными очима, а далѣ пѳшовъ до хаты, упавъ на лавку и гѳрко заплакавъ на свою долю нещасливу.

На другій день вѳйтъ, присяжный и Шмѳло, скоро свѣтъ, прийшли до Пѳвтораковой хаты. Вѳйтъ постоявъ хвилию, закрутивъ вуса и оповѣстивъ Иванови, постукуючи закованою черешнею о лаву, що паны отаксували весь его лрунтъ зъ будынками на 280 риньскихъ, а на решту мае Шмѳло взяти у него, що буде можъ. Вѳдтакъ гѳдний-поважный начальникъ озирнувъ ся по хатѣ, побачивъ на жердцѣ вчора куплену свиту и збѳжье на запѣчку, моргнувъ на присяжного, той хопивъ якъ стѳй свиту на руку, а другу руку на знакъ свеи власти положивъ на мѣшокъ. Забезпечивши ся такимъ способомъ, вѳйтъ обернувъ ся до Ивана и розповѣвъ му дальше, що теперъ уже не мае ту що робити и що то вѳдъ Шмѳла буде зависѣти, ци позволить му ще хоть черезъ зиму пересидѣти въ хатѣ. Шмѳло, розумѣе ся, не позволивъ. „Съце ту загниздить ся, — сказавъ до вѳита, а потому го й выгнати нѣ мозъ буде, — нѣ потгебую такого гѳсть!“ И такъ бѳдному

Иванови не оставало нічого бѣльше, якъ тѣлько якъ стѣй выносити ся на всегда зъ рѣдной хаты. Сейчасъ на другій день Шмѣло продавъ еѣ якомусь другому жидови, той швидко нанявъ робѣтниківъ, стару Пѣвторакову оселю розвалили, дерево перевезли у друге мѣсце и поставили зъ нѣго малазинъ; тѣлько розвалене румовище печи свѣдчило, що ту стояло людске житло, що ту играла ся частина вѣчной, великои драмы житя, зѣ всѣми щоденными выступами, съ проблысками щастя и радости, съ хмарами смутку, горя и недѣль.

Усю тоту сумну хісторію розповѣла Сенѣви вдова Гнатиха, до котрой тотъ побѣгъ, побачивши руину Пѣвтораковщины. Вѣнъ слухавъ и ухамъ своимъ не вѣривъ. Вкѣнци запытавъ про Ивана. Але Гнатиха не бачила го вже двѣ недѣлѣ, не чула про нѣго нічо. „Ци то въ чоловіка мало свей бѣды, сыночку, сказала она. Тай такъ отъ; добре то якійсь мовивъ: почувешъ чужу бѣду, тай ся й на себе свей надѣй! Нѣколи, видишь, и роспытувати було про Ивана. Але видить ми ся, що десь буде при котрѣйсь ямѣ. Иди, може го де надыблешъ. Нынѣ еднако субота, зъ роботы завчасу вертають.“

Сень пѣшовъ шукати Ивана, та не легкожь було найти его середъ сотень обмащенихъ, замурзанихъ лицъ, середъ сотень рѣпниківъ, що товпили ся по шинкахъ, брудныхъ, якъ самі они, закуренныхъ дымомъ, заглушенихъ крикомъ, шумомъ, говоромъ, проклятиями та пѣснями. Ажь до вечера ходивъ вѣнъ по Борыславѣ мѣсячи грязюку та важко дышучи вѣдъ утомы, пытавъ, розпытувавъ у другихъ рѣпниківъ про Пѣвторакового Ивана, але хоть деякі й знали, при котрѣй вѣнъ ямѣ, то знали такожь, що вѣнъ нынѣ не робить, бо якъ вѣдобравъ выплату, то десь певно пѣе на забѣй, та ще

богъ знае, у котрѣмъ шинку. Сень муѣвъ вертати впо-
рожне на поѣвщину, и сонце саме-що зашло за синї
Дѣлы, коли дѣшовъ до резиденціи.

А Иванъ мере розпивъ ся на забѣй. Пѣсля вы-
гнана зъ вѣтцѣвщины вѣнъ довго не знавъ, що дѣяти.
Ити и розновѣсти про все татови, була перша его гад-
ка. „Але щожь, подумавъ собѣ сейчасъ, що я му скажу,
пожитку зъ того не буде нѣякого, що зъ воза впадо,
то пропало, а ще старый готовъ загрызти ся та вмер-
ти!“ Такъ розмѣркувавши, вѣнъ постановивъ собѣ ити
на роботу, до першого лѣпшого жида. „Або ми мара
швидко голову скрутить, менче лиха зазнаю, а нѣ, ну,
то може що-то зароблю.“ Не довго прийшло ся й шу-
кати работы, вѣнъ наймивъ ся у жида Шерера до ямы,
по риньскому денно, съ тыждневою выплатою и зав-
даткомъ напередъ. Але невсыпна грыжа пѣдѣдала за
работою Иванову душу, и першой суботы, дѣрвавши
ся грошей, вѣнъ майже безъ вѣдома очутивъ ся въ
шинку. Почала ся пѣтика, страшна, смертельна. „Най
пропаде лихо!“ кричавъ нещасный парубокъ разъ по
разѣ. Смѣхъ, крики, похвалы, приплѣскуваня товари-
шѣвъ заглушували го, бурили его кровь, завертали му
голову. Смертельно пьяный вѣнъ поваливъ ся надъ ран-
комъ на землю, переснавъ цѣлу слѣдуючу недѣлю, а въ
понедѣлокъ рано вставъ, порахувавъ решту грошей
(всеѣго лишило му ся два риньскї), здыхнувъ важко и
похиливши голову пѣшовъ зновъ на роботу.

Але нынѣ Иванъ якось не мѣгъ розсемакувати
ся въ горѣвцѣ. Молода, здорова природа мимоволѣ вѣд-
вертала го вѣдъ тои труты. Вѣнъ бажавъ успокоеня,
не приголомшеня, щастя, не хвилѣвого забутя. Вже
пѣвночь, а вѣнъ усе сидить у кутѣ, въ тяжкѣй задумѣ,
не тыкаючи келѣшка стоячого туй передъ нимъ.

— Гей, Иване, гукнувъ му надъ ухомъ его товаришь-рѣшникъ, котрый ино-що увѣшовъ до шинку, хоть, видко, вже денде добре си пѣсадивъ, де ты въ бѣса сховавъ ся, ту за тобовъ люде пытали-розпытували, анѣ рушь ты здыбати.

— Якї люде? спытавъ Иванъ.

— А попѣвъ парубокъ. Казавъ, щобысь тамъ приходивъ, бачу тато ти ся женить, ци що.

— Якъ, якъ? спытавъ Иванъ.

— Ехъ, тумане вѣсѣмнацятый! Ёму говори, що лопатовъ у голову клади! Отець слабый, розумѣшь темень?

И рѣшникъ почавъ протискати ся идъ шинквасови, тай швидко загубивъ ся у глотѣ.

Иванъ порозумѣвъ, що щось оно, мусѣть, погане, коли пан-отець ажъ слугу высылали за нимъ шукати. Ёму хотѣло ся сейчасъ ити на попѣвшину, розвѣдати, розпытати, що таке? Але погадавъ собѣ, може оно ще такъ дуже зле не е, а я пѣду середъ ночи, розборыкаю весь дѣмъ зѣ сну, ще готовї гнѣвати ся. Отъ волю завтра раненько збѣгати.“

Довго ще сидѣвъ Иванъ у кутѣ за столомъ, и думавъ и грызъ ся своєю бѣдою, а нѣкому було его розпытати щиро, розважити, потѣшити, хоть ту довкола нѣго гомонѣло богато людскихъ голосѣвъ. Та що зъ того? Гомонѣли се голоса такихъ-саме, якъ и вѣнъ бѣдолахѣвъ, безъ дому, безъ роду, котри тѣлько-й тымъ безумнымъ крикомъ та шумомъ хотѣли и въ своихъ серцяхъ заглушити грыжу невсинну та некуче горе!

На другїй день Иванъ збудивъ ся пѣзнѣйше, якъ хотѣвъ и швидко пѣшовъ на попѣвшину. Проходячи мимо церкви побачивъ на цвинтари громаду людей. Они обступили когось у подертѣмъ куртаку, а вѣнъ

говоривъ имъ щось розмахуючи руками. Цѣкавѣсть зняла Ивана подивити ся, хто се такій, вѣнъ пѣдѣйшовъ идъ цвинтарному парканови и ажъ остовиѣвъ зъ чуду та радощѣвъ. Середъ громадки селянъ стоявъ и живо про щось розговорювавъ не хто другій, якъ — его отець.

XX.

Зъ Василѣмъ Пѣвторакѣмъ дѣйсно чудо стало ся! Панотець и всѣ домашнїи не можуть надивувати ся, що се зъ нимъ зробило ся. Ще вчора вечѣръ бачили го смертельно хорого, ще въ ночи крѣзь сонъ чули тяжкій кашель и стогнане, — а ту наразъ рано Василь встае, зовсѣмъ здоровъ и просить панотця, щобы го пустивъ до церкви. Що зъ нимъ стало ся? Якимъ чиномъ вѣнъ такъ напруго выздоровѣвъ? Нѣ, — вся челядь рѣшила, що ту безъ чуда нема.

Чуда, правда правдою, не було ту нѣякого: и панотець бувъ бы то пѣзнавъ, якъ бы бувъ пильнѣйше приглянувъ ся Василѣвому лицу, а особливо очѣмъ. Въ нихъ тлѣвъ такій жаркій, неприродный огонь, губы такъ чашто судорожно здрогали, руки и колѣна тремѣли, що не тре було дуже великого лѣкаря, щобы пѣзнати, що се зовсѣмъ не здоровле пѣдвигнуло Василя зъ постелѣ, але страшне змѣцїѣне горячки, — що тота живѣсть, то остатне высилене орланїзму, мѣвъ остатне живе палахнене свѣтла, закимъ має зовсѣмъ загаснути. Але панотець не мали часу приглядати ся Василеви, — они швидко пѣшли на утреню, а вѣдтакъ сѣли троха подумати о проповѣди.

Василь тымчасомъ просивъ Сеня, щобы вывѣвъ го идъ церквѣ, бо ще нѣбы не зовсѣмъ подужавъ и не зможе вдержати ся на ногахъ. Вѣнъ не менче другихъ твердо

вѣривъ въ свое чудесне выздоровлѣне. На цвинтари обступили го селяне цѣкавою громадою и Василь почавъ имъ широко розповѣдати про свои давній грѣхи, про свою слабѡсть, про страшилища, якї му привиджувались и про муки, якї терпѣвъ. „Але матѣнка божа зми-лосердила ся надомною. Черезъ еи молитвы, панове Господарѣ, пѡдвѣвъ мене Господь. Отъ слушайте. Нынѣ надъ раномъ лежу я, — не сплю... Чую, — вѡтвирають ся дверѣ, та такъ тихѣсенько, що й не чути. Дивлю ся, входить жѣнка, вся въ бѣломъ, а вѡдъ неи така яснѡсть сяе, що ажъ у очи бѣе. Отъ она приходитъ до мене, а я лежу, та тремчу, та все пацѣръ мовлю. Она, братчики, притулила ми руку до грудей, а менѣ мовъ бы жорновый камѣнь знявъ, такъ вѡдъ разу легко стало. „А що? лѣнше ти?“ пытае мене. „Та лѣнше,“ кажу. „А видишь, не треба грѣшити, панбѡгъ за грѣхи ще тяжше буде карати. Идижь, небоже, и три недѣлѣ лежи „крижомъ“ передъ царскими дверми, потому ся высповѣдай, то ти все грѣхи будутъ вѡдпущенї.“

Василь довго ще говоривъ въ той спосѡбъ; людей чимъ разъ то бѡльше купчило ся коло нѣго, старї приятелѣ стискали го за руки, узнаючи на нѣмъ явну ласку божу. Вкѡнци забаламкали сумовито звоны на хвалу божу, и весь народъ поперѣ до церкви хрестячи ся побожно та цѣлюючи чорный деревяный кѡлокъ, котрымъ були прибитї Христовї ноги на великѡмъ розпятї передъ церковными дверми.

Иванъ не мѡгъ протиснути ся идъ татови, хоть дуже радъ бувъ зъ нимъ поговорити. Вѡдъ якогось чоловіка вѡнъ почувъ того, що розповѣдавъ Василь, и самъ не знавъ, що о тѡмъ и гадати. Вѡнъ насилу хотѣвъ вѣрити въ правдивѡсть сеп бесѣды, але въ глубинѣ душъ щось ворушило ся и шентало: „нѣ, се не туды иде.“

Будь що будь, вѣнъ постановивъ собѣ бодай по церквѣ поговорити зъ батькомъ и пѣшовъ до церкви, де вже почала ся була хвала божа. Передъ самими царскими дверми, на помостѣ, лежавъ его отецъ у брудноѣ сорочкѣ, завалинѣмъ куртацѣ, нечесаный, нужденный, лежавъ лицѣмъ до землѣ, съ простертыми руками, правдивый образъ розбитого, знищеного чоловѣка, що корить ся передъ своимъ побѣдителемъ. Люде зъ усѣхъ бокѣвъ цѣкаво поглядали на нѣго, матері пѣносили зъ заду свои маленькї дѣти, щобы имъ показати „чужу“ на „зюмцѣ“, а якъ котре плакало, то страшили, що й имъ такъ скаже „боженька“ лежати, якъ не будуть тихо. Бабы шентали, здыхали побожно, зводили очи до горы и хитали головами, лишъ дякъ спѣвавъ своимъ пискливымъ голосомъ усе однаково и пѣдчасъ каждой довшой молитвы панотця заживавъ зъ рѣжка табаки.

Лежить Василь Пѣвторакъ и не рушаєсь. Холоднїй помѣсть, бачить ся ему, дыхає пѣдъ нимъ, пѣноситъ ся и онадає, якъ груди велита. Холоднїй помѣсть, бачить ся ему, высысає зъ его тѣла нестерпиму палъ, лагодить своимъ холодомъ горячку, тамує дыхавичный кашель, ему лекше, щоразъ то лекше. Молитвы нѣякї не йдуть му на голову, та й ци до молитвы ему теперъ?.. Ему перемигнуло передъ душею цѣле жите, та не того жите, якѣ розумѣ ся въ зѣбранно всѣхъ пригѣдъ, нещастъ и заверюхъ, але жите чисто ростиinne, вегетативне. Ему бачить ся, що тѣло тяжѣло на нѣмъ, мовъ камѣнь, давило и вязало го, мовъ зелѣзнїй пута довгї лѣта, вѣдколи затиमितъ. Ба, ему бачить ся, що оно ще й теперъ тяжитъ на нѣмъ частиною своєю ваготы, путає го послѣднїмъ узликомъ ланца. Живо напередъ, скидай зъ себе послѣдокъ ваги! Живо напередъ, перерви послѣднїй узликъ ланца! Свобода, сво-

бода! Якъ легко безъ путь, якъ весело, ясно, любо на свѣтѣ безъ камня на груди! Живо напередъ! Живо напередъ!...

А тымчасомъ хвала божа иде своимъ звычайнымъ ладомъ. Уже по евангелію, панотець стають на казане. Ихъ лице яснѣе незвычайною радѣстью. Пѣсля звычайного, нынѣ дуже сильно и видимо, зъ щирого сердца выголошеного: „Сей день, егоже сотвори Господь, возрадуемъ ся и возвеселимъ ся въ оны“, панотець приступили просто до оповѣданя про блудного сына, широко и съ притискомъ выяснили тото речене, що бѣльша радѣсть на небѣ задля одного наверненого грѣшника, якъ задля десяти праведникѣвъ. „И отъ, Христіане,“ кѣнчили панотець, „передъ вами лежить такій сынъ марнотравный, такій грѣшникъ, котрый молитвами святыхъ божихъ теперъ зновъ навернувъ ся на путь истины. Нынѣ у небѣ радѣсть велика, нынѣ пастырь добрый найшовъ згублену вѣвцю, нынѣ и наша громада позыскала назадъ своего чесного члена. Радуймо ся и тѣшмо ся, Христіане, бо нема бѣльшой утѣхи, якъ тогды, коли бачимо своего ближнѣго повертаючого зъ блудной дороги на дорогу вѣчного спасенія!“

А наверненный грѣшникъ, блудный сынъ, загубленный баранъ лежавъ тихо, недвижно на помостѣ и не рушивъ ся й разу пѣдчасъ тыхъ слѣвъ. А коли по службѣ божѣй люде хотѣли го пѣдоймити и вывести зъ церкви, зъ немалымъ перелякомъ пѣдняли зъ помоста бездушне, холодне вже и задеревѣле тѣло „наверненого грѣшника.“